

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE
TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES KATEDRA

TIESĪBU IZPRATNE MODERNA TIESĪBU POZITĪVISMA SKATĪJUMĀ

MAĢISTRA DARBS

Autors: Jānis Gavars

Studenta apliecības Nr.: jg10050

Darba vadītājs: Docents Dr. iur. Jānis Pleps

RĪGA 2015

ANOTĀCIJA

Latvijas tiesiskās sistēmas tiesību piemērotāju un zinātnieku paustajos viedokļos ir novērojama dabisko tiesību doktrīnas dominance, kas pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas ir izskaidrojama ar pastiprināti negatīvu attieksmi pret tiesību pozitīvismu. Latvijā tiesību pozitīvisms tiek atspoguļots ar klasiskajam, 19. gadsimta tiesību pozitīvismam raksturīgajām īpašībām.

Autora mērķis ir atspēkot Latvijā pret tiesību pozitīvismu vērsto negatīvo kritiku un pierādīt tiesību pozitīvisma, kā deskriptīvas teorijas par tiesību esību, nozīmīgumu. Šis pētījums atspoguļo tiesību pozitīvisma ģenēzi, kā arī tā attīstību līdz mūsdienām, izvērtējot jaunāko doktrīnas tēžu atbilstību mūsdienīgas, kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošas valsts tiesiskajai sistēmai. Pētījuma ietvaros autors pierāda, ka mūsdienu tiesību pozitīvisma doktrīnas pārstāvju atziņas nav pretrunā Latvijas tiesiskās sistēmas pamatā esošajam demokrātiskas tiesiskas valsts principam.

Atslēgvārdi: tiesību pozitīvisms, tiesiskā sistēma, primārās un sekundārās normas, atzišanas norma, tiesības un morāle, sociāls fakts, tiesību spēkā esamība

ABSTRACT

Dominance of the natural law doctrine can be observed among the legal practitioners and scientists, which, after the restoration of the independence of Republic of Latvia, can be explained with the particularly negative attitude towards the legal positivism. In Latvia legal positivism is characterized with the qualities inherent to the classical legal positivism of the 19th century.

The goal of the author is to rebut the negative criticism directed towards the legal positivism in Latvia and to prove the importance of legal positivism as a descriptive theory about the existence of law. This research reflects the genesis as well as the evolution of legal positivism by evaluating the compliance of the recent thesis provided by the doctrine with the principles of a legal system adherent to the law of Continental Europe. Author demonstrates that the concepts provided by modern legal positivism are not contradicted to the principle of democratic, law-governed state which is fundamental for the Latvian legal system.

Keywords: legal positivism, legal system, primary and secondary rules, rule of recognition, law and morality, social fact, legal validity

SATURS

IEVADS	5
1. TIESĪBU POZITĪVISMA VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA.....	8
1.1. Pozitīvās tiesības un pozitīvisms kā filozofijas virziens	8
1.2. Tiesību pozitīvisma ģenēze un attīstība līdz mūsdienām	10
2. MODERNS TIESĪBU POZITĪVISMS	16
2.1. Herberta Harta modernā tiesību pozitīvisma koncepcija	16
2.2. Iekļaujošais pozitīvisms un izslēdzošais pozitīvisms	26
2.3. Moderna tiesību pozitīvisma doktrīnas izpratne un kritika	30
3. LATVIJAS TIESISKĀ SISTĒMA MODERNA TIESĪBU POZITĪVISMA SKATĪJUMĀ	36
3.1. Latvijas un PSRS tiesiskā sistēma sociālistisko tiesību lokā	36
3.2. Latvijas tiesiskā sistēma kontinentālās Eiropas tiesību lokā	39
3.3. Tiesību avotu veidi, to sistēma un spēkā esamības kritēriji	42
3.3.1. Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošie tiesību avoti un to veidi	44
3.3.2. Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošo tiesību avotu veidu spēkā esamības kritēriji	56
3.4. Atzīšanas norma Latvijas tiesiskajā sistēmā	60
KOPSAVILKUMS	64
IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN JURIDISKO AKTU SARAKSTS.....	67

IEVADS

Latvijas tiesiskajā sistēmā, kā arī akadēmiskajā vidē dominējošo lomu ieņem dabisko tiesību doktrīnas atziņas. Šāda tendence ir novērojama daudzās no kontinentālās Eiropas tiesību lokā ietilpstošajām valstīm kopš dabisko tiesību renesanses 20. gadsimta sākumā, kad par dabisko tiesību neiznīcināmo vērtību sāka rakstīt tādi autori kā Fransuā Ženī Francijā, Rūdolfs Štamlers Vācijā, Džordžio Del Vekio Itālijā, Leo Petražickis Krievijā u.c.¹ Kā nosacīts pretstats dabisko tiesību doktrīnai tiek minēta tiesību pozitīvisma doktrīna, kas Latvijas tiesību zinātnieku, kā arī studentu vidū lielākoties tiek raksturota kā dabisko tiesību doktrīnas “dabiskais ienaidnieks”. Tiesību pozitīvisms nereti tiek saistīts ar pārmērīgu un pat “aklu” sekošanu likuma burtam², likuma mehānisku interpretāciju³, “tiesību esības” neizpratni⁴, cilvēka cieņas un personības noliegšanu⁵, vai pat tādiem radikāliem apgalvojumiem kā Hitlera nākšana pie varas un demokrātijas likvidēšana formāli legālā ceļā, pamatojoties uz tiesību pozitīvisma atziņām⁶. Negatīvā attieksme pret tiesību pozitīvismu ir skaidrojama ar sociālistiskajam tiesību lokam raksturīgo – klasisko jeb 19. gadsimta tiesību pozitīvismu, saskaņā ar ko, sociālistiskajā tiesību lokā (kam ļoti ilgu laiku piederēja arī Latvija) par vienīgo tiesību avotu tika atzīti normatīvie tiesību akti un netika pieļauta pat iespēja, ka varētu pastāvēt kādi tiesību principi, kurus varētu piemērot kā patstāvīgus tiesību avotus.⁷

Lai arī klasiskais tiesību pozitīvisms nebūtu atzīstams par atbilstošu doktrīnu, aplūkojot jautājumus par tiesiskās sistēmas pastāvēšanu un tiesību normu spēkā esamību, mūsdienīgā tiesiskajā sistēmā, kas balstīta uz demokrātiskas tiesiskas valsts principu, ir svarīgi saprast, ka tiesību pozitīvisms, gluži tāpat kā dabisko tiesību doktrīna, ir attīstījies, tādejādi novēršot šīs doktrīnas izveidošanās stadijā konstatētās nepilnības. Mūsdienās tiesību pozitīvisms ir ārkārtīgi daudzpusīga un komplicēta tiesību doktrīna, kuras ietvaros izvirzītās tēzes, runājot par svarīgākajiem tiesību teorijas un tiesību filozofijas jautājumiem, pilnībā atšķiras no tām atziņām, kas ar šo doktrīnu tika saistītas laikā, kad tā tika izveidota kā atsevišķa tiesību skola.

¹ Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. Jurists, 1937, Nr. 1/2, 19. sleja.

² Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 22. lpp.

³ Lepse A. Par konstitucionālās sistēmas attīstību mūsdienās. Latvijas Vēstnesis, 1998. 19. jūnijs, Nr. 182/183.

⁴ Broks J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 256. lpp.

⁵ Iljanova D. Dabiskās tiesības un to evolūcija. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas: Zinātniski metodiskie raksti E. Meļķiņa zin. redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997, 46. lpp.

⁶ Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 64. lpp.

⁷ Rezevska D. Vispārējie tiesību principi un juridiskās kultūras attīstība Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 117.–118. lpp.

Izvēle par labu vienai vai otrai doktrīnai, kā arī kādas vienas doktrīnas kritika ir pieļaujama tikai un vienīgi, pārzinot abu salīdzināmo lielumu elementus, taču autoram nav pieejama informācija par to, ka Latvijā būtu veikti padziļināti pētījumi par tiesību pozitīvisma aktuālajām tendencēm rietumu tiesību izpratnē. Tieši tādēļ, šajā pētījumā autors ir centies kodolīgi izskaidrot tiesību pozitīvisma rašanās vēsturi, tomēr, galvenokārt izvērtējot mūsdienu tiesību pozitīvisma doktrīnas pārstāvju atziņas. Autors, lietojot terminu “moderns tiesību pozitīvisms”, atspoguļo šīs doktrīnas galvenos izpratnes aspektus, sākot ar 20. gadsimta vidu līdz pat mūsdienām.

Autora mērķis, darba ietvaros, ir atspēkot Latvijā pret tiesību pozitīvismu vērsto negatīvo kritiku un pierādīt šīs doktrīnas, kā deskriptīvas teorijas par tiesību esību, nozīmīgumu. Uzsākot pētījumu, autors izvirza hipotēzi, ka tiesību piemērošana un filozofiski juridiskā doma Latvijas tiesiskajā sistēmā, kas *prima facie* tiek raksturota kā piekritīga dabisko tiesību skolai, nav pretrunā arī galvenajām moderna tiesību pozitīvisma pamatnostādnēm.

Iepriekš norādītā mērķa sasniegšanai un izvirzītās hipotēzes pamatošanai, tiek izvirzīti, un darba ietvaros veikti sekojoši uzdevumi. Pirmkārt, autors izvirza uzdevumu izpētīt galvenos ar tiesību pozitīvisma rašanās vēsturi saistītos jautājumus un kritiski izvērtēt sākotnējo šīs doktrīnas atziņu kopumu caur moderna tiesību pozitīvisma prizmu. Otrkārt, pētījuma autors vēlas padziļināti izvērtēt atzītāko modernā tiesību pozitīvisma doktrīnas pārstāvju tēzes, lai noskaidrotu, kādi ir šīs doktrīnas fundamentālie principi mūsdienās. Treškārt, noskaidrot, vai un kā moderna tiesību pozitīvisma tēzes var tikt un tiek realizētas praksē un kā šīs tēzes korelē ar dabisko tiesību doktrīnas pārstāvju izpausto kritiku. Trešā uzdevuma izpilde tiek veikta, piemērojot moderna tiesību pozitīvisma pamatnostādnes Latvijas tiesību piemērotāju praksē, tādējādi ilustrējot Latvijas tiesiskās sistēmas modifikāciju moderna tiesību pozitīvisma skatījumā.

Darba izstrādē ir pielietotas vairākas zinātniskās pētniecības metodes: vēsturiskā metode, izmantota pētot tiesību pozitīvisma doktrīnas ģenēzi, kā arī šīs doktrīnas atziņu evolūciju līdz pat mūsdienām. Darba centrālais jautājums aplūkots arī vēsturiskā aspektā, lai norādītu uz modernā tiesību pozitīvisma acīmredzamo pilnveidošanos, kā arī palīdzētu izprast šīs doktrīnas rašanās vēsturisko nepieciešamību. Autors ir izmantojis salīdzinošo metodi, lai norādītu uz galvenajiem tiesību pozitīvisma un dabisko tiesību doktrīnas strīdus punktiem, kā arī aplūkotu polemiku pašu tiesību pozitīvistu starpā. Salīdzinošais aspekts ļauj izprast galvenās atšķirības starp iepriekšminētajām doktrīnām, kā arī aplūkot tiesību pozitīvisma nepārtraukto dinamiku pašas doktrīnas ietvaros, vienlaikus kritiski izvērtējot, iespējams, nepamatoto dabisko tiesību doktrīnas un tiesību pozitīvisma pārstāvju starpā pastāvošo antagonismu konkrētos strīdus jautājumos. Pētot ārkārtīgi plašo ārzemju literatūras klāstu, autors ir izmantojis analītisko

metodi. Analītiskās metodes izmantošana ir izpaudusies kritiski izvērtējot pētāmos avotus (dodot priekšroku pirmavotiem) un nodalot neprecīzās atsevišķu autoru aprakstošās tēzes no tām, kuras autors ir uzskatījis par attiecināmām uz konkrētas darba apakšnodaļas saturu. Pētot daudzus tiesību pozitīvisma pārstāvju darbus, lai nonāktu pie tiesību doktrīnas fundamentālāko atziņu kopuma, nepieciešams novērtēt gan kopīgās, gan atšķirīgās šo domātāju tēzes. Šādi secinājumi pamatā tiek veikti, izmantojot induktīvo metodi. Visbeidzot, ar deduktīvās metodes palīdzību no vispārīgām un kopīgām moderna tiesību pozitīvisma atziņām secināta šīs doktrīnas konkrēta nostāja attiecībā uz tiesību zinātņi un noteiktiem tiesībfilozofiskiem jautājumiem. Darbu caurvij autora secinājumi par moderna tiesību pozitīvisma nozīmīgākajām atziņām, vērtējumi par šīs tiesību doktrīnas pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem, kā arī novērojumi par iespējamiem pārpratumiem, interpretējot nozīmīgāko doktrīnas pārstāvju idejas.

Darbs ir sadalīts trīs galvenajās nodaļās. Darba pirmajā nodaļā autors, ņemot vērā darba tematu, koncentrēti aplūko tiesību pozitīvisma doktrīnas rašanās vēsturi, izvērtējot šīs doktrīnas rašanās nepieciešamību, un īpaši akcentējot galvenos klasiskā tiesību pozitīvisma izpratnes pamatprincipus. Darba otrajā nodaļā autors iepazīstina ar moderna tiesību pozitīvisma konceptu, atklājot tiesību pozitīvisma doktrīnas attīstību un svarīgākos izpratnes aspektus kopš 20. gadsimta vidus. Vienlaikus darba otrajā nodaļā tiek atspoguļota arī tiesību pozitīvisma doktrīnas kritika no citu tiesību doktrīnu pārstāvju puses, kā arī viedokļu dažādība paša tiesību pozitīvisma ietvaros. Visbeidzot, darba trešajā nodaļā autors empīriski, caur moderna tiesību pozitīvisma prizmu, izvērtē tiesību piemērošanas metodoloģiju Latvijas tiesiskajā sistēmā, cenšoties pierādīt iepriekš izvirzīto hipotēzi par moderna tiesību pozitīvisma aktualitāti arī Latvijas tiesiskajā sistēmā. Trešās nodaļas ietvaros kodolīgi tiek aplūkoti arī jautājumi par sociālistiskā tiesību loka ietekmi uz mūsdienu Latvijas tiesisko sistēmu, kā arī tiesiskās iekārtas transformācijas procesa norisi, kļūstot par kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošu tiesisko sistēmu.

Paturot prātā Latvijas tiesiskajai sistēmai piederīgo, autoru vairākuma nostāju pret tiesību pozitīvismu, darba ietvaros aplūkojot tieši tiesību pozitīvisma doktrīnu, lielākoties, ir pētīti ārzemju autoru darbi. Darba izstrādē izmantotie pamatavoti ir dažādu laikmetu centrālo tiesību pozitīvisma pārstāvju – Džona Ostina, Hansa Kelzena, Herberta Harta un Džozefa Raza, – pazīstamākie darbi. Darbā ir izmantotas arī vairākas citu autoru, kas pārstāv dažādas tiesību skolas, publikācijas. Vienlaikus, aplūkojot Latvijas tiesisko sistēmu un līdzšinējos pētījumus par dabisko tiesību un klasiskā tiesību pozitīvisma doktrīnām, ir izmantoti daudzi Latvijas tiesību zinātnieku darbi, kā arī vispārējās jurisdikcijas tiesu un Satversmes tiesas judikatūra.

1. TIESĪBU POZITĪVISMA VĒSTURISKĀ ATTĪSTĪBA

Lai būtu iespējams visprecīzāk izprast darba nosaukumā minētā jēdziena “moderns tiesību pozitīvisms” saturu, ir svarīgi saprast, kā radās un vēlāk attīstījās pati tiesību pozitīvisma doktrīna. Atsevišķi autori, kas ir rakstījuši par tiesību filozofijas jautājumiem, ir centušies tiesību pozitīvisma aizsākumus saistīt pat ar Sokrata prāvu Senajā Grieķijā⁸, Akvīnas Toma kritiskajām atziņām par pozitīvajām tiesībām viduslaikos⁹, Tomasa Hobsa „Leviatānā” ietvertu tiesību koncepciju jaunajos laikos¹⁰, vai Džeremija Bentama utilitārismu apgaismības laikmetā¹¹, taču šī darba salīdzinoši ierobežotā apjoma, kā arī specifiskās tematikas, kas koncentrējas uz tiesību pozitīvisma jaunākajām atziņām, dēļ, autors necentīsies pierādīt (vai atspēkot) kādas citu autoru iepriekš izteiktas tēzes par tiesību pozitīvisma ģenēzi. Darba pirmās nodaļas ietvaros autors koncentrēti apskatīs tematus, kas salīdzinoši nesenā laika posmā neapstrīdami ir saistāmi ar tiesību pozitīvisma izcelšanos.

1.1. Pozitīvās tiesības un pozitīvisms kā filozofijas virziens

Pozitīvo tiesību jēdziens ir radies krietni ātrāk nekā pati tiesību pozitīvisma doktrīna. Ja pirmos tiesību zinātniekus, kuri apzināti sevi sauca par tiesību pozitīvistiem mēs sastopam tikai 19. gadsimtā, tad termins “pozitīvās tiesības” tiek lietots jau kopš viduslaikiem, lai apzīmētu likumdevēja pieņemtās tiesību normas. Tiesības pozitīvajā nozīmē visām tiesiskām iekārtām un visās doktrīnās nozīmēja rakstiskas, sistematizētas normas, kas nosaka sociāli pieņemamu uzvedības modeli personai.¹² Tiesību “pozitīvais” raksturs apzīmēja tikai to galveno īpašību, ka tās mērķtiecīgi ir pieņēmuši cilvēki ar mērķi kontrolēt citu cilvēku uzvedību.¹³

Jānorāda, ka vēsturiski pozitīvo tiesību jēdziens ir ticis saistīts ar rakstīto tiesību jēdzienu, kas arī mūsdienās ir viens no iemesliem, kādēļ, jaucot pozitīvo tiesību un tiesību pozitīvisma jēdzienus, uz pēdējo nereti tiek kļūdaini attiecināts stingrs normatīvisms, it kā par vienīgo tiesību avotu atzīstot rakstītās tiesību normas. Tomēr, jānorāda, ka pozitīvo tiesību jēdziens ir plašāks par rakstīto tiesību jēdzienu. Par pozitīvajām tiesībām atzīstamas tiesības, kuru saturs

⁸ Stalley R., Long R. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics Socrates and Early Socratic Philosophers of Law. Dordrecht: Springer Netherlands, 2007, p. 47.

⁹ Casey B. Natural Law and the Challenge of Legal Positivism. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School at the University of Missouri–Columbia. University of Missouri, 2007. p. 3. Pieejams: <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/4842/research.pdf?sequence=3> [aplūkots: 2014. gada 24. maijā]

¹⁰ Murphy M. Was Hobbes a Legal Positivist? Ethics, 1995, Vol. 105, No. 4, p. 847.

¹¹ Martin D. Legal Positivism: Hart, Bentham and Kelsen. The Carrington Rand Journal of Social Sciences, 2014, Vol. 1, No. 2, p. 80.

¹² Liepa L. Pozitīvās tiesības. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata/ rakstu krājums prof. E. Melķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 108. lpp.

¹³ Maccormick N. Institutions of Law: An Essay in Legal Theory. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 243.

ir pietiekami skaidrs, lai vadītu un kontrolētu cilvēku uzvedību, radīto tiesisko noteiktību un būtu piemērojamas tiesā.¹⁴ Varētu pat teikt, ka pozitīvo tiesību jēdziens atbilst tiesību vispārīgajam jēdzienam, apzīmējot valsts garantēto vispārīgo normu kopumu cilvēku kopdzīves regulēšanai un starp cilvēkiem radušos konfliktu atrisināšanai ar nolēmumu palīdzību.¹⁵

Mūsdienu tiesību pozitīvistu atzīst, ka pozitīvās tiesības vairs nav tikai rakstīto tiesību kopums, bet ir ne vairāk, bet arī ne mazāk – kā attiecīgā tiesiskajā sistēmā pastāvošās tiesības, t.i., ja kādā tiesiskajā sistēmā pastāv tikai rakstītās tiesību normas, tad deskriptīvā perspektīvā tikai rakstītās tiesību normas ir pozitīvas tiesību normas šajā sistēmā, taču pavisam noteikti no pozitīvisma neizriet normatīva prasība tiesiskajām sistēmām radīt un atzīt tikai rakstītās tiesību normas.¹⁶ Jāņem vērā apstākļi, ka, lai arī Latvijas tiesiskajā sistēmā tiesību pozitīvisms tiek kritizēts, tā vēl joprojām ir visizplatītākā un, vienlaikus visapspriestākā tiesību doktrīna anglosakšu tiesību loka valstīs, kur netiek noliegta dažādu nerakstīto tiesību avotu pastāvēšana.¹⁷ Pozitīvo tiesību definīcijas noskaidrošana ir nozīmīga, izzinot tālākajās nodaļās izklāstīto mācību par tiesību pozitīvismu tā pirmsākumos, kā arī tā attīstību līdz mūsdienām.

Aplūkojot zinātnes un filozofijas tendences laikā, kas būtu atzīstams par tiesību pozitīvisma dzimšanu, ir konstatējama acīmredzama korelācija ar uzskatiem, kas guva popularitāti citās zinātnes jomās. Tiesību pozitīvisma uzplaukumam, vismaz pirmšķietami, ir cieša saistība ar 19. gadsimta Eiropā plašu popularitāti guvušo filozofijas virzienu – pozitīvismu, kā pamatā ir franču filozofa Ogista Konta (1798.–1857.) idejas. Lai arī pats O. Kants pozitīvisma filozofijas aizsākumus saistīja ar Renē Dekarta, Galileo Galileja un citu autoru darbiem, tieši O. Kants tiek vispārīgi atzīts par pozitīvisma filozofijas pamatlicēju, kurš spēja definēt un apkopot citu līdzīgi domājušu filozofu atziņas.¹⁸ Laika posmā no 1830. līdz 1842. gadam, O. Kants publicē pozitīvisma filozofijas “enciklopēdiju”, jeb savu, iespējams, svarīgāko darbu “Pozitīvās filozofijas kurss”, kas tiek izdots kopumā sešos sējumos.¹⁹ Divus gadus vēlāk tiek izdots arī darbs “Vispārējā mācība par pozitīvismu”. O. Konta mācība par pozitīvo filozofiju paredzēja tiekšanos pēc īstām, pozitīvām zināšanām, kas balstās uz pieredzi un empīriski pārbaudāmiem faktiem. O. Kants filozofiju centās pielīdzināt tādām zinātnēm kā

¹⁴ Murphy J. *The Philosophy of Positive Law: Foundations of Jurisprudence*. New Haven: Yale University Press, 2005, p. 4.

¹⁵ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un tiesības*, 1999, Nr. 1, 17. lpp.

¹⁶ Mārtiņa Paparinska viedoklis par Konstitucionālo tiesību komisijas viedokli. *Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu*. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 244. lpp.

¹⁷ Edlin D. *Introduction*. *Grām.: Common Law Theory*. Cambridge Studies in Philosophy of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p.6.

¹⁸ Sheldon G. *Encyclopedia of Political Thought*. New York: Facts on File, 2001, p. 237.

¹⁹ Bourdeau M. Auguste Comte. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2008 edition. 2008. Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/comte/> [aplūkots 2015. gada 1. janvārī]

matemātika, astronomija, fizika, ķīmija un bioloģija, visbeidzot radot zinātni par cilvēku uzvedību sabiedrībā – socioloģiju. Iespējams, pastāvot pozitīvo tiesību jēdzienam jau ilgi pirms 19. gadsimta, pastāvēja arī subjektīva tiesību piemērotāju attieksme pret tiesībām, kas varētu būt vērtējama kā piekritīga tiesību pozitīvismam vai dabisko tiesību doktrīnai, tomēr jānorāda, ka pozitīvisma kā filozofijas virziena popularitātei 19. gadsimtā viennozīmīgi ir saistība ar tiesību pozitīvisma kā zinātniskas doktrīnas rašanos. Pozitīvisms šī darba ietvaros, ir aplūkojams kā 19. gadsimtā definēts filozofijas virziens, gluži tāpat kā tiesību pozitīvisms, kas būtu vērtējams kā tiesību skola, nevis personu subjektīvā attieksme pret tiesību piemērošanu.

1.2. Tiesību pozitīvisma ģenēze un attīstība līdz mūsdienām

Plašu popularitāti gan Anglijā, gan kontinentālās Eiropas zemēs guvušais pozitīvisma kā filozofijas virziena koncepts, vismaz daļēji pavēra ceļu arī tiesību zinātniekiem, kuriem nebija pieņemama pāri likumiem pastāvošo dabisko tiesību doktrīna. Britu tiesību filozofs Džons Ostins (1790.–1859.) parasti tiek atzīts par tiesību pozitīvisma ideju galveno pamatlicēju, kurš 1832. gadā izdodot darbu “Noteiktais jurisprudences darbības lauks” (*The Province of Jurisprudence determined*), radīja tiesību filozofijas vēsturē, iespējams, radikālāko izpratni par tiesību būtību.²⁰ Dž. Ostina analītiskā pieeja tiesībām centās aprakstoši noteikt, kādas ir tiesības un kāpēc tās ir spēkā esošas. Viņš uzskatīja, ka ir gan iespējams, gan arī nepieciešams radīt tiesību zinātni, kas būtu brīva no vērtību un morāles izvērtējuma. Vienlaikus, Dž. Ostins nenoliedz, ka tiesiskās sistēmas novērtējums caur morāles prizmu ir svarīgs, bet šāds novērtējums nevar būt tiesību spēkā esamības kritērijs. Dž. Ostina teorija paredz, ka tiesību spēkā esamībai nav nepieciešama pilnīgi nekāda saistība ar morāles normām. Līdz ar to, apskatot doktrīnas izveidošanās mērķi, konstatējama arī zināma līdzība ar vēsturisko tiesību skolu ģermāņu tiesību lokā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā, kuras pārstāvji (jāatzīst gan, ka ar citas metodoloģijas palīdzību) bija orientēti atklāt, pēc viņu domām, tiesību patieso dabu, kas vēsturiskās tiesību skolas ietvaros atbilstu tautas apziņai.²¹

Tā saucamā Dž. Ostina komandu teorija paredzēja to, ka tiesības ir tikai un vienīgi, “augstākās valsts autoritātes pavēļu summa”.²² Dž. Ostins tiesības formulēja kā noteikumus, kas domāti, lai viena saprātīga cilvēka uzvedību vadītu cits saprātīgs cilvēks, kuram ir vara pār pirmo. Komanda jeb pavēle ir galvenā tiesību pazīme – visi likumi, viņaprāt, ir pavēles pat gadījumos, kad tie nav izteikti kā tādi. Sankcija jeb sods ir galvenais pamats, kādēļ cilvēki

²⁰ Austin J. *The province of Jurisprudence determined*. Cambridge Texts in the History of Political Thought edited by Wilfrid E. Rumble. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

²¹ Sk.: Lazdiņš J. *Vēsturiskā tiesību skola un Latvija*. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 703. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 22. lpp.

²² Neimanis J. *Ievads tiesībās*. Rīga: Jānis Neimanis, 2004, 38. lpp.

komandām pakļaujas un tiesības tiek ievērotas. Par vienu no vēlāk visvairāk kritizētajām tēzēm kļuva viņa atziņa, ka sankcijas ir obligāta tiesību sastāvdaļa, jo tā kā visas tiesības sastāv no pavēlēm, loģiska ir atsaukšanās uz sankciju, kas tieši paredzēta nepakļaušanās gadījumiem. Suverēns Dž. Ostina ieskatā bija persona vai personu grupa, kurai cilvēki pakļaujas, neatkarīgi no šim suverēnam piešķirtās varas leģitimitātes, jo leģitimitātes izvērtējums ietvertu arī morāles normu izvērtējumu, kam nav vietas, aplūkojot tiesību spēkā esamību klasiskā tiesību pozitīvisma izpratnē. Citiem vārdiem – suverēns ir nepakļautais, kam pakļaujas pārējie tikai tāpēc, ka šis suverēns spēj izpildīt viņa komandām piemītošās akcesorās sankcijas.

Klasiskais tiesību pozitīvisms dedzīgi iestājās par tiesību atbrīvošanu no liekā – no jautājumiem, kas nav saistīti ar zinātņi. Dž. Ostins norādīja uz to, ka tiesības un morāle ir obligāti nošķirami lielumi, jo gadījumā, kad tiesību izpētes procesā tiek iesaistīta arī morāle, tā vairs nav tiesību zinātne. Juridiskā pozitīvisma galvenais uzdevums bija izvest tiesību teoriju no metafizikas sfēras, attīrīt to no sastingušām idejām par mūžīgiem un negrozāmiem tiesību principiem.²³ “Noteiktajā jurisprudences darbības laukā” Dž. Ostins norādīja, ka *“Teikt, ka cilvēku radītie likumi, kas nonāk pretrunā ar dievišķajiem likumiem, nav spēkā, ir blēņas. Vispostošākie un tādejādi arī Dieva gribai vispretrunīgākie likumi, vienmēr ir tikuši un tiek piemēroti tiesu tribunālos”*.²⁴ Līdz ar to, klasiskā tiesību pozitīvisma mācības ietvaros likums ir spēkā, un tam ir jāpakļaujas neatkarīgi no tā objektīvās kvalitātes – arī acīmredzami netaisnīgi likumi ir spēkā esošas tiesību normas. Secināms, ka Dž. Ostina pozitīvo tiesību koncepcijas pamatā bija trīs fundamentāli elementi: 1) suverēns, kam piemīt vara; 2) šī suverēna komanda; un 3) sankcijas, kas nodrošina pakļaušanos pirmajiem diviem elementiem.

Dž. Ostins padziļināti izvērtēja arī jautājumu par normu iedalījumu – viņaprāt, atkarībā no mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu vai analogijas izmantošanas sarunvalodā, bieži tiek nepamatoti izmantoti jēdzieni “tiesības” un “likums”. Dž. Ostina mācībā kopumā tiek uzskaitīti četri normu veidi: 1) dievišķās tiesības, kas būtībā ir dabiskās tiesības, tādejādi ietverot morāles principu izvērtējumu; 2) pozitīvās morāles tiesības – paražu, konvencionālās un starptautiskās tiesības; 3) tiesības pārnestā nozīmē – dabas likumi, piemēram, laika apstākļi un slimības; kā arī 4) pozitīvās tiesības. Tiesību zinātnes galvenais izpētes objekts ir pozitīvās tiesības, t.i., tiesības, ko politiskie vadoņi ir noteikuši politiski pakļautajiem un, kuru pamatā ir suverēna vara, kas nepakļaušanās gadījumā tiek realizēta ar sankciju palīdzību.²⁵ Tiesības Dž. Ostina teorijā ir pienākumu uzliekošu normu kopums, kuru dispozīcija satur suverēna izteiktu pavēli par kāda pienākumu izpildi (piemēram, pienākumu samaksāt nodokļus līdz mēneša beigām) un

²³ Krastiņš I. Tiesību doktrīnas (3. izdevums). Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 53. lpp.

²⁴ Austin J. The province of Jurisprudence determined. Cambridge Texts in the History of Political Thought edited by Wilfrid E. Rumble. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p.158.

²⁵ Ibid. p. 18.

sankciju situācijai, ja normas adresāts nepakļaujas normas dispozīcijai (piemēram, soda nauda par nodokļu nemaksāšanu). Dž. Ostins norādīja, ka pastāv arī tiesības, kas, neprecīzi tiek sauktas par tiesībām (nepareizi sauktās), pie kurām viņš pieskaitīja vispārējus uzskatus un sabiedrības viedokli. Svarīgi norādīt, ka klasiskajā tiesību pozitīvismā pie nepareizi sauktajām tiesībām viņš pieskaitīja arī paražu tiesības un starptautiskās tiesības. Viņš norādīja, ka nedz paražas, nedz starptautiskās tiesības neveidojas kā viņa noteiktā suverēna komanda, kam būtu jābūt tiesību pamatā. Normu iedalījums tika izmantots pamatojumam par tiesību zinātnes un citu jomu nošķiršanu – klasiskā tiesību pozitīvisma galvenais uzdevums bija nošķirt pārējo triju kategoriju izpēti no tiesību zinātnes jomas.

Interesanti, ka Dž. Ostina tēzes par tiesību deskriptīvo analīzi viņa paša dzīves laikā īpašu popularitāti neguva, taču jau pēc nāves viņš juristu vidū iemantoja augstu popularitāti.²⁶ Autors uzskata, ka šāda pieeja tiesībām, līdzīgi kā Zigmunda Freida pieeja cilvēka prāta analīzei, tomēr ir aplūkojama kritiski, vienlaikus atzīstot, ka Dž. Ostina teorija ir devusi ieguldījumu modernā tiesību pozitīvisma attīstībā, gan nodrošinot atsevišķu fundamentālu principu pamatojumu, gan izveidojot bāzi tam, lai klasiskais tiesību pozitīvisms varētu tikt modificēts par mūsdienu tiesību pozitīvistu doktrīnu, tā kritikas ceļā. Lai arī Dž. Ostina mācība ir uzskatāma par savā ziņā ekstrēmu, tā izveidoja pamatu formāli – dogmatiskajai zinātnei par tiesību būtību, kas tiecas uz zinātnisku, nevis metafizisku atziņu izvērtējumu. Viena no būtiskākajām Dž. Ostina tēzēm, kas kā tiesību pozitīvisma neapstrīdama dogma ir saglabājusies arī līdz mūsdienām, bija: *“tas, vai likums pastāv, ir viens jautājums; tā labās īpašības un trūkumi – cits.”*²⁷

Tiesību pozitīvisma attīstība turpinājās arī 20. gadsimtā, pateicoties austriešu juristam un tiesību filozofam Hansam Kelzenam (1881.–1973.). H. Kelzens ir viens no pagājušā gadsimta ievērojamākajiem tiesību zinātniekiem, kura pētījumi ir bijuši saistīti ne tikai ar tiesību filozofiju, bet lielā mērā ir arī konstitucionālās kontroles institūta pamatā. 1934. gadā H. Kelzens publicēja darbu ar nosaukumu „Tīrā tiesību teorija”, kurā tika padziļināti aplūkoti viņa tiesību pozitīvisma mācība, kas ir balstīta uz tiesību normu hierarhiju. Šī teorija ir „tīra”, jo tā nosacīti atbilst pozitīvo zinātņu garam, nepamatojoties uz reliģijas, morāles, ētikas un citiem principiem.²⁸ Tīrā tiesību teorija attiecas tikai un vienīgi uz tiesību normām, neiejaucot tiesību zinātnē neko svešu, piemēram, morāles, socioloģijas vai taisnīguma jautājumus.²⁹ H. Kelzens tādejādi centās attīstīt objektīvi aprakstošu zinātņi par tiesībām.

²⁶ Broks J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 241. lpp.

²⁷ Austin J. The province of Jurisprudence determined. Cambridge Texts in the History of Political Thought edited by Wilfrid E. Rumble. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p.157.

²⁸ Patterson E. Hans Kelsen and His Pure Theory of Law. California Law Review, Vol. 40, No. 5, 1952. Pieejams: <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3427&context=californialawreview> [aplūkots 2014. gada 25. maijā]

²⁹ Neimanis J. Ievads Tiesībās. Rīga: J. Neimanis, 2004, 40. lpp.

H. Kelzens no Dž. Ostina pārņem tēzi par to, ka visām tiesību normām ir vienota forma, kā tādām, kas saviem adresātiem uzliek pienākumus. Atšķirība H. Kelzena mācībā, runājot par pienākumu subjektiem, izpaužas tādejādi, ka tiesību normas spēkā esamība, un attiecīgi tiešā piemērojāmība attiecas uz valsts amatpersonu (tiesnesi), kam norma ir jāpiemēro, attiecīgam dzīves gadījumam piemērojot arī normā paredzēto sankciju, attiecībā uz personu, kas ir pārkāpusi normas dispozīcijā noteikto pienākumu.³⁰ Tiesības ir kā nosacījuma normu kopums valsts amatpersonu kontrolei – tās nenorāda cilvēkiem, kā rīkoties, bet gan norāda tiesnešiem, kā rīkoties, kad persona, kas ir pakļauta normas ietekmei, atkāpjas no normā paredzētā uzvedības modeļa. Tas ir saprotams tādejādi, ka personas vēlme atturēties no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas ir tieši saistīta ar tiesību normā paredzēto sankciju par šāda nodarījuma izdarīšanu, nevis normā noteikto aizliegumu izdarīt kādu noziedzīgu nodarījumu.

H. Kelzens attīstīja t.s. normatīvisma doktrīnu, nosakot, ka tiesības ir normatīvas, un tā tam arī ir jābūt. H. Kelzena normatīvajā tīro tiesību sistēmā tiesību normas atrodas hierarhiskā pakārtotībā, kurā katra tiesību norma savu spēku, un līdz ar to arī leģitimitāti sistēmā atvasina no augstākas normas.³¹ Par augstāko tiesību normu iepriekšminētajā hierarhijas sistēmā H. Kelzens min pamatnormu (vācu val. – *Grundnorm*), kura savā būtībā ir nerakstīta (fikcionāla) tiesību norma, kas noteic citu normu spēkā esamību.³² Pamatnorma ir pieņēmums par abstraktu tiesību normu, kura atrodas juridiskā spēka piramīdas virsotnē, nosakot visu zemāk esošo tiesību normu juridisko saistošo spēku. Šīs koncepcijas dēļ H. Kelzens tiesību doktrīnā tiek saukts, par normatīvo aktu hierarhijas “tēvu”.³³

H. Kelzenam tiesību normas spēkā esamība ir identiska tās pastāvēšanai, nosakot, ka, ja tā pastāv, tad tā arī ir piemērojama, un tai ir jāpakļaujas.³⁴ H. Kelzens neuzskata, ka tiesību normas spēkā esamība ir atkarīga no tā, vai tiesību normas saturs atbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normām; svarīgi ir procesuālie noteikumi, t.i., izdošana atbilstoši augstāka juridiskā spēkā tiesību normai – līdz ar to H. Kelzena pamatnormai ir drīzāk procesuāls, nevis materiāls raksturs.³⁵

³⁰ Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Translation from the Second (Revised and Enlarged) German edition by Max Knight. Berkeley: University of California Press, 1970, p. 61.

³¹ Liepa L. *Pozitīvās tiesības*. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata/ rakstu krājums prof. E. Melķiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 110. lpp.

³² Kelsen H. *Introduction to the Problems of Legal Theory* translated by Bonnie L. Paulson and Stanley L. Paulson. Oxford: Clarendon Press, 1997, p. 59.

³³ Iljanova D. *Tiesību normu un principu kolīzija*. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā E. Melķiņa zin. Redakcijā. Rīga: Ratio iuris, 2003, 102. lpp.

³⁴ Spaak T. *Kelsen and Hart on the Normativity of Law*. Perspectives on Jurisprudence: Essays in honour of Jes Bjarup. 2005, p. 402. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=922755> [aplūkots: 2015. gada 1. martā].

³⁵ Pleps J. *Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors Hanss Kelzens un mūsdienas (II)*. Likums un tiesības, 2007, Nr. 3, 86. lpp.

Daudzi autori ir kļūdījušies, neprecīzi interpretējot H. Kelzena pamatnormas formu un saturu, uzskatot, ka tā ir faktiski pastāvoša tiesību norma, piemēram, konstitūcijas pants vai kāds konstitucionāla ranga dokuments. Jaunākajā tiesību literatūrā gan tiek precizēts, ka Latvijas valsts pamatnorma ir formulēta (nevis ir) tautas gribas aktā – Satversmes 1. pantā.³⁶ Pamatnorma H. Kelzena mācībā ir abstrakcija, kas nav norma pozitīvo tiesību nozīmē – tā ir atskaites punkts, pamatprincips, kurš atkarībā no likumdevēja uzskatiem, bieži tiek iestrādāts konstitūcijā.³⁷ H. Kelzens ar pamatnormas palīdzību ir centies aprakstoši pamatot tiesiskajā sistēmā esošo tiesību normu spēkā esamības leģitimitāti, kas balstās uz atbilstību visaugstākajai tiesību normai, kas nav pieņemta likumdošanas procesā, taču pastāv kā vispārpieņemts, likumdošanas procesa leģitimitātes priekšnoteikums. H. Kelzens strikti nošķir tiesību “esības” un “jābūtības” jautājumus, uzsverot, ka tiesību zinātnei būtu jāpieturas pie “esības” jautājumiem, kas atbilst tiesību pozitīvisma garam. H. Kelzenam pamatnormas konstatēšana ir gan tiesību izziņas metodikas prasība, gan tiesību spēkā esamības pamats.³⁸ Mūsdienās H. Kelzena pamatnormas un ārējo tiesību normu hierarhijas koncepts ir ticis nostiprināts daudzu kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošo valstu tiesībās.

Tiesību pozitīvistu vidū ir bijuši arī tādi šīs doktrīnas pārstāvji, kas ir mainījuši savus uzskatus par tiesību būtību un empīrisku secinājumu rezultātā ir nonākuši pie atziņas, ka tiesību pamatā ir jābūt taisnīgumam, kas, pirmšķietami netaisnīgu tiesību normu pastāvēšanas gadījumā, pieprasa morāles izvērtējumu. Šajā sakarā, nodaļas noslēgumā ir vērts pieminēt arī Gustavu Radbruha (1878.–1949.), kurš savu slavu ir iemantojis nevis savu “ārkārtīgi pozitīvisko” uzskatu dēļ, bet gan tādēļ, ka ir mainījis savu attieksmi pret tiesību pozitīvismu pēc otrā pasaules kara cita starpā definējot slaveno „Radbruha formulu”. Pirms Otrā pasaules kara G. Radbruha tiesību izpratne balstījās klasiskajā tiesību pozitīvismā. Viņš rakstīja, ka tiesību koncepcijas pamatā ir trīs elementi – taisnīgums, lietderība un tiesiskā noteiktība, taču tiesiskās noteiktības nodrošināšana ir svarīgāka nekā likuma taisnīga un lietderīga piemērošana.³⁹ Taču, Otrās pasaules karš un tā laikā nodarītais ļaunums viņa dzimtajā Vācijā (nereti likuma ietvaros), pamatīgi ietekmēja G. Radbruha vērtējumu par tiesībām un taisnīgumu. G. Radbruhs sāka kritizēt klasisko 19. gadsimta tiesību pozitīvismu par to, ka tas

³⁶ Autoru kolektīvs. 1. pants. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 147. lpp.

³⁷ Osipova S. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte. Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 304. lpp.

³⁸ Bindreiter U. Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine. Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 69.

³⁹ Bix B. Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. American Journal of Jurisprudence, 2011, Vol. 56, p. 47.

tiesību normu spēkā esamību pamatoja tikai ar dominējoša spēka (suverēna) pastāvēšanu.⁴⁰ G. Radbruhs konstatēja, ka nereti var rasties konflikts starp diviem tiesību saturam ļoti svarīgiem elementiem – tiesisko noteiktību un taisnīgumu, kuru G. Radbruhs piedāvāja risināt ar t.s. Radbruha formulu. Radbruha formula paredz, ka: „*pozitīvās tiesības, ko nodrošina likumdošana un vara, ir prioritāras pat tad, ja to saturs ir netaisnīgs un nerada personai nekādu labumu, ja vien konflikts starp likumu un taisnīgumu nerasniedz tik neciešamu līmeni, ka šim „defektīvajam” likumam jāpadodas taisnīguma priekšā.*”⁴¹ Galvenais G. Radbruha arguments ir tāds, ka tiesību mērķis ir taisnīguma nodrošināšana, līdz ar to likums, kas ir acīmredzami pretrunā savam mērķim, nemaz nav atzīstams par likumu, un personai nav pamata paļauties uz šāda likuma spēkā esamību. Praksē varētu būt ļoti grūti atšķirt likumu, kas ir netaisnīgs, tomēr spēkā esošs, no likuma, kurš sava acīmredzamā netaisnīguma dēļ nav atzīstams par likumu. G. Radbruhs uzskata, ka visuzskatāmākais kritērijs šāda veida nošķiršanai ir likumdevēja mērķa aplūkošana – “*ja nav konstatējams pat mēģinājums tiekties pēc taisnīguma, kur vienlīdzīgums – taisnīguma pamats tiek apzināti pievilts, pieņemot pozitīvu tiesību normu, tad šāda tiesību norma nav tikai “sabojāta tiesību norma”, tā neatbilst pašai tiesību būtībai.*”⁴² Radbruha formula paredz pakļaušanos pat netaisnīgai likuma normai, ja vien tā nekļūst pārāk netaisnīga, tādejādi, viņa ieskatā acīmredzami netaisnīga tiesību norma nav spēkā esoša. G. Radbruhs tādejādi ir atzinis vienu no dabisko tiesību skolas fundamentālajām atziņām – netaisnīgs likums nav atzīstams par likumu, vienlaikus nenoliedzot, ka netaisnībai ir jābūt absolūti acīmredzamai.

Atzīstams, ka tiesību pozitīvisma doktrīnas vēsturi ir iespējams pētīt krietni plašāk, taču iepriekš aplūkoto – fundamentālo jautājumu analīze noved arī pie atsevišķiem secinājumiem. Pirmkārt, secināms, ka klasiskais tiesību pozitīvisms līdz pat 20. gadsimtam ir bijusi pietiekami radikāla tiesību doktrīna, kas vispārīgi bija atbilstoša vēstures posmam, kad īpaši aktuāls bija kļuvis pozitīvisma kā zinātniski aprakstoša filozofijas virziena koncepts. Otrkārt, ņemot vērā, ka klasiskā tiesību pozitīvisma atziņas tik tiešām nebūtu atzīstamas par atbilstošām mūsdienīgas, tiesiskas valsts principiem, ir saprotama arī pastiprināti negatīvā attieksme pret šo tiesību skolu. Jau tagad ir iespējams secināt, ka, raksturojot tiesību pozitīvismu, Latvijas tiesību zinātnē nereti tiek lietoti jēdzieni, kas atbilst tiesību pozitīvisma izpratnei 19. gadsimtā.

⁴⁰ Radbruch G. Statutory Lawlessness and Supra – Statutory Law (1946). Oxford Journal of Legal Studies, 2006, Vol. 26, No. 1, p. 6.

⁴¹ Ibid. p. 7.

⁴² Ibid.

2. MODERNS TIESĪBU POZITĪVISMIS

Tiesību pozitīvisms arī mūsdienās atspoguļo tiesības kā cilvēku izgudrojumu – šīs doktrīnas ietvaros tiesību saturs un spēkā esamība fundamentāli ir atzīstami par sociālu faktu.⁴³ Par socioloģijas metodoloģijas pamatlicēju sauktais Emīls Dirkeims (1858.–1917.) sociālu faktu definēja kā jebkuru rīcības veidu, kas ir vai nav fiksēts, taču eksistē pats par sevi, neatkarīgi no tā individuālajām izpausmēm.⁴⁴ Arī tiesību pozitīvisms vēl joprojām ir vispārēja un aprakstoša zinātne par tiesībām, kādas tās ir, nevis par to, kādām tām būtu jābūt, jeb, kā tiesnešiem būtu jāizspriež sarežģītākas lietas, vai kad būtu pieļaujama personas nepakļaušanās likumam. Lai arī atzīstams, ka daļa no klasiskā pozitīvisma fundamentālajām tēzēm ir attiecināmas arī uz mūsdienām, tā izpratne un šajā doktrīnā ietvertās atziņas 20. gadsimta vidū tika diezgan vērīgi modificētas. Kopš 20. gadsimta vidus arī pozitīvisms, kā filozofiska pozīcija ir kļuvusi „ieciētīgāka”, pieļaujot daudzu tādu tēmu apspriešanu, kas savulaik tika strikti noraidītas kā nezinātniskas pseidoproblēmas.⁴⁵ Atsevišķi tiesību zinātnieki, vērtējot tiesību pozitīvisma aktualitāti mūsdienās, pat ir norādījuši, ka tiesību pozitīvisms ir “novājināts” tik tālu, ka vairs pat nav uzskatāms par būtisku tiesību doktrīnu, jo atziņas, kuras mūsdienās pauž modernā tiesību pozitīvisma pārstāvji, ir krasi pārveidojušās no sākotnējām Dž. Ostina idejām par klasisko tiesību pozitīvismu.⁴⁶ Tomēr, Autors šī darba ietvaros centīsies pierādīt, ka šo acīmredzamo atkāpju rezultātā, tiesību pozitīvisms ir kļuvis par tiesību doktrīnu, kas var izskaidrot demokrātiskas tiesiskas valsts pastāvēšanu, kā arī būt mūsdienīgas valsts tiesiskās sistēmas tiesību piemērotāju juridiskās domas pamatā.

2.1. Herberta Harta modernā tiesību pozitīvisma koncepcija

Pēdējās simtgades laikā vairāki atzīstami domātāji ir centušies formulēt to, kas tad īsti ir tiesību pozitīvisms, tomēr izmaiņas tiesību pozitīvisma izpratnē ir absolūti saistāmas ar vienu 20. gadsimta ietekmīgākajiem⁴⁷ tiesību pozitīvisma doktrīnas pārstāvjiem – Herbertu Hartu (1907.–1992.). H. Harta darbs „Tiesību koncepcija” (angļu val. – *The Concept of Law*), kuru viņš sarakstīja, gatavojot lekciju kursu par tiesību un morāles nošķiršanu, krietni izmainīja

⁴³ Waluchow W. Legal Positivism, inclusive versus exclusive. Routledge Encyclopedia of Philosophy. London: Routledge, 2008. Pieejams: <http://www.rep.routledge.com.libaccess.lib.mcmaster.ca/article/T064> [aplūkots 2014. gada 15. maijā]

⁴⁴ Durkheim E. The Rules of sociological method. Edited with and introduction by Steven Lukes. New York: Macmillan Press, 1982, p. 59.

⁴⁵ Broks J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 256. lpp.

⁴⁶ Tamanaha B. The Contemporary Relevance of Legal Positivism. Australian Journal of Legal Philosophy, Vol. 32, 2007, p. 39. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=960280## [aplūkots 2015. gada 10. janvārī]

⁴⁷ Sk.: Lacey N. A Life of Hart: The Nightmare and the Noble Dream. Oxford: Oxford University Press, 2004.

tiesību pozitīvisma pārstāvju, īpaši H. Harta studentu, izpratni par tiesību būtību.⁴⁸ H. Harta mācība tika radīta kā teorija par tiesību būtību, ar kuras palīdzību tiesības spēj izprast ikviens mūsdienīgas tiesiskās sistēmas subjekts. „Tiesību koncepciju” autors pirmo reizi izdeva 1961. gadā taču 1994. gadā, jau pēc autora nāves, tika izdots otrais šī darba izdevums, kā arī 2012. gadā – trešais izdevums. „Tiesību koncepcijas” pamatā ir vairāki pamatjautājumi, ar kuriem H. Harts centās izskaidrot savu izpratni par pozitīvisma būtību – (1) H. Harts kritiski aplūko jautājumu par Dž. Ostina ieviestu komandu teoriju; (2) izveido teoriju par primāro un sekundāro normu eksistenci, cita starpā arī ieviešot atzīšanas normas jēdzienu; (3) attīsta tēzi par tiesību normas “iekšējo” un “ārējo” izvērtēšanu; kā arī (4) pievēršas jautājumam par tiesību un morāles saistību.

2.1.1. Džona Ostina komandu teorijas kritika

Viens no pirmajiem jautājumiem, kas tiek aplūkots H. Harta pētījumā par tiesību koncepciju, ir kritiska pieeja Dž. Ostina komandu teorijai. H. Harts, līdzīgi kā Dž. Ostins, vēlējās saglabāt vienu no galvenajiem tiesību pozitīvisma pamatprincipiem: tiesību esības un jābūtības nošķiršanu. Viņš nošķīra aprakstošo jautājumu par to, kādas tiesības ir no jautājuma par to, kādām tiesībām būtu jābūt.⁴⁹ Tajā pašā laikā H. Harts tomēr uzsver, ka tiesībām ir arī noteikts morāls raksturs, kas īpaši atspoguļojas tajā, kā persona izjūt pienākumu tās ievērot. Veidojot savu izpratni par tiesību būtību, H. Harts acīmredzami izvairās no Dž. Ostina terminoloģijas par tiesībām kā pavēlēm, labprātāk izvēloties tās saukt par noteikumiem jeb normām (angļu val. – *rules*). H. Harts uzskata, ka Dž. Ostina komandu teorija labākajā gadījumā atspoguļo daļēju tiesību normas likumības noteikšanas formulu, jo tā koncentrējas tikai uz viena veida noteikumiem, kas pilsoņiem uzliek obligātus pienākumus, kas jāpilda neatkarīgi no viņu gribas.⁵⁰ Apstrīdot Dž. Ostina komandu teoriju, H. Harts norāda uz vairākām tās nepilnībām.

Pirmkārt, viņš secina, ka tiesības kopumā nav uzskatāmas tikai par pavēļu kopumu, jo tiesību normas piešķir personām arī autonomu brīvību, piemēram, runājot par laulību – personām ir tiesības izvēlēties, kad, ar ko, un, vai vispār precēties. H. Harts norāda, ka komandu teorija lielākā mērā atbilst tikai krimināltiesību jomai, taču, runājot par citām tiesību jomām, secināms, ka Dž. Ostina tēzes nereti nedarbojas.

Otrkārt, H. Harts norāda, ka komandu teorija neatbild arī uz jautājumu par to, kā likumdevējs, kurš šīs koncepcijas ietvaros ir augstākā autoritāte, padara sevis izdotās pavēles

⁴⁸ Hart H. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1961.

⁴⁹ Austin J. *The province of Jurisprudence determined*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p.157.

⁵⁰ Hart H. *The Concept of Law*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 81.

par saistošām sev pašam. Tāpat H. Harts uzsver, ka Dž. Ostina komandu teorija neizskaidro tiesisko pienākumu kontinuitāti gadījumos, kad rodas izmaiņas suverēna ietvaros.

Treškārt, tiek norādīts uz to, ka ne visas tiesību normas atbilst suverēna izdotai pavēlei, t.i., ne vienmēr tiesību normas tiek pieņemtas likumdošanas procedūrā, kā labu piemēru minot paražu tiesības. Līdz ar to secināms, ka itin bieži likumi netiek pieņemti un izsludināti kā pavēles, bet gan iegūst likuma spēku, atbilstot nerakstītu tiesību normu, piemēram, paražu tiesību spēkā esamības kritērijiem. Kā papildus nepilnība Dž. Ostina teorijā būtu minama arī tā saucamā „suverēna” izpratne. Dž. Ostins nav rēķinājies ar faktu, ka sabiedrība var pastāvēt arī bez šāda suverēna, kas pakļauj citus un kuru nepakļauj citi. Turklāt komandu teorija neatbild arī uz jautājumu par nelegitīmām pavēlēm – vai personai būtu jāpakļaujas kriminālas autoritātes pavēlei? Dž. Ostina formālā pieeja norāda, ka krimināla autoritāte būtu uztverama kā suverēns, līdz ar to būtu nepieciešams pakļauties arī šādas personas pavēlei, kas tiek nostiprināta ar potenciālu sankciju.

Autors uzskata, ka tieši šī Dž. Ostina kā tiesību pozitīvisma pieejas kritika, kombinācijā ar H. Kelzena jau uzsākto darbu, radīja iespēju tiesību pozitīvismam veidoties nedaudz citādā perspektīvā, kas šī darba ietvaros tiek apzīmēts ar terminu „moderns tiesību pozitīvisms”. Katrā ziņā, arī moderna tiesību pozitīvisma ietvaros, komandu teorija gandrīz dogmatiski tiek kritizēta un vispārīgi netiek atzīta.

2.1.2. Tiesības kā primāro un sekundāro normu kopums

Kritizējot Dž. Ostina koncepciju, H. Harts attīstīja jautājumu par iespējamu cita veida normu pastāvēšanu paralēli pavēlošajām normām (pēc Dž. Ostina – suverēna pavēlēm). Tiesības H. Harta mācībā, tiek iedalītas **primārajās normās** un **sekundārajās normās**. Kopumā tiesības, viņaprāt, ir uzskatāmas par primāro un sekundāro normu kopumu.⁵¹ Tiesības kā primāro un sekundāro normu kopumu H. Harts pirmo reizi iztīrā „Tiesību koncepcijas” piektajā nodaļā. H. Harta teorijā ar tiesībām saprot attiecību noteikumu un pilnvarojošu normu kompleksu saspēli⁵², kurā primārās normas nosaka cilvēkiem pienākumus veikt vai atturēties no konkrētas darbības (savā ziņā līdzīgi Dž. Ostina pavēļu koncepcijai), bet sekundārās – piešķir pilnvaras gan privāto, gan publisko tiesību jomā.⁵³ Sekundārās normas ir uzskatāmas par galveno papildinājumu, H. Harta modernās tiesību sistēmas modelī.

Lai vēlāk varētu atspoguļot viņaprāt pastāvošo situāciju, H. Harts ilustrē sabiedrību, kurā nepastāv ne likumdevējs, ne tiesas, ne arī jebkādas citas valsts amatpersonas.⁵⁴ H. Harts norāda

⁵¹ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 107.

⁵² Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Jānis Neimanis, 2004, 39. lpp.

⁵³ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 81.

⁵⁴ Ibid. p. 91.

uz problemātiku, kas veidojas sabiedrībā bez savas tiesiskās sistēmas, darba ietvaros atbildot uz to, kā šāda problemātika tiek risināta ar viņa ieviestajām primārajām un sekundārajām normām. Pirms tiesiskās sistēmas izveidošanās visas normas ir paražas kā sociālas normas (akcentējot, ka tām ne vienmēr ir jābūt juridiski saistošām kā paražu tiesībām). H. Harts konkretizē, ka šādā sabiedrībā normas pastāv tikai tad, ja lielākā sabiedrības daļa tās atbalsta un piekopj. Problēmas šādā sabiedrībā parādās līdz ar brīdi, kad sabiedrības locekļu vidū rodas šaubas vai domstarpības par kādas normas saturu. Šādu ieradumu problemātika izpaužas tajā, ka vienīgais elements, kas tās padara par relatīvi saistošām, ir tas, ka konkrēta personu grupa (kā sabiedrība šaurākā nozīmē) tās atzīst, taču nav nekāda cita pamata uz kuru personas varētu atsaukties, piemēram, rakstīta tiesību norma. H. Harts atzīst, ka mazā cilvēku grupā šāda situācija, iespējams, pat būtu iespējama un neradītu problēmas, taču gadījumos, kad analoga personu grupa ir lielāka, parādās arī atšķirīga attieksme pret dažādiem dzīves gadījumiem. Šādās situācijās, kad personām nav cita argumentācijas avota, kā tikai normu savstarpēja atzīšana, rodas tiesiskā nenoteiktība. H. Harts norāda arī uz to, ka šādas, uz ieradumiem balstītas, sociālas normas ir statiskas, t.i., ir ārkārtīgi grūti nepieciešamības gadījumā mainīt pastāvošo regulējumu, ja nepastāv konkrēti tiesību avoti uz kuriem atsaukties. Visbeidzot, H. Harts norāda, ka ieradumu tiesību regulējums ir neefektīvs tajā aspektā, ka starp pusēm vienmēr var rasties strīdi, un bez konkrētām tiesību normām ir ārkārtīgi sarežģīti noteikt, kuras puses tiesības ir prioritāras līdzīgās situācijās. Līdz ar to varam secināt, ka H. Harta ilustrētajā situācijā ieradumu tiesībām, kas pastāv pirms tiesiskās sistēmas izveidošanās, ir trīs galvenie defekti: 1) tiesiskā nenoteiktība; 2) tiesību statika; un 3) tiesību neefektivitāte.⁵⁵

Iepriekšminētos defektus H. Harts labo, primārās normas, kas personai uzliek pienākumus, papildinot ar iepriekšminētajām sekundārajām normām. Primārās normas ir tās, kas cilvēkiem uzliek zināmus pienākumus, piemēram, apstāties pie sarkanās gaismas – tās ir normas, kuras cilvēki ikdienā sauc par tiesību normām.⁵⁶ Primāro normu eksistence ir uzskatāma par tiesību teorijas paradīgu, jo tās tieši nosaka cilvēku uzvedību un neviena tiesiskā sistēma nevar bez šādām normām darboties.⁵⁷ Tiesību pozitīvisms ir pilnībā neitrāls pret primāro normu formu un saturu – tās ir tiesību normas, kuras konkrētā tiesiskajā sistēmā nosaka tiesību subjektiem uzliekamus pienākumus un piešķiramās tiesības. Primārās normas ir saistītas ar darbībām, ko persona drīkst vai nedrīkst veikt, savukārt sekundārās normas ir

⁵⁵ Sk.: Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 92 – p. 93.

⁵⁶ Starr W. Law and Morality in H.L.A. Hart's legal philosophy. Marquette Law Review, 1984, Vol. 67, No. 673., p.676. Pieejams: <http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol67/iss4/8/> [aplūkots 2015. gada 13. februārī]

⁵⁷ Spaak T. Kelsen and Hart on the Normativity of Law. Scandinavian studies in Law, 2005. Pieejams: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/48-24.pdf> [aplūkots: 2014. gada 23. maijā]

saistītas ar pašām primārajām normām, t.i., tās precizē veidus, kādos primārās normas var tikt noteiktas, pieņemtas, grozītas, atšķirtas u.tml.

Dažādu valstu tiesiskajās sistēmās var pastāvēt dažādas sekundārās normas, kas atbild par primāro normu atzīšanu, piemērošanu un izmaiņām, attiecīgi nosakot visām šīm, ar primārajām normām saistītajām darbībām noteiktus realizācijas kritērijus. Sekundārās normas ir nepieciešamas, lai noteiktu procedūru primāro normu piemērošanai, piemēram, lai tiesas varētu izlemt strīdus par primāro normu piemērošanu, un iztulkošanu vai, lai likumdevējs būtu tiesīgs pieņemt un grozīt primārās normas. Sekundārās normas H. Harts īpaši iedala: 1) izmaiņu normās; 2) spriešanas normās; kā arī 3) atzīšanas normās.⁵⁸

Izmaiņu norma ir atbilde uz jautājumu par to, kā risināt otro, H. Harta iedomātās situācijas defektu – tiesību statiku. Izmaiņu norma piešķir personai vai institūcijai (likumdevējam plašākā nozīmē) tiesības pieņemt, grozīt, vai arī atcelt tiesību normas, kā arī nosaka procedūru, kādā iepriekšminētajam likumdevējam šīs tiesības ir jāizlieto. Kā visvienkāršāko izmaiņu normas piemēru varētu minēt abstraktu normu, kas pilnvaro kādu personu vai institūciju pieņemt jaunas primārās normas attiecībā uz konkrētu sabiedrību, kā arī nosaka procedūru, kā šādas izmaiņas var tikt veiktas.

Trešo no H. Harta aplūkotajiem defektiem – neefektivitāti, risina **spriešanas normas**. Šīs normas piešķir konkrētām personām tiesības oficiāli piemērot primārās normas, t.i., izlemt, vai konkrētās situācijās primārās normas ir ievērotas, kā arī nosaka īpašu procedūru primāro normu piemērošanai, nosakot, t.s. tiesību normu interpretācijas un tālākveidošanas metodes.

Visbeidzot, **atzīšanas norma**, kas ir viens no atslēgas vārdiem, aplūkojot H. Harta zinātnisko darbu, kā arī moderna tiesību pozitīvisma izpratni par tiesībām, ir norma, ar kuras palīdzību ir iespējams pārbaudīt, kuras ir konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošās un spēkā esošās primārās normas. Atzīšanas normas jēdziens ir dažādu kompleksu tēžu apkopojums, vienkāršojot, tā būtu definējama kā norma, kas tiek izmantota, lai noteiktu konkrētā tiesiskajā sistēmā juridiski saistošās tiesību normas.⁵⁹ H. Harts uzskata, ka atzīšanas norma ir veids, kādā risināma tiesiskās nenoteiktības problemātika tiesiskās sistēmas iekšienē. Ar atzīšanas normas palīdzību ir iespējams atrisināt lielāko daļu šaubu par tiesiskajā sistēmā pastāvošo primāro normu spēkā esamību. H. Hartam kā tiesību normu spēkā esamības noteikšanas kritērijs nederēja ne Dž. Ostina komandu teorija, ne H. Kelzena pamatnorma, taču nav noliedzama arī zināma H. Harta teorijas līdzība ar abiem iepriekšminētajiem konceptiem. No Dž. Ostina teorijas, H. Harts zināmā mērā ir aizguvis tēzi, par tiesiskās sistēmas pamatā pastāvošo politisko

⁵⁸ Sk.: Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, pp. 94 – 97.

⁵⁹ Carey S. What is the Rule of Recognition in the United States? University of Pennsylvania Law Review, Vol. 157, No. 1161. Pieejams: <https://www.law.upenn.edu/live/files/98-carey157upalrev11612009pdf> [aplūkots 2015. 15. februārī]

sistēmu. Savukārt, līdzīgi H. Kelzenam, kurš aplūko pamatnormu, H. Harts norāda, ka attīstītas tiesiskās sistēmas funkcionēšanai ir nepieciešama atzīšanas norma, kas būtu kā pamats tiesību normu spēkā esamībai, tādējādi nostādot to tiesību normu hierarhijas augšgalā.⁶⁰ Šeit gan svarīgi uzsvērt to, ka, lai arī pastāv zināma līdzība starp H. Harta atzīšanas normu un H. Kelzena pamatnormu, pats H. Harts pamatnormu kritizēja un atzina par pavisam lieku teorētisku konstrukciju.⁶¹ H. Kelzena pamatnormas un H. Harta atzīšanas normas līdzība izpaužas, apstākļi, ka abas šīs normas nosaka citu tiesību normu spēkā esamību, taču atšķirības izpaužas, aplūkojot abu autoru dažādo redzējumu attiecībā uz tiesību būtību, kā arī viņu izpratni par tiesību spēkā esamības konstatēšanu.

Atšķirībā no H. Kelzena pamatnormas, H. Harta atzīšanas norma nav ne spēkā esoša, ne spēkā neesoša, tā vienkārši pastāv, pamatojoties uz sociālu faktu, jeb oficiālo tiesību piemērotāju (valsts amatpersonu) sociālo praksi.⁶² Šī sociālā prakse, kuras ietvaros, atzīšanas norma un tajā ietvertie tiesību normas spēkā esamības kritēriji tiek atzīti no valsts amatpersonu puses, ir pamatojums atzīšanas normas pastāvēšanai. Tātad, ja H. Kelzena ieskatā pamatnorma *per se* ir tiesību normas hierarhijas augšgalā, tādējādi nosakot tiesību normu spēkā esamību, neatkarīgi no ārējiem apstākļiem, H. Harta atzīšanas norma ir pilnībā atkarīga no sociālās prakses, t.i., ja atzīšanas norma netiek piemērota kā sociāls fakts, tā nav eksistējoša. Vienlaikus, atzīšanas norma ir ar stingri formālu raksturu, jo tās eksistence ir empīriski pārbaudāma – pirmkārt, tiesnešiem un citām amatpersonām piemērojot atzīšanas normā ietvertos tiesību normas spēkā esamības kritērijus, un otrkārt – tiesnešiem un citām amatpersonām “iekšēji” atzīstot atzīšanas normu un tajā ietvērto kritēriju atbilstību kā vispārzināmu standartu (skatīt 2.1.3. apakšnodaļu par normu “iekšējo” un “ārējo” atzīšanu). Līdz ar to ir skaidrs, ka H. Harta teorijā, sabiedrībā notiekošo sociālo procesu analīze ir vienīgais veids, kādā ir iespējams izprast tiesību patieso dabu.

Atzīšanas norma var pastāvēt jebkurā no visdažādākajām formām – gan vienkārši, kā pirmatnējās sabiedrībās, piemēram, likumā vai plāksnē ierakstītu noteikumu kopums, gan komplicēti, kā attīstītā tiesiskā sistēmā, kur atzīšanas normas noteikšanai jānotiek, pamatojoties uz kādu šādā tiesiskajā sistēmā attīstītu kopīgu tiesību normas spēkā esamības kritēriju, piemēram, konkrēta pieņemšanas procedūra, ilgstoša piemērošanas prakse vai atzīšana tiesu

⁶⁰ Spaak T. Kelsen and Hart on the Normativity of Law. Scandinavian studies in Law, 2005. Pieejams: <http://www.scandinavianlaw.se/pdf/48-24.pdf> [aplūkots: 2014. gada 23. maijā]

⁶¹ Sk.: Rudevskis J. Par Dievu, cilvēku un cilvēktiesību metafizisko dabu. 1. Cilvēktiesību pirmavota meklējumos. 2010. 15. jūnijs, Nr. 24. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/211726-par-dievu-cilveku-un-cilvektiesibu-metafizisko-dabu/> [aplūkots: 2014. gada 28. maijā]

⁶² Bindreiter U. Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine. Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 70.

no lēmumos.⁶³ Uzreiz gan jānorāda, ka formalizēšana un ierakstīšana kādā tiesību normatīvajā aktā nevar nostiprināt atzīšanas normas saturu. Atzīšanas norma, atkarībā no tiesiskās sistēmas, var būt pietiekami elastīga, tādēļ tā ir konstatējama tikai tūlītēji – nav iespējams paredzēt, vai pēc kāda laika tiesiskās sistēmas atzīšanas norma neparedzēs, ka kāds jauns tiesību avots ir piederīgs un spēkā esošs konkrētajā tiesiskajā sistēmā. Šis jautājums ir īpaši aktuāls, ņemot vērā pasaulē novērojamo tiesisko sistēmu tuvināšanos, kuras rezultātā pietiekami jēgpilns ir kļuvis jautājums par dažādu tiesību avotu, piemēram, judikatūras vietu tiesību avotu sistēmā.

Empīriski aplūkojot kādas tiesiskās sistēmas uzbūvi, atzīšanas norma vislabāk var tikt konstatēta amatpersonu oficiālo lēmumu, īpaši tiesu prakses, analīzes rezultātā. Svarīgi atzīmēt, ka pati atzīšanas norma nav vienkārši sociāls fakts kā tiesību normas vispārēja atzīšana subjektīvu iemeslu dēļ, – tā drīzāk ir tiesību atzīšana, pamatojoties uz objektīvi konstatējamiem, atzīšanas normā noteiktiem, kritērijiem. Atzīšanas normas teorija paredz, ka tiesību normas nav spēkā esošas tikai to atzīšanas dēļ, bet gan tādēļ, ka to spēkā esamības kritēriji var tikt objektīvi atklāti, iepriekš tiesiskajā sistēmā noteiktos kritērijos, kas atzīst kādu noteikumu par tiesību normu.⁶⁴ Precizējot, šīs sekundārās normas atzīšana valsts amatpersonu sociālajā praksē, ir tās eksistences un pierādīšanas pamats, nevis pati atzīšanas norma.

2.1.3. Tiesību normu iekšējā un ārējā izvērtēšana

H. Harta mācībā pastiprināta uzmanība tiek pievērsta arī tiesiskās sistēmas un tajā pastāvošo tiesību normu izvērtējumam tiesību piemērotāju praksē. Lai arī šis jautājums tiek aplūkots, saistībā ar Dž. Ostina komandu teorijas kritiku, būtu nepieciešams to izpētīt atsevišķi, lai pilnībā izprastu atzīšanas normas pastāvēšanas kritērijus.

Aplūkojot tiesību normu izvērtēšanu kā procesu, H. Harts ar metaforas palīdzību to iedala divos nošķiramos procesos – tiesību normu “iekšējā” un “ārējā” vērtēšanā. Tiesības nav atkarīgas tikai no ārēja sociāla spiediena, kas ierobežo cilvēkus, bet arī no “iekšēja” personas viedokļa par tiesībām un nepieciešamību tās ievērot. Kad kādai konkrētai sociālajai grupai pastāv noteiktas primārās normas, kas kontrolē to uzvedību, šis fakts *ipso facto* ļauj rasties daudziem saistītiem, tomēr ārkārtīgi atšķirīgiem apsvērumiem par regulējuma nepieciešamību un pamatotību, t.i., par šiem noteikumiem var rasties interese gan personām, kas kā novērotāji neatzīst šo tiesību normu spēkā esamību, gan personām, kas kā grupas locekļi tos pieņem un piemēro kā uzvedības standartus.⁶⁵ H. Harts norāda, ka tiesību normas ārējo izvērtējumu veic persona, uz kuru tiesību norma nav tieši attiecināma, t.i., tiesību normā ietvertās tiesības vai

⁶³ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, pp. 94-95.

⁶⁴ Bindreiter U. Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine. Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 70.

⁶⁵ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 89.

pienākumi tieši neietekmē personu, kas “ārēji” izvērtē tiesību normas sekas. Tiesību norma var būt vispārēji piemērojama arī uz indivīdu kā grupas locekli, taču ne konkrētajā brīdī, kad norma tiek “ārēji” izvērtēta. Turpretī tiesību normas “iekšējais” izvērtējums ir process, kuru veic persona, kura ir tieši pakļauta tiesību normai, un, kuri atzīst aplūkojamās tiesību normas par savas uzvedības noteikumiem.

Tiesību normas tiek aplūkotas kā uzvedību noteicošs standarts, un tādēļ atkāpes no tā ir kritiski vērtējamas un arī sodāmas. Taču personas pakļaušanās tiesībām notiek, nevis, baidoties no nepamatotas sankcijas, kuru var piemērot nelegitīms suverēns, bet gan, pakļaujoties vispārēji pieņemtam uzvedības modelim, kuru paredz tiesiskajā sistēmā pastāvošās primārās normas. Iekšēji izvērtējot tiesību normas, tiesību piemērotāji novērtē savu un savu tiesiskās sistēmas biedru rīcību. Dž. Ostina komandu teorijas pamatā bija tikai pavēles un (nepakļaušanās gadījumā) paredzamas sankcijas korelācija, kas H. Harta ieskatā ir izvērtējama tikai ārēji.

Normu iekšējam un ārējam izvērtējumam ir svarīga ietekme, nosakot tiesiskās sistēmas pastāvēšanu un tajā pastāvošo tiesību normu juridiski saistošo raksturu. Pirmkārt, H. Harts uzsver, ka objektīvi sadzīviskajā apritē pietiek, ja iedzīvotāju kopums, kas ir vispārēji pakļauts primāro normu ietekmei, tās izvērtē ārēji. Nav nekādas nozīmes tam, kāda ir personas subjektīvā attieksme un iekšējais izvērtējums attiecībā uz primārās tiesību normas atzīšanu vai spēkā esamības vērtējumu. Brīdī, kad tiesību norma tiks tieši attiecināta uz personu, radīsies vēlme to izvērtēt iekšēji, savukārt vispārējā sabiedrības attieksme rodas tikai ārēja novērtējuma rezultātā. Tomēr, iekšējais izvērtējums ir noteicošais, aplūkojot sekundārās normas, kuru piemērošana ir valsts amatpersonu, īpaši tiesnešu uzdevums. H. Harts norāda, ka valsts amatpersonām, kuru uzdevums ir caur sekundāro normu prizmu piemērot primārās normas, ir pienākums izvērtēt šīs sekundārās normas caur “iekšējo” skatupunktu. Aplūkojot sekundārās normas no “iekšējās” perspektīvas, valsts amatpersonas pieņem tiesiskajā sistēmā pastāvošās sekundārās normas kā vispārējos publiskos standartus, kā arī vērtē savu un savu biedru atkāpes no sekundārajām normām kā pārkāpumus.⁶⁶ Līdz ar to, pamatojoties uz H. Harta teoriju, tiesiskās sistēmas konstatēšanas pamatā ir divi kritēriji: 1) valsts iedzīvotājiem, kas pieder pie konkrētas tiesiskās sistēmas, ir vispārēji jāpakļaujas tiesiskajā sistēmā ietilpstošajām primārajām tiesību normām (ārējais izvērtējums); un 2) valsts amatpersonām jāpieņem un jāatzīst tiesiskajā sistēmā pastāvošās sekundārās normas (iekšējais izvērtējums).⁶⁷ Otrais kritērijs ir nepieciešams, lai tiesību normas nošķirtu no parastiem ieradumiem pakļauties sociālajām normām un nelegitīmām pavēlēm, tādējādi risinot Dž. Ostina teorijas nepilnības.

⁶⁶ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 113.

⁶⁷ Ibid. p. 116.

2.1.4. Neviennozīmīgā saikne starp tiesībām un morāli

Tā kā tiesību pozitīvisms ir zinātne par to, kādas tiesības ir, nevis kādām tām būtu jābūt, arī H. Harts pievērš lielu nozīmi jautājumam par tiesību un morāles nošķiršanu. Apskatot jautājumu par šo abu jēdzienu saistību, H. Harts būtībā sniedz atbildi uz dabisko tiesību pārstāvju galvenajiem iebildumiem pret tiesību pozitīvismu. Viņš nenoliedz, ka tiesiskās sistēmas veidošanās procedūra kaut kādā veidā ietver arī morāles principu izvērtējumu un, iespējams, pat piemērošanu. Taču galvenais jautājums, uz kuru H. Harts cenšas atbildēt savā darbā, ir – vai morāles normas var būt tiesību normu spēkā esamības kritērijs?

H. Harts piekrita citu pozitīvistu iepriekš izvirzītajai tēzei, ka “*nepastāv nepieciešama saistība starp tiesībām un morāli*”, taču H. Harta mācībā jautājums rodas saistībā ar šīs tēzes interpretāciju. H. Harta izpratne par tiesību un morāles saistību lielā mērā izpaužas H. Harta izpratnē par dabisko tiesību minimālo saturu jebkurā tiesiskajā sistēmā. Pētot cilvēkus un pasauli, kurā tie dzīvo ir secināms, ka pastāv universāli atzīti uzvedības principi, kas balstās elementārā patiesībā par cilvēka dabu un viņa uzvedību, un ir nepieciešami, lai labo nošķirtu no ļaunā – šie principi H. Harta mācībā ir atzīstami par dabisko tiesību minimālo saturu.⁶⁸

Dabisko tiesību minimālais saturs ir cilvēka, kā tāda, esības fundamentāli saturiskie elementi.⁶⁹ H. Harts norāda, ka dabisko tiesību minimālais saturs kopumā izpaužas piecu acīmredzamu patiesību (angļu val. – *truisms*) dēļ. **Pirmkārt**, cilvēku sabiedrībā pastāvot cilvēciska ievainojamība. **Otrkārt**, H. Harts norāda uz cilvēku savstarpēji aptuveno vienlīdzību, atzīstot, ka: „*pat visspēcīgākajam dažreiz ir jāguļ, un guļot, tas zaudē savu pārākumu pār citiem*”⁷⁰. **Treškārt**, cilvēkiem piemītot nosacīts altruisms. Cilvēkiem esot iekšēja vēlme dzīvot ar citiem mierā. **Ceturtkārt**, H. Harts uzskata, ka cilvēku esību un darbību nosaka to ierobežotie resursi. **Piektkārt**, tiek atzīts, ka jebkurā sabiedrībā nozīmīgu lomu spēlē arī cilvēka ierobežotā spriestspēja un gribasspēks. Ja mēs pieņemam, ka šie visprimārākie cilvēka esības saturiskie elementi ir citādi formulēti vispārējie tiesību principi, tad ir atzīstama tēze, ka tie ir kļuvuši par tādu kā „zelta vidusceļu” strīdā starp tiesību pozitīvistiem un dabisko tiesību skolas pārstāvjiem.

Nonākot pie atziņas par dabisko tiesību minimālo saturu jebkurā tiesiskajā sistēmā, H. Harts atklāj arī savu interpretāciju par “nepieciešamo saikni starp tiesībām un morāli”. Viņš nenoliedz, ka tiesībām un morālei ir cieša saikne – katrā tiesiskajā sistēmā ir šis morāles pamats jeb dabisko tiesību minimālais saturs. H. Harts savu domu ilustrēja šādi: “*Katras mūsdienīgas valsts tiesības viennozīmīgi parāda gan pieņemto sociālās morāles normu, gan arī plašāku*

⁶⁸ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 193.

⁶⁹ Broks J. Tiesības filosofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004, 376. lpp.

⁷⁰ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 193.

*morālu apsvērumu ietekmi uz šīs valsts tiesisko sistēmu. Šī ietekme izpaužas gan tieši caur likumdošanas procedūru, vai netieši tiesu prakses veidolā.”*⁷¹ Līdz ar to H. Harts atzīst, ka tiesību spēkā esamības jautājumos saistība starp tiesībām un morāli ir iespējama. Tas nav noliedzams – tiesības un morāle bieži vien var pat “pārklāties”, piemēram, runājot par morālu pienākumu būt laipnam, un tiesisku pienākumu neaizskart citas personas godu un cieņu.

Tomēr, H. Harts nenoliedz savu iepriekšējo attieksmi pret tiesībām un atzīst, ka morāle nav obligāts priekšnoteikums, runājot par tiesību normu spēkā esamību. Subjektīvi, viens no iemesliem, kādēļ morāle nevar tikt aplūkota, kā obligāts tiesību spēkā esamības priekšnoteikums ir tiesību pozitīvisma aprakstošā daba. H. Harts gluži tāpat kā citi tiesību pozitīvisti uzskata, ka tiesības ir vieglāk izprotamas, skaidrojot tās empīriski – kā reāli pastāvošas un izskaidrojamas tiesības. Tiesību pozitīvisms paredz, ka tiesību zinātnes uzdevums ir rast precīzu skaidrojumu par tiesiskās sistēmas darbību. Taču, objektīvi aplūkojot tiesību un morāles saistību, H. Harts secina, ka pēdējā definēšana kā obligāts tiesību normas spēkā esamības kritērijs, nav pieļaujama arī pašsaprotamu, ar tiesiskumu saistītu, iemeslu dēļ. H. Harts, runājot par morāles praktisko pusi, diezgan precīzi norādīja, ka: “*Vienmēr atradīsies cilvēki, kas gribēs valdīt pār citiem, un šī uzdevuma izpildei kā vienu no instrumentiem izmantos likumus. Negodīgi cilvēki pieņems negodīgus likumus, kurus citi arī piemēros.*”⁷² Tas ir jāsaprot tādejādi, ka subjektīvi mainīgais morāles kritērijs var tikt izmantots arī amorāliem mērķiem. Šādi negodīgi cilvēki centīsies pamatot savu netaisnīgo rīcību ar apzināti pretrunīgām morāles normām. Ņemot vērā to, ka morāles normas bieži nav objektīvi nosakāmas, nav nosakāms arī šādu normu potenciālais pielietojums negodīga likumdevēja vai tiesneša rokās. Šī iemesla dēļ, secināms, ka nepastāv nepieciešama saistība starp tiesību saturu un morāles normām, un tiesību normu spēkā esamība ir brīva no morāles attaisnojumiem. Taču vārds “nepieciešama” iepriekšminētajā tēzē jāsaprot tā, ka var pastāvēt un pastāv arī tiesiskās sistēmas, kuras atzīšanas norma, tieši vai netieši, kā vienu no tiesību normas spēkā esamības kritērijiem atzīst arī morāles vērtības.⁷³ Tiesību normas spēkā esamības noteikšanas instruments vēl joprojām ir atzīšanas norma, nevis morāle.

2.1.4. Herberta Harta koncepcijas novērtējums

H. Harts, ieviešot savu mācību par tiesībām, ir licis pamatu ne tikai moderna tiesību pozitīvisma izveidei, bet arī vispārīgi – tiesību filozofijas attīstībā, jo viedokļu dažādība par H. Harta idejām ir novedusi pie diskusijām un zināma progressa arī citu tiesību skolu ietvaros.

⁷¹ Hart H. *The Concept of Law*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, pp. 199-200.

⁷² *Ibid.* p. 205.

⁷³ *Ibid.* p. 250.

Autors uzskata, ka H. Harta zinātniskā darbība, tādejādi izstrādājot fundamentālākās moderna tiesību pozitīvisma tēzes, ir bijusi loģiski – secīga darbība pēc 2. pasaules kara. Tā kā 2. pasaules kara laikā pieredzētā netaisnība nereti tika pamatota ar spēkā esošajām tiesību normām, radās loģiska atsaukšanās uz klasisko 19. gadsimta pozitīvismu, kura ietvaros tiesību normas ir suverēna pavēles, kas paredz pilnīgu pakļaušanos. H. Harta pētījumu pamatā esošā Dž. Ostina komandu teorijas kritika ir ļāvusi secināt, ka tiesiskās sistēmas pamatā ir sarežģīts juridisko metožu kopums, kas ļauj izprast tiesiskajā sistēmā spēkā esošo tiesību pastāvēšanu.

H. Harta izstrādātā teorija par primārajām un sekundārajām normām, normu iekšējo un ārējo izvērtējumu, kā arī tiesību normu spēkā esamības iespējamo saikni ar morāles normām, ir ļāvusi izveidot sistēmu, kādā bez obligātas morāles normu iesaistīšanas, ir iespējams atrast konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošu spēkā esošo tiesību normu kopumu. Vienlaikus, šī mācība ļauj filozofiski aplūkot jautājumu – kas ir tiesības, – nevērtējot jautājumus, kas attiecas uz tiesību normu “jābūtību”. H. Harta atzīšanas norma ir konceptuāli aplūkojams jēdziens, kura saturu un tajā ietvertos tiesību normu spēkā esamības kritērijus, būtu nepieciešams konstatēt arī Latvijas tiesiskajā sistēmā. H. Harts ir spējis objektīvi modificēt tiesību pozitīvisma šķietami negatīvo izpratni. Secīgi, varam novērot arī to, ka H. Harta pieeja ir radikāli izmainījusi skatījumu uz tiesību pozitīvisma izpratni doktrīnas ietvaros.

2.2. Iekļaujošais pozitīvisms un izslēdzošais pozitīvisms

Polemika un savstarpēja kritika ir konstatējama ne tikai dažādu tiesību doktrīnu pārstāvju starpā, bet arī pašas tiesību pozitīvisma doktrīnas ietvaros. Tiesību pozitīvisma pārstāvji tiek iedalīti divās „apakšdoktrīnās” – iekļaujošajā pozitīvismā (tiesību literatūrā saukts arī par „vieglo” pozitīvismu) un izslēdzošajā pozitīvismā (tiesību literatūrā saukts arī par „stingro” pozitīvismu).⁷⁴ Centrālais strīds starp šīm divām pozitīvistu grupām ir par to, kā interpretējami divi galvenie tiesību pozitīvisma pamatprincipi, ka: 1) „nepastāv nepieciešama saikne starp tiesībām un morāli” (turpmāk – nošķiršanas tēze)⁷⁵; un 2) “tiesību normas spēkā esamība un saturs ir pilnībā atkarīgi no sociāliem avotiem” (turpmāk – sociālo avotu tēze)⁷⁶.

2.2.1. Izslēdzošais tiesību pozitīvisms

Izslēdzošā pozitīvisma pārstāvji nošķiršanas tēzi interpretē tādejādi, ka morāles kritērijs nav nedz pietiekams, nedz arī vajadzīgs, nosakot tiesību normas spēkā esamību. Izslēdzošā pozitīvisma pamatā ir stingra „sociālo avotu tēzes” forma, kas nosaka, ka likuma saturs un spēkā

⁷⁴ Bix B. *Jurisprudence: Theory and Context*. Fifth Edition. Carolina Academic Press, 2008, p. 49.

⁷⁵ Kelsen H. *Pure Theory of Law*. Translation from the Second (Revised and Enlarged) German edition by Max Knight. Berkeley: University of California Press, 1970, pp. 63 - 65.

⁷⁶ Raz J. *The Authority of Law: Essays on law and morality*. Clarendon Press, 1979, p. 46.

esamībā ir pilnībā atkarīga no tā avotiem, neatsaucoties uz morāles kritērijiem, kas izslēdzošā pozitīvisma pārstāvju skatījumā nav tiesību zinātnes uzdevums. Pamatojoties uz sociālo avotu tēzi, izslēdzošā tiesību pozitīvisma pārstāvji uzskata, ka tiesību normu spēkā esamības kritērijus var pilnībā noteikt, novērojot valsts amatpersonu, t.sk. tiesnešu, praksi.⁷⁷ Par piemērotiem avotiem, lai noskaidrotu primāro un sekundāro normu spēkā esamību, ir uzskatāmi tiesību normu izstrādes materiāli, kas palīdz atspoguļot likumdevēja gribu, kā arī atbilstoši tiesību piemērošanas instrumenti, piemēram, tiesu prakse par konkrētas tiesību normas piemērošanu.

Viens no mūsdienu ietekmīgākajiem izslēdzošā pozitīvisma pārstāvjiem, H. Harta bijušais students – Džozefs Rāzs (dz. 1939.), kurš vienlaikus ir atzīstams par izslēdzošā pozitīvisma prominentāko pārstāvi, uzskata, ka sociālā prakse, kuras ietvaros persona pakļaujas tiesiskajā sistēmā pastāvošajām tiesību normām, ir pilnīgi neitrāla pret personas iekšējiem apsvērumiem par nepieciešamību pakļauties spēkā esošiem likumiem un nosodīt atkāpes no šādas sociālās prakses.⁷⁸ Personas pakļaujas tiesību normām, tādēļ, ka objektīvi apstākļi liek saprast, ka tās ir spēkā. Dž. Rāzs uzskata, ka tiesību normas likumīgums nekad un nekādos apstākļos nevar būt atkarīgs no morāles normām. Viņš stingri aizstāv sociālo avotu tēzi kā tiesību pozitīvisma galveno pamatprincipu, nosakot, ka tiesību normu likumību nosaka tikai no vērtībām neitrāli sociāli fakti.⁷⁹ Tiesības nosaka savu subjektu uzvedības modeli līdz ar to tiesības, pēc Dž. Rāza terminoloģijas satur varas prasību (angļu val. – *claim to authority*).⁸⁰ Varas prasības pamatā ir kalpošanas koncepcija, kas paredz to, ka valsts amatpersonu galvenais uzdevums ir kalpot pārvaldītajām personām. Pirmais tiesību teorijas priekšraksts ir tas, ka tiesības ir praktiskas – to pamatfunkcija ir palīdzēt tiesību subjektiem attiecībā uz to juridisko spriešanu par savām darbībām.⁸¹ Varas prasību izslēdzošā tiesību pozitīvisma izpratnē var paredzēt tikai tādas tiesības, kuru spēkā esamība tiek noteikti tieši no objektīvi nosakāmiem avotiem, piemēram, pieņemšanas procedūras vai sprieduma spēkā stāšanās.

Gadījumos, kad tiesību normās ir iekļautas atsauces uz morāles kritērijiem (piemēram, vispārēju tiesību principu formā), tad runa ir par ārēju instrumentu piemērošanu, kam nav nekāda sakara ar tiesību spēkā esamību.⁸² Šie ārējie instrumenti ir palīgavots, kas virza tiesību piemērotāju uz pareiza un sistēmiski korekta lēmuma pieņemšanu. Vēl jo vairāk – izslēdzošā tiesību pozitīvisma pārstāvji uzskata, ka jebkāda morāles kritēriju izvērtēšana, nosakot tiesību

⁷⁷ Tamanaha B. Legal Postivism. International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, Second Edition, 2014. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=2516508> [aplūkots 2014. gada 15. maijā]

⁷⁸ Raz J. The Purity of the Pure Theory. Normativity and Norms. Grām.: Critical Perspectives on Kelsenian Themes. New York: Oxford University Press, 1999, p. 250.

⁷⁹ Raz J. The Authority of Law: Essays on law and morality. Clarendon Press, 1979, p. 7.

⁸⁰ Raz J. Authority, Law and Morality. The Monist, 1985, Vol. 68, Issue 3, p. 295.

⁸¹ Raz J. Facing Up: A Reply. Southern California Law Review, 1989, Vol. 62, No. 4, p. 1153.

⁸² Priel D. Were the legal realists legal positivists? Law and Philosophy, 2008, No. 4. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=980705 [aplūkots 2014. gada 21. maijā]

spēkā esamību, traucē tiesiskās noteiktības nodrošināšanā, kas ir viens no tiesību pozitīvisma mērķiem. Nav noliedzams, ka, aplūkojot jebkuras mūsdienīgas tiesiskās sistēmu rakstīto tiesību kopumu, bieži ir sastopamas atsauces uz dažādām morālām vērtībām (vienlīdzība, taisnīgums, diskriminācijas aizliegums u.c.), kurus tiesneši bieži izmanto savos apsvērumos. Izslēdzošie tiesību pozitīvistu neuzskata, ka morāli apsvērumi nav izmantojami, tiesnešiem spriežot lietas, taču kā svarīgs arguments tiek uzsvērts tas, ka tiesības nevar iekļaut morāli, t.i., morāli standarti nav atzīstami par tiesiskiem standartiem. Izslēdzošo pozitīvistu ieskatā situācija, kas ietver morāles jautājumu daļēju aplūkošanu rodas gadījumos, kad atbilde uz konkrētu jautājumu nevar tikt rasta spēkā esošajās tiesību normās. Situācijā, kad tiesiskajā sistēmā pastāvošās pozitīvās tiesības nespēj risināt konkrētu jautājumu, tiek radītas jaunas – tiesnešu tiesības, kuru “atrašanas” procesā tiek izmantoti arī morāli apsvērumi, kas tiesību piemērotāju noved pie pareizā risinājuma, taču tas nenozīmē, ka morāle ir šādu tiesību normu spēkā esamības kritērijs.⁸³

2.2.2. Iekļaujošais tiesību pozitīvisms

Iekļaujošā pozitīvisma ietvaros, nošķiršanas tēze tiek tulkota citādi, nosakot, ka, lai arī tiesību normām, tiesiskās sistēmas ietvaros, nav nepieciešams morālais segums, morāles kritērijs tomēr var būt priekšnoteikums tiesību normas spēkā esamības noteikšanā. Vienkāršojot un atsaucoties uz H. Harta terminoloģiju par atzīšanas normām – ja konkrētas tiesiskās sistēmas atzīšanas norma paredz, ka tiesībām ir jāatbilst morāles kritērijam, tad tas attiecīgajā tiesiskajā sistēmā ir priekšnoteikums tiesību normas spēkā esamībai. Vienlaikus, var pastāvēt arī tiesiskās sistēmas, kurās morāles kritērijs neietilpst atzīšanas normā un spēkā ir, piemēram, tikai rakstītās tiesību normas. Iekļaujošie pozitīvistu pieņem, ka morāles kritēriji var būt daļa no pietiekamajiem un/vai nepieciešamajiem kritērijiem, nosakot tiesību normas spēkā esamību, taču reizē nosaka, ka morāles kritēriju izmantošana ir eventuāli nosacīta – tā ir drīzāk atkarīga no tiesiskās sistēmas institūciju izvēles, nevis pašas tiesību dabas.⁸⁴ Nepastāv tādi apstākļi, kas liegtu par tiesību normas spēkā esamības kritēriju būt arī morāles kritērijiem.⁸⁵ Tas, protams, nenozīmē, ka morāle būtu galvenais tiesību normu spēkā esamības kritērijs, taču tiesību piemērotājam (galvenokārt – tiesnesim) piemīt rīcības brīvība, interpretējot tiesību normas vai radot tā saucamās „tiesnešu tiesības”, ņemt vērā arī morāles kritērijus.⁸⁶ Viens no ievērojamākajiem iekļaujošā pozitīvisma pārstāvjiem ir pats H. Harts, kurš ir noteicis, ka

⁸³ Priel D. Farewell to the Exclusive-Inclusive Debate. Oxford Journal of Legal Studies, 2005, Vol.25, No. 4, p. 676.

⁸⁴ Hart H. Positivism and the Separation of Law and Morals. Harvard Law Review, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 599.

⁸⁵ Waluchow W. Four Concepts of Legal Validity: Reflections on Inclusive and Exclusive Positivism, 2008. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1296840> [aplūkots 2015. gada 26. februārī]

⁸⁶ Sk.: Ratnapala S. Jurisprudence. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 48.

atzīšanas norma, kā primārās normas atzīšanas kritēriju, var iekļaut arī atbilstību morāles principiem un patstāvīgām vērtībām, kā piemēru minot ASV konstitūcijas labojumus, kas satur reliģijas brīvības klauzulu un diskriminējošu vēlēšanu tiesību ierobežojumu aizliegumu.⁸⁷ Iekļaujošais pozitīvisms, kurš ir attīstījies akceptējošas polemikas rezultātā ar dabisko tiesību pārstāvjiem, ir radījis situāciju, kuras ietvaros ir grūti konstatēt nozīmīgas atšķirības starp dabisko tiesību doktrīnu un iekļaujošā tiesību pozitīvisma doktrīnu. Viens no mūsdienu ievērojamākajiem iekļaujošā tiesību pozitīvisma pārstāvjiem – Džūls Koulmens, ir atzinis, ka iekļaujošais tiesību pozitīvisms kā pareiza un aprakstoša zinātnes doktrīna varētu aprakstīt arī tiesisko sistēmu ar vienu atzīšanas normu, kas paredz “Esi taisnīgs!”.⁸⁸ Līdz ar to nav konstatējamas kritiskas pretrunas starp divu iepriekšminēto doktrīnu pārstāvjiem, jo galvenais jautājums par nošķiršanas tēzes interpretāciju tiek saprasts vienādi (lai arī tiek veidots dažādi). Tomēr, jāpatur prātā, ka arī iekļaujošie tiesību pozitīvistu morāles kā kritērija ietveršanu atzīšanas normā uztver kā iespējamību, nevis obligātu priekšnoteikumu, kā to uztver dabisko tiesību doktrīnas pārstāvji. Lai arī lielākajā daļā mūsdienu rietumu tiesisko sistēmu morāles kritērijs ir konstatējams kā tiesību daļa, morāle nav obligāts tiesību komponents – ir iespējamās arī tiesību sistēmas, kas ir pilnīgi neatkarīgas no morāles kritērijiem. Īpaši svarīgi ir saprast arī to, ka iekļaujošo pozitīvistu viedoklis ir nemainīgs attiecībā uz sociālo avotu prasību – morāles kritērijs ir tiesību sistēmas sastāvdaļa tikai tā sociālās pieņemšanas dēļ, kas “ietērpts” tiesiskās sistēmas atzīšanas normā.

Atsevišķi autori ir centušies iekļaujošā pozitīvisma tēzes iedalīt divās galvenajās grupās. Pirmajā grupā iedalāma tēze, ka morāles kritēriji ir nozīmīgi, gan nosakot spēkā esošās tiesības, gan vērtējot tiesību saturu, savukārt otrās grupas iekļaujošie pozitīvistu norāda tikai to, ka morālei atsevišķos gadījumos var būt nozīme, vērtējot spēkā esošās tiesības, ja to paredz konkrētā tiesiskā sistēma.⁸⁹ Līdz ar morāles pieļaujamību, iekļaujošā pozitīvisma pārstāvji nenoraida arī to, ka tiesiskajā sistēmā var pastāvēt tādas nerakstītas tiesību normas kā, piemēram, paražu tiesības un vispārējie tiesību principi. Jānorāda, ka iekļaujošo pozitīvistu, kas lielākoties ir H. Harta sekotāji, idejas, nosacīti piekāpjās dabisko tiesību skolai, kuras pārstāvji dedzīgi norāda, ka tiesības un morāle nav nodalāmi termini, jo pats tiesību jēdziens *a priori* satur konkrētas morāles vērtības.⁹⁰

⁸⁷ Hart H. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 250.

⁸⁸ Coleman J. Incorporationism, conventionality, and the practical difference thesis. Hart's Postscript: Essay's on the Postscript to the Concept of Law Edited by Jules Coleman. Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 142.

⁸⁹ Mitrophanous E. Soft Positivism. Oxford Journal of Legal studies, 1997, No. 4. Pieejams: <http://ojls.oxfordjournals.org/content/17/4/621.full.pdf> [aplūkots 2014. gada 23. maijā]

⁹⁰ Ratnapala S. Jurisprudence. New York: Cambridge University Press, 2009, p. 167.

2.3. Moderna tiesību pozitīvisma doktrīnas izpratne un kritika

Tiesību pozitīvisms mūsdienās nav vien zinātne par tiesību būtību, bet gan vesela “atziņu tradīcija”, kas izveidojusies daudzu savā starpā kritizētu un pat konfliktējošu ideju sajaukumā.⁹¹ Svarīgi norādīt, ka moderns tiesību pozitīvisms būtībā balstās uz H. Harta izpratni par tiesībām, vienlaikus, pastāvot iepriekšējā apakšnodaļā aplūkotajām viedokļu atšķirībām.

Kā norādījis viens no mūsdienās atzītākajiem tiesību pozitīvisma pārstāvjiem – Džons Gardners – lai arī visos laikos zināmāko tiesību pozitīvistu priekšlikumi par to, kas ir tiesības atšķiras, viņi visi varētu piekrist galvenajai tiesību pozitīvisma pamatnostādnei, ka: *“Jautājums par tiesību normas saistošo spēku jebkurā tiesiskajā sistēmā, kā arī jautājums par šīs normas piederību pie minētās sistēmas ir atkarīgs tikai no tiesību normas avotiem, nevis to saturiskās kvalitātes (ar saturisko kvalitāti saprotot arī tiesību normas avotu saturisko kvalitāti).”*⁹² Šis apgalvojums principā atbilst iepriekš aplūkotajam jautājumam par sociālo avotu tēzi. Situācijā, kad tiesību normas spēkā esamība ir atkarīga tikai no sociāliem faktiem vai valsts amatpersonu uzvedības konverģences attiecībā uz sekundāro normu atzīšanu, ir iespējams noteikt, kādas ir spēkā esošās tiesības, nepakļaujot sevi jautājumam par to, kāda izvēle būtu morāli pareiza.⁹³ Šāds sociālo avotu tēzes raksturojums automātiski noved arī pie nošķiršanas tēzes, kas nereti ir pamata strīdus punkts ar dabisko tiesību pārstāvjiem, kas amorālas tiesības būtībā neatzīst par juridiski saistošām.

Viena no interesantākajām diskusijām par tiesību un morāles nošķiršanu izpaudās publikāciju sērijā starp H. Hartu un Ronaldu Dvorkinu (1931.–2013.), kurā abi autori apmainījās argumentiem par tiesību un morāles nepieciešamo saistību. Svarīgs šīs diskusijas elements bija saistīts ar vispārējo tiesību principu vietu tiesību sistēmā, ņemot vērā to nesaraucamo saistību ar morāles normām.

R. Dvorkins, būdams dabisko tiesību skolas pārstāvis (vienlaikus, iestājoties par jaunas tiesību skolas – “tiesības kā godīgums” izveidošanu⁹⁴) par vispārējiem tiesību principiem runāja kā par tiesību sastāvā pastāvošu fenomenu, kas neatbilst tiesību normas vispārējam jēdzienam. R. Dvorkins norādīja, ka vispārējo tiesību principu pamatā ir morāles normas un tā kā H. Harta piedāvātā atzīšanas norma lielākoties izdala formālus kritērijus tiesību normas spēkā esamībai (piemēram, kas un kādā procedūrā pieņem tiesību normu), tā nevar paredzēt vispārējo tiesību

⁹¹ Marmor A. Legal Positivism: still descriptive and morally neutral. Pieejams: <http://lawweb.usc.edu/users/amarmor/documents/DescriptivePositivismfinalms.pdf> [aplūkots 2014. gada 27. maijā]

⁹² Gardner J. Legal Positivism 5 ½ Myths. American Journal of Jurisprudence, 2001, No. 199, p. 201.

⁹³ Waldron J. Jurisprudence for Hedgehogs. New York University Public Law and Legal Theory Working Papers, 2013. September 23, Paper 417. Pieejams: http://www.law.yale.edu/documents/pdf/Intellectual_Life/LTW-Waldron.pdf [aplūkots 2015. gada 13. martā]

⁹⁴ Dworkin R. Law's Empire. Oxford: Hart Publishing, 1998, p.92.

principu spēkā esamības kritērijus, kam vienkāršojot būtu jāatbild uz jautājumu: “*kas ir morāli?*”⁹⁵ Viņš norāda, ka, tā kā tiesneši ir tiesību piemērotāji, nevis radītāji, vispārējiem tiesību principiem ir jābūt tiesību pamatā, jo gadījumos, kad tiesību normas nenosaka precīzu atrisinājumu sarežģītākiem faktiskajiem apstākļiem, tiesneši ir brīvi, piemērojot vispārējos tiesību principus.⁹⁶ Līdz ar to centrālais jautājums šajā autoru debatē bija par to, kāda ir vispārējo tiesību principu vieta tiesību avotu sistēmā, kā arī par to, kā tiesnešiem būtu jārisina sarežģītākās lietas. Vēlākajos darbos R. Dvorkins gan norādīja arī uz savu skatījumu par tiesisko sistēmu – viņaprāt, spēkā esošo tiesību noteikšanai ir jāaplūko divi kritēriji: 1) tas, vai piedāvātā tiesību norma “iederās” tiesiskajā sistēmā; un 2) ka tā ir morāli pamatota.⁹⁷ Pirmkārt, R. Dvorkins noliedz pozitīvistu idejas, nosakot, ka atzīšanas normas nespēj noteikt un ietvert visus no daudzajiem likumā iestrādātajiem principiem un morāles normām. Otrkārt, R. Dvorkins uzsver, ka tiesību pozitīvisti, pakļaujoties savas doktrīnas pazīmēm, nevar izskaidrot sarežģīto morāles normu iekļaušanu atzīšanas normā, nenonākot pretrunā ar pozitīvisma mērķi, atklāt tiesību saturu tiesiski noteiktā un zinātniskā veidā. Viņš konceptuāli uzskatīja, ka pozitīvisms nevar rast atbildes uz jautājumiem par tiesību normām, kas izriet no cilvēka saprāta. Kā racionāls piemērs var tikt izmantots jautājums: kāpēc cilvēki nosoda un iekšēji saprot, ka zagst ir slikti? Tieši tādejādi izpaudās viņa kritika pret pozitīvisma prasību par morāles nošķiršanu no tiesībām – morāles vērtības nekādā gadījumā nav atraujamas no tiesību spēkā esamības jautājuma.⁹⁸

Tomēr R. Dvorkins nepareizi izprata H. Harta domas par tiesiskās sistēmas uzbūvi. Tas, ka starp morāli un tiesībām nepastāv nepieciešama saikne, nozīmē tikai to, ka morāles izvērtējumam nav jābūt obligātam tiesību spēkā esamības kritērijam, taču morāles vai citi saturu raksturojošie kritēriji var būt arī atzīšanas normas kritēriju ietvarā. Atzīšanas norma var būt gan vienkārša, gan sarežģīta, t.sk., iekļaujot gan tiesību normas, gan citus tiesību avotus, piemēram, vispārējos tiesību principus, paražu tiesības un judikatūru. Var pastāvēt tiesību sistēmas, kurās morāles normas netiek atzītas par tiesību normu spēkā esamību un nevienam tiesību pozitīvistam neradīsies šaubas par šādu tiesību normu spēkā esamību. Lai arī H. Harts iepriekš kā piemēru bija izmantojis elementāru atzīšanas normas piemēru – “*Tiesības ir jebkas, ko parlamentā pieņem likumdevējs*”⁹⁹, viņa mērķis nebija ar šo piemēru radīt pilnīgu aprakstošu situāciju. Kā norādīts iepriekš – atzīšanas norma var saturēt arī zināmus satura kritērijus, kā morāle. Secināms, ka H. Harta ideja par atzīšanas normu objektīvi pat nenonāk pretrunā ar

⁹⁵ Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge: Harvard University Press, 1977, pp. 41-43.

⁹⁶ *Ibid.* p. 31.

⁹⁷ Sk.: Dworkin R. *Law's Empire*. Oxford: Hart Publishing, 1998, p. 93.

⁹⁸ Sk.: Carrio R. *Professor Dworkin's Views on Legal Positivism*. *Indiana Law Journal*, 1979, Vol. 55, No. 2.

⁹⁹ Hart H. *The Concept of Law*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994, p. 107.

R. Dvorkina tēzi par to, ka tiesību pamatā ir (pozitīvisma ieskatā – var būt) morāle. Uzreiz gan jānorāda, ka izpratne par morāles (un attiecīgi vispārējo tiesību principu) juridiski saistošo spēku atšķirtos atkarībā no piederības iekļaujošajam vai izslēdzošajam tiesību pozitīvismam.

Līdzīgi, saistībā ar tiesību un morāles nepieciešamo saistību, H. Harta apgalvojumus kritizēja arī Lons Fullers (1902.–1978.). Runājot par nepieciešamu saikni starp tiesībām un morāli, cita starpā, L. Fullers kritizēja pozitīvisma atziņas par netaisnīgu likumu spēkā esamību.¹⁰⁰ L. Fulleru neapmierināja pozitīvistu atziņa, ka tiesību sistēma var pilnīgi pietiekoši funkcionēt arī situācijā, kad tiesību normas spēkā esamība konkrētā tiesiskajā sistēmā nav atkarīga no morāles normu spēkā esamības. Svarīgākā pozitīvistu tēze, runājot par iespējami netaisnīgiem likumiem, ir tāda, ka tiesiskās sistēmas pastāvēšanas un tiesību normu spēkā esamības jautājums ir nošķirams no jautājuma par to, vai šāda tiesiskā sistēma un tajā spēkā esošās tiesību normas ir taisnīgas.¹⁰¹ L. Fullers savukārt uzskatīja, ka tiesības ir uzlūkojamas kā kārtība, un šīs kārtības ietvaros ir konstatējama iekšēja “kārtības morāle”, kas principā nozīmē to, ka likumdošanas process ir pakļauts zināmiem morāles principiem, tātad morālei ir pakļauta pat sliktu likumu pieņemšana.¹⁰² Viņaprāt, tiesības ir saistošas tādēļ, ka tās savā būtībā ir kaut kas labs, vai vismaz tiecas uz to, lai radītu kaut ko labu. Taču galvenais L. Fullera arguments, attiecībā uz pozitīvisma kritiku ir tāds, ka acīmredzami netaisnīgas tiesiskās sistēmas ir pretrunā šādai kārtības morālei, līdz ar to tajā pastāvošie acīmredzami netaisnīgie likumi nav atzīstami par tiesiskās sistēmas daļu.¹⁰³ Arī Džons Finniss tiesību pozitīvismam pārmet to, ka, skaidrojot visdažādākos tiesību jautājumus, tiek pilnībā ignorēti morāles kritēriju fundamentālie jautājumi.¹⁰⁴ Reinholds Cipeliuss, izmantodams visai amizantu tēlainās izteiksmes līdzekli: “*kā dīķī klusē vārdes, kamēr stārķis tuvumā, tā tirānijas apstākļos klusē dabisko tiesību aizstāvji*”, ir atklājis dabisko tiesību pārstāvju raizes par netaisnīgu likumu spēkā esamības problemātiku.¹⁰⁵

Tomēr tiesību pozitīvisms (neatkarīgi no piederības iekļaujošajam vai izslēdzošajam pozitīvismam) nevar atzīt šādu tēzi, jo pozitīvisma pamatā ir aprakstošās un pret morāli neitrālās zinātnes statuss, kuras ietvaros arī sliktā tiesību sistēma ir tiesību sistēma. Andrejs Marmors norāda, ka pozitīvisms pēc savas būtības ir deskriptīva un morāli neitrāla tiesību doktrīna, tāpēc jautājums par morālām vērtībām (labo un sliktu) ir nošķirams no tiesību zinātnes izpētes

¹⁰⁰ Sk.: Fuller L. Positivism and Fidelity to Law – a Reply to Professor Hart. Harvard Law Review, 1958, Vol. 71, No. 4, pp. 630-672.

¹⁰¹ Sk.: Hart H. Positivism and the Separation of Law and Morals. Harvard Law Review, 1958, Vol. 71, No. 4, pp. 593 – 629.

¹⁰² Fuller L. Positivism and Fidelity to Law – a Reply to Professor Hart. Harvard Law Review, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 644.

¹⁰³ Ibid. p. 660.

¹⁰⁴ Sk.: Finnis J. On the Incoherence of Legal Positivism. Notre Dame Law Review, 2000, Vol. 75, No. 5.

¹⁰⁵ Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 99. lpp.

lauka.¹⁰⁶ Pat ja tiesiskās sistēmas ietvaros par spēkā esošiem tiek atzīti likumi, kas paredz acīmredzamu netaisnību, no tiesību zinātnes viedokļa tām ir jābūt attiecīgajā tiesiskajā sistēmā spēkā esošajām tiesību normām, ja to paredz tiesiskās sistēmas sociāli pieņemtā atzīšanas norma.

Lai arī tiesību pozitīvisms tiešām atzīst, ka arī netaisnīga tiesiskā sistēma ir pastāvoša tiesiskā sistēma un tajā nostiprinātās netaisnīgās tiesību normas ir spēkā esošas tiesību normas, centrālais jautājums varētu būt par pozitīvistu attieksmi pret pienākumu pakļauties šādiem netaisnīgiem likumiem. Ir svarīgi saprast, ka tiesību pozitīvisi neuzskata, ka uz tiesību avotiem (atzīšanas normu) balstītā tiesību spēkā esamība *a priori* rada arī atbilstību morāles vērtībām. Tiesību normas, kas ir atzīstamas par spēkā esošām var būt pretrunā morālei un *vice versa* – morāle var būt pretrunā spēkā esošajām tiesībām. Tas, ka atbilstība morāles normām nav obligāts tiesību spēkā esamības priekšnoteikums kādā tiesiskajā sistēmā, nenozīmē, ka morāles izvērtējums nav svarīgs. Morāles nozīmīgums, vispārīgi aplūkojot tiesību kvalitāti, ir bijis svarīgs vienmēr – arī klasiskajā tiesību pozitīvismā. H. Kelzens norādīja, ka tiesību zinātne nenosaka, ka kādam vajadzētu pakļauties konstitucionālā likumdevēja pavēlēm, jo tiesību zinātne ir vienīgi izziņojoša disciplīna.¹⁰⁷ H. Harta ieskatā pienākums pakļauties noteikumiem (sociālām normām vai likumiem) *per se* ir morāls – ir taisnīgi pakļauties noteikumiem, no kuru pastāvēšanas personu ikdienā gūst labumu.¹⁰⁸ Induktīvi tas liek secināt, ka nav pienākuma pakļauties likumam, kas ir acīmredzami netaisnīgs, jo tādejādi indivīdam nerodas morāls pienākums pakļauties likumam, jo šāda pakļaušanās nav vērsta uz vispārīga taisnīguma nodrošināšanu.

Svarīgi būtu atbildēt arī uz jautājumu par pozitīvistu attieksmi pret netaisnīgu likumu izmantošanu netaisnīgu mērķu sasniegšanai. Vai personai būtu jāatbild par acīmredzami netaisnīgiem nodarījumiem, kas atbilstoši spēkā esošajām tiesību normām ir likumīgi? Šī jautājuma aplūkošanā liela nozīmē ir pirmajā nodaļā aprakstītajai Radbruha formulai, kuru nolēmumu pamatošanai, nereti ir izmantojušas arī Vācijas tiesas, piemēram, t.s. Austrumvācijas robežsargu lietās.¹⁰⁹ Šajās lietās Vācijas tiesas aplūkoja jautājumu no dabisko tiesību viedokļa, vienlaikus atsaucoties uz Radbruha formulu un, norādot, ka likumi, kas paredzēja robežsargiem tiesības novērst neapbruņotu personu robežšķērsošanu, pat atņemot tiem dzīvību nekādi nevar

¹⁰⁶Marmor A. Legal Positivism: Still Descriptive and Morally Neutral. Pieejams: <http://lawweb.usc.edu/users/amarmor/documents/DescriptivePositivismfinalms.pdf> [aplūkots 2014. gada 22. maijā].

¹⁰⁷ Kelsen H. Pure Theory of Law. Translation from the Second (Revised and Enlarged) German edition by Max Knight. Berkeley: University of California Press, 1970, p. 204.

¹⁰⁸ Hart H. Are There Any Natural Rights? The Philosophical Review, Vol. 64, No. 2, 1955, p. 185.

¹⁰⁹ Sk.: Geiger R. The German Border Guard Cases and International Human Rights. European Journal of International Law, 1998, No. 9, pp. 541-542.

tikt atzīti par spēkā esošiem jeb tādiem, uz kuriem varētu atsaukties, noliedzot savu vainu.¹¹⁰ Jānorāda, ka G. Radbruha attīstīta un Vācijas tiesu izmantotā pieeja, retroaktīvi atzīstot tiesību normu par spēkā neesošu, pamatojoties uz morāles apsvērumiem, nebūtu atzīstama tiesību pozitīvisma ietvaros. Pretēji Vācijas tiesu pieejai, netaisnīga tiesību norma būtu atzīstama par spēkā esošu, ja to attiecīgajā brīdī paredz konkrētās tiesiskās sistēmas atzīšanas norma. Radbruha formula drīzāk būtu atzīstama par instrukciju tiesnešiem, kā rīkoties sarežģītā situācijā. Nevar uzskatīt, ka Radbruha formula ir vispārējs jautājums par tiesību būtību, jo tad tas būtu attiecināms uz pilnīgi visām pastāvošajām un iespējamajām tiesiskajām sistēmām. Tiesību pozitīvisma ieskatā, no tiesību piemērošanas viedokļa, mazāku ļaunumu radītu retroaktīva krimināllikuma normas piemērošana. H. Harts, salīdzinot tiesību normas atzīšanu par spēkā neesošu tās netaisnīguma dēļ un retroaktīvu soda piemērošanu, ir atzinis, ka: “*Lai arī cik riebīga būtu retroaktīva krimināllikuma piemērošana, tā vismaz būtu vērtējama kā atklāta*”.¹¹¹ Visās mūsdienīgās Rietumu tiesiskajās sistēmās netaisnīga likuma piemērojamība būtu atkarīga no tiesneša spējas šādu likumu piemērot atbilstoši tiesiskās sistēmas atzīšanas normai. Tiesneša pienākums ir metodoloģiski pareizi piemērot tiesiskajā sistēmā spēkā esošās tiesības, tādejādi izmantojot visus juridiski metodoloģiskos instrumentus. Līdz ar to Radbruha formula drīzāk būtu saprotama kā palīginstruments tiesnesim, nevis vispārēja aksioma par netaisnīguma likumu spēkā esamību.

Modernie tiesību pozitīvistu ar savu pieeju viennozīmīgi nav atzīstami par formāliem tiesību piemērotājiem. Dž. Gardners savā publikācijā par tiesību pozitīvismam paradoksāli piemērotajiem mītiem norāda, ka pozitīvisms ir normatīvi inerts, un pamatojoties uz šādu kvalitāti, tiesību pozitīvisma ietvaros attieksme pret citiem tiesībteorētiskiem jautājumiem, piemēram, tiesību normām piemītošo formu, tiesību interpretācijas un tālākveidošanas metodēm, normu pieņemšanas kārtību vai piemērošanas metodoloģiju ir neitrāla.¹¹² Dabisko tiesību doktrīnas pārstāvji, kritizējot tiesību pozitīvismu nereti aizmirst, ka tiesību pozitīvistu mērķis ir aplūkot tiesības kā tikai un vienīgi fakta jautājumu, vienlaikus, apzināti atstājot jautājumu par likuma labajām vai sliktajām īpašībām atklātu.¹¹³

Tiesību pozitīvisma doktrīnā ir attīstītas arī citas vairāk vai mazāk pazīstamas tēzes, kas tomēr būtu nošķiramas no divām iepriekšminētajām kā tiesību pozitīvisma fundamentālajiem jautājumiem. Tiesību literatūrā parādās jēdziens „esamības tēze”, kas nosaka, ka tiesību

¹¹⁰ Geiger R. The German Border Guard Cases and International Human Rights. *European Journal of International Law*, 1998, No. 9, p. 545.

¹¹¹ Hart H. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4, p. 619.

¹¹² Gardner J. Legal Positivism: 5 ½ Myths. *American Journal of Jurisprudence*, 2001, Vol. 46, Issue 1, p. 202

¹¹³ Murphy L. Better To See Law This Way. *New York University Law Review*, 2008, Vol. 83, No. 4, p. 1089.

esamība *a priori* prezumē arī to efektivitāti.¹¹⁴ Šī tēze balstās H. Kelzena atziņās par to, ka tiesiskā kārtība ir atzīstama par derīgu, ja tās normas ir vispārīgi efektīvas, t.i., ja tās tiek piemērotas un cilvēki tām pakļaujas, tātad rīkojas atbilstoši konkrētām tiesību normām.¹¹⁵ Visbeidzot, „Kļūdas iespējamības tēze” nozīmē to, ka likums ne vienmēr (ne obligāti) apmierina tos apstākļus, kādēļ, tas ir pieņemts, t.i., tiesībām ir būtu jābūt taisnīgām, bet tās var arī nebūt, tām vajadzētu pasargāt arī morālas vērtības, taču tas var arī neizdoties.¹¹⁶

Nodaļas nobeigumā ir vērts pievērst uzmanību atsevišķiem secinājumiem. Pirmkārt, ir atzīstams, ka modernā tiesību pozitīvisma pārstāvju tēzes acīmredzami nav vērstas uz to, lai tiesības padarītu par formālu un “aklu” sekošanu likuma burtam, kā to norāda daudzi dabisko tiesību doktrīnas pārstāvji. Mūsdienās tiesību pozitīvismi cenšas tiesību zinātnei uztvert kā deskriptīvu (un nekādā gadījumā ne metafizisku) zinātnei, kuras ietvaros ir iespējams iztikt bez tādiem jautājumiem kā daba, reliģija, morāle u.tml. Tajā pašā laikā, tiesību pozitīvisms pieļauj arī dažādu sarežģītu tehniku piemērošanu, lai tiesību piemērošana notiktu tiesiski un atbilstoši to mērķim. Otrkārt, moderna tiesību pozitīvisma un dabisko tiesību doktrīnas starpā pastāvošās diskusijas (vismaz tiesību piemērošanas līmenī), vairs nav aktuālas, jo abu doktrīnu pārstāvju viedokļi šajos jautājumos neizslēdz viens otru. Treškārt, polemikas rezultātā ar dabisko tiesību doktrīnas pārstāvjiem, kā arī pašu pozitīvistu starpā, tiesību pozitīvisms ir aptvēris arī vairākus tematus, kas iepriekš nav bijuši šīs doktrīnas izpētes jautājumu lokā, piemēram, pakļaušanās netaisnīgiem likumiem un tiesību piemērošanas metodoloģija. Aplūkojot, tiesību pozitīvisma pārstāvju viedokļus par šiem jautājumiem, ir iespējams izdarīt arī deduktīvus secinājumus par konkrētām tiesiskajām sistēmām un tajās praktizēto tiesību piemērošanas metodoloģiju. Ceturtkārt, autors atzīst, ka tiesību pozitīvisma centieni veidot doktrīnu, kas tiesību saturu un to juridisko saistošo dabu cenšas raksturot kā sociālu faktu, ir pamatoti un vēl plašākas izpētes vērti. Tiesību spēkā esamība nevar būt *a priori* atkarīga no atbilstības morāles kritērijiem, jo, pretēji kritikai, kas ir tikusi vērsta pret tiesību pozitīvismu, tieši subjektīvi un relatīvi morāles kritēriji var būt acīmredzami netaisnīgu tiesību normu pamatā. Moderns tiesību pozitīvisms ar sociālo avotu tēzes palīdzību nodrošina, ka tiesiskajā sistēmā, kas ir balstīta un demokrātiskas tiesiskas valsts principiem, tiesību spēkā esamība nodrošina taisnīguma prasības arī bez morāles kritēriju izvērtējuma.

¹¹⁴ Spaak T. Legal Positivism and the Objectivity of Law. Stockholm University, 2004, Vol. 253, p. 257. Pieejams: http://www.giuri.unige.it/intro/dipist/digita/filo/testi/analisi_2004/18spaak.pdf [aplūkots 2015. gada 2. februārī].

¹¹⁵ Kelsen H. An Introduction to the Problems of Legal Theory. Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 60.

¹¹⁶ Lyons D. Ethics and the Rule of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 1984, p. 63.

3. LATVIJAS TIESISKĀ SISTĒMA MODERNA TIESĪBU POZITĪVISMA SKATĪJUMĀ

Lai empīriski aplūkotu iepriekšējās nodaļās secināto par tiesību pozitīvisma pārstāvju skatījumu uz tiesībām mūsdienās, darba trešajā nodaļā autors piedāvā veikt pārskatu par tiesību izpratni un piemērošanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Šīs nodaļas ietvaros autors veiks pētījumu par tiesību avotu un to spēkā esamības izpratni, kā arī atsevišķām tiesību jaunradē un piemērošanā izmantojamajām juridiskajām metodēm, īpaši pievēršot uzmanību tiesnešu kā tiesību piemērotāju darbam. Vienlaikus nepieciešams veikt arī salīdzinošu analīzi, aplūkojot jautājumu par to, kāda ir tiesību piemērošanas metodoloģija šobrīd, kad Latvijā par dominējošo tiek uzskatīta dabisko tiesību doktrīna. Pēc iepazīšanās ar iepriekšējām nodaļām ir svarīgi secināt, ka tiesību pozitīvisms arī mūsdienās ir teorija par tiesību būtību nevis par dažādiem citiem jautājumiem, par kuru neaplūkošanu tiesību pozitīvisms nereti tiek kritizēts. Tiesību būtība jeb tiesību pozitīvisma centrālais pētījuma objekts ir jautājumu komplekss, kas vismaz aprakstošā perspektīvā ir kopīgs visām pastāvošajām tiesiskajām sistēmām (piemēram, jautājumi par pastāvošajiem tiesību avotiem un to spēkā esamību), tādēļ, aplūkojot nākamajās apakšnodaļās ietvertos jautājumus, autors tos ir pētījis, neatkāpjoties no tiesību pozitīvisma izpētes lauka.

3.1. Latvijas un PSRS tiesiskā sistēma sociālistisko tiesību lokā

Tā kā transformācija no sociālistiskā tiesību loka uz kontinentālās Eiropas tiesību loku ir atslēgas vārds, raksturojot Latvijas tiesiskās sistēmas attīstību pēc 1990. gada 4. maija, vispārēja sapratne par tiesību būtību sociālistisko tiesību skatījumā ir nozīmīga, aplūkojot tiesiskās reformas mērķus pašā transformācijas procesā. Ņemot vērā, ka jebkuru valstu nacionālās tiesiskās sistēmas pat viena tiesību loka ietvaros ir lielākā vai mazākā mērā atšķirīgas¹¹⁷, šīs apakšnodaļas ietvaros ir nepieciešams noskaidrot, kāda bija tiesību izpratne un kāda bija tiesību piemērošanas metodoloģija laikā, kad Latvija atradās Padomju Sociālistisko Republiku Savienības (turpmāk – PSRS) sastāvā. Jāatzīmē, ka piederība tieši padomju sociālistiskajam tiesību lokam tika īslaicīgi apturēta no 1941. līdz 1945. gadam, kura ietvaros Latviju bija okupējusi nacistiskā Vācija, tādejādi daļēji atjaunojot Latvijā iepriekš pastāvošās tiesības.¹¹⁸

¹¹⁷ Melķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 96. lpp.

¹¹⁸ Sk.: Lazdiņš J. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods Latvijas tiesībās (1941-1945). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 349.-366. lpp.

Nedaudz vairāk kā divas desmitgades pēc Latvijas Republikas proklamēšanas dienas, tā tika okupēta un pievienota PSRS. Līdz ar valsts okupāciju un aneksiju 1940. gadā, Padomju Savienībai piederīgajā – sociālistiskajā tiesību lokā tika iekļauta arī Latvijas tiesiskā sistēma. Sociālistisko tiesību loks nosacīti ir attīstījies no kontinentālās Eiropas tiesību loka, vienlaikus radot pilnīgi citu skatījumu uz tiesībām, kas nebija līdzīgs nedz kontinentālās Eiropas tiesību loka, nedz Anglosakšu tiesību loka tradīcijām.¹¹⁹ Sociālistisko tiesību loka ietvaros, tiesības tika raksturotas kā vispāršaistošu, valsts noteiktu vai sankcionētu uzvedības noteikumu sistēma, kas izsaka valdošās šķiras gribu un kuras saturu nosaka šīs šķiras materiālie dzīves apstākļi.¹²⁰ Raksturojot padomju sociālistisko tiesību pazīmes, vienlaikus ignorējot uz komunisma slavināšanu vērstus kritērijus, ir novērojama acīmredzama atbilstība Dž. Ostina mācībai par klasisko tiesību pozitīvismu, kas balstās uz suverēna izdotu pavēļu un potenciālu sankciju kopību.

Tiesībām Padomju Savienībā piemita šādas pazīmes: 1) tiesības bija uzvedības noteikumi, kas kalpo sociālisma un komunisma uzcelšanai; 2) tiesības izdeva un sankcionēja kompetenti valsts orgāni; 3) tiesību saturs bija atkarīgs no sabiedrības materiālās dzīves apstākļiem; 4) tiesības bija obligātas visiem; un 5) tiesību realizāciju nodrošināja ar pārliecināšanu, audzināšanu, kā arī piespiedu līdzekļiem.¹²¹ Kā noprotams, padomju sociālistiskajās tiesībās par dominējošo tiesību avotu tika atzīti valsts iestāžu izdoti rakstveida normatīvie akti.¹²² Padomju Savienībā, tiesības tika uztvertas kā sociālisma tālāku pilnveidošanu sekmējoši normatīvie akti.¹²³ Juris Jelāgins ir diezgan precīzi secinājis, ka padomju tiesību izpratnes raksturīgākā pazīme bija nevis normatīvisms, ar to saprotot H. Kelzena normatīvisma doktrīnu, bet gan valsts (un komunistiskās partijas) kā tiesību radītājas lomas hipertrofija.¹²⁴

Formāli padomju tiesībās nozīme bija arī dažādām ar tiesību piemērošanu saistībām juridiskajām metodēm. Tiesību piemērošana arī padomju tiesībās sastāvēja no vairākām stadijām, viena no kurām ir arī konkrētam gadījumam piemērojamas tiesību normas izvēle, kuras ietvaros veicama arī iztulkošana. Tomēr, padomju tiesību sistēmai raksturīga tā saucamā fikciju teorija, proti, tas, kas notiek realitātē, neatbilst tam, kas formāli tiek atzīts. Realitātē nepastāvēja likumdevēja un tiesību normu piemērotāju formāli atzīta tiesību avotu un

¹¹⁹ Merryman J. *The Civil law Tradition: An Introduction to the Legal Systems in Western Europe and Latin America*, Second Edition. Stanford: Stanford University Press, 1985, p. 3.

¹²⁰ Autoru kolektīvs. *Padomju tiesības* V. Millera un E. Melķiša redakcijā. Rīga: Izdevniecība "Zvaigzne", 1978, 12. lpp.

¹²¹ Turpat. 20. lpp.

¹²² Plotnieks A. *Padomju sociālistiskās tiesības*. Rīga: Zvaigzne, 1975, 193. lpp.

¹²³ Krastiņš I. *Valsts un tiesību teorija*. Rīga: Zvaigzne, 1985., 52.lpp.

¹²⁴ Jelāgins J. *Tiesību pamatavoti*. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas prof. E.Melķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 62. lpp.

juridisko metožu daudzveidība.¹²⁵ Tiesību piemērošana, metodoloģiskā ziņā, notika pavisam citādāk, kā tas ierasts kontinentālās Eiropas tiesību lokā.

Attiecībā uz tiesību avotu daudzējādību, padomju tiesību teorijā tiesu prakse netika atzīta par tiesību avotu, jo tiesneši bija tikai likuma piemērotāji. Doktrīnā gan ir norādīts, ka PSRS Augstākās tiesas plēnumu lēmumi kā tiesu prakses apkopojumi, kas sniedza vadošus norādījumus tiesu prakses jautājumos, bija atzīstami par tiesību palīgavotu, jo saturēja instrukcijas tiesnešiem.¹²⁶ Ņemot vērā tiesību jēdziena izpratni padomju sociālistiskajās tiesībās, netika atzīti nekādi nerakstīti tiesību principi, kas varētu tikt atzīti par tiesību avotu, savukārt paražu tiesībām bija ļoti niecīga nozīme.¹²⁷ Formāli tiesību zinātnē tika norādīts, ka tiesību normu satura noskaidrošanā tiek pielietotas: gramatiskā, sistemātiskā, loģiskā, politiski vēsturiskā, kā arī citas metodes¹²⁸, taču realitātē tiesību normas tika oficiāli interpretētas tikai ar gramatiskās metodes palīdzību, jo tiesību normu satura konkretizācija notika ar Latvijas PSR Augstākās tiesas lēmumu palīdzību, tādejādi faktiski neļaujot veikt autonomu tiesību normas interpretāciju. Tā kā autonoma tiesību interpretācija varētu apdraudēt komunistiskās partijas tiesībām pakļautās gribas realizāciju, tā nebija pieļaujama.¹²⁹ Atzīstams, ka zināma saikne starp politiku un tiesībām pastāv katrā tiesiskajā sistēmā, taču tieši sociālistisko tiesību loka tradīcijas ietvaros, bija pašsaprotami, ka tiesības, juristi un citas juridiskas struktūras eksistēja nolūkā kalpot politiskajai ideoloģijai.¹³⁰ Kā savā atsevišķajā viedoklī *Streletz, Kessler and Krend v. Germany* atzinis toreizējais Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesnesis Egils Levits, tiesību piemērošana un interpretācija sociālistiskā un demokrātiskā tiesiskajā sistēmā atšķiras, plašākā nozīmē, attiecībā uz visiem nozīmīgajiem tiesību elementiem – īpaši tiesību avotu noteikšanu, juridiskā pamatojuma autonomiju, tiesību normu interpretācijas metodēm, tiesību normu hierarhiju un tiesību avotu saistošu raksturu valsts institūcijām.¹³¹

¹²⁵ Rezevska D. Vispārējie tiesību principi un juridiskās kultūras attīstība Latvijā. Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 117. lpp.

¹²⁶ Blūzma V. Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā un padomju tiesību uzspiešana Latvijai (1940-1941). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 315. lpp.

¹²⁷ Autoru kolektīvs. Padomju tiesības V. Millera un E. Melķiša redakcijā. Rīga: Izdevniecība "Zvaigzne", 1978, 22. lpp.

¹²⁸ Turpat. 29. lpp.

¹²⁹ Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātija jēdziens. Cilvēktiesību Žurnāls, 1997, Nr. 4, 59.lpp.

¹³⁰ Uzelac A. Survival of Third Legal Tradition? Supreme Court Law Review, 2010, No. 49, p. 382. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=2498760> [aplūkots 2015. gada 9. martā]

¹³¹ Tiesneša Levita atsevišķās domas. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 34044/96, 35532/97, 44801/98 *Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59353#{"itemid":\["001-59353"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59353#{) [aplūkots 2015. gada 9. martā]

Padomju režīms konsekventi nomainīja faktiski visus līdzšinējos Latvijas likumdošanas aktus ar Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas likumdošanas aktiem, tos vai nu gandrīz pilnībā pārrakstot, vai pārņemot.¹³² Līdz ar tiesību normatīvo aktu nomaiņu, faktiski notika arī visa Latvijas juridiskā personāla nomaiņa, kas tika atzīts gan par jaunajam režīmam nelojālu, gan nekvalificētu darbam sociālistiskā tiesiskajā iekārtā.¹³³ Tādejādi, atzīstams, ka tiesību teorijas līmenī, sociālistiskajās tiesībās tika praktizēts klasiskais tiesību pozitīvisms visstingrākajā formā, papildinot to ar citiem, padomju tiesībām raksturīgiem elementiem.

3.2. Latvijas tiesiskā sistēma kontinentālās Eiropas tiesību lokā

Visbeidzot, pēc 50 gadiem Padomju Savienības sastāvā, 1990. gada 4. maijā Latvijas PSR Augstākā Padome ar 138 deputātu balsīm „par” pieņēma deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” (turpmāk tekstā – Neatkarības deklarācija).¹³⁴ Neatkarības deklarācija kā revolucionāra rakstura jaunradoša norma¹³⁵ uz kontinuitātes pamata atjaunoja 1918. gadā dibināto Latvijas Republiku. Neatkarības deklarācijas 1. punkts noteica, ka Latvijas PSR Augstākā Padome nolemj: „Atzīt starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti pār valsts tiesību normām. Uzskatīt par prettiesisku PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta vienošanos un no tās izrietošo 1940. gada 17. jūnija Latvijas Republikas suverēnās valsts varas likvidēšanu PSRS militārās agresijas rezultātā”.¹³⁶ Neatkarības pasludināšana balstījās uz tēzi, ka Latvijas valsts un tās Satversme¹³⁷ *de iure* savu darbību nav pārtraukusi un pārejas periodā tiek ievērots kontinuitātes princips attiecībā uz pirmā neatkarības laika tiesību aktiem.¹³⁸ Lai arī tuvināšanās ģermāņu tiesību lokam bija konstatējama arī starpkaru periodā, pēc neatkarības atjaunošanas *de facto* 1990.-1991. gadā, var runāt par Latvijas arvien lielāko integrēšanos ģermāņu tiesību lokā.¹³⁹ Neatkarības deklarācijā tika nostiprināta arī stratēģija atjaunot Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā, vienlaikus līdz pat Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai, tās darbību apturot, izņemot Satversmes 1., 2., 3. un 6. pantu, t. i., Satversmes konstitucionāli tiesisko pamatu, kas ir grozāms tikai tautas nobalsošanā. Tādejādi atzīstams, ka Neatkarības deklarācija

¹³² Levits E. Latvijas tiesiskā iekārta transformācijas procesā. Likums un Tiesības, 1999, Nr. 1, 9. lpp.

¹³³ Turpat.

¹³⁴ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: Deklarācija, Ziņotājs, 1990. 17. maijs, Nr. 20.

¹³⁵ Levits E. 4. maija deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. 4. maijs. Grām.: Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 52.lpp.

¹³⁶ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: Deklarācija, Ziņotājs, 1990. 17. maijs, Nr. 20.

¹³⁷ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.

¹³⁸ Balodis R., Kārkliņa A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. Jurista Vārds, 2010. gada 27. aprīlis. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=208524> [aplūkots 2015. gada 20. februārī]

¹³⁹ Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 703. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 32. lpp.

neapšaubāmi ir uzskatāma par vienu no neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanas svarīgākajām konstitucionālo tiesību normām un ir uzskatāma par padomju tiesību sistēmas atcelšanas sākumu.¹⁴⁰

Līdz ar neatkarības atjaunošanu bija nepieciešams uzsākt arī Latvijas tiesiskās iekārtas transformācijas procesu no sociālistiskā uz kontinentālās Eiropas tiesību loku, vienlaikus īstenojot gan demokrātijas, gan nacionālas valsts, gan brīvā tirgus ekonomikas izveidi. Patiesībā ap 1990. gadu, “atgriešanās Eiropā” bija vispārpieņemts sauklis lielākajā daļā Austrumeiropas un Centrāleiropas valstu, tomēr “Eiropa” un “Eiropas normas” bija neskaidri mīti, ko daļēji radīja elektronisko masu mediju vīzijas.¹⁴¹ 1991. gada 21. augustā Augstākā Padome pieņēma konstitucionālo likumu „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”¹⁴² par spīti tam, ka Rīgas ielās vēl patrulēja padomju karavīri. Pēc šīs konstitucionālās normas spēkā stāšanās tika pilnībā atjaunota Satversmes darbība un Latvijas Republikas neatkarība, t.i., noslēdzās Neatkarības deklarācijas 5. punktā minētais pārejas posms, un spēku zaudēja 1978. gada Latvijas PSR Konstitūcija.¹⁴³ Vienlaikus, 1991. gada 29. augustā tika pieņemts un stājās spēkā Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums “Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikā”.¹⁴⁴ Šis lēmums paredzēja, ka Latvijas Republikā līdz attiecīgu normatīvo aktu pieņemšanai tiek piemēroti vairāki no Latvijas PSR likumdošanas kodeksiem. Autors uzskata, ka 1991. gada 21. augusta lēmums netieši nonāk pretrunā 1991. gada 21. augusta konstitucionālajam likumam, kura 3. panta otrais teikums, paredzot, ka: “*Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi*”, izbeidz visu Latvijas PSR normatīvo aktu juridiski saistošo normatīvo aktu pastāvēšanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas kontinuitāte, katrā gadījumā ir atzīstama par apgrūtināšu faktoru, attiecībā uz tiesiskās iekārtas transformācijas procesu Latvijā.

Lai arī vairāki Latvijas PSR normatīvie tiesību akti vēl joprojām bija juridiski saistoši, Latvijā pakāpeniski tika uzsākts process, kurā tika veidotas nacionālās tiesības, kas būtu balstītas uz “modernajiem Rietumeiropas tiesību principiem”.¹⁴⁵ Kā ļoti svarīgs solis tiesiskās sistēmas reformas ietvaros, atsakoties no padomju tiesībām, būtu vērtējams 1998. gada

¹⁴⁰ Melķis E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003, 9.lpp.

¹⁴¹ Šajo A. Tiesības postkomunistiskā periodā. Likums un tiesības, 1999, Nr. 2, 38.lpp.

¹⁴² Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR AP likums, Ziņotājs, 1991. 24. oktobris, Nr. 42.

¹⁴³ Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.-1991. gadā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā Zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 57. lpp.

¹⁴⁴ Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmums “Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=68772> [aplūkots 12.04.2015.]

¹⁴⁵ Ziņojums par kabineta sastādīšanu un deklarācija par kabineta iecerēto darbību. Pieejams: http://mk.gov.lv/sites/default/files/editor/birkavs_zinojums.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā].

15. oktobra likums “Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu”.¹⁴⁶ Šī likuma 1. pants paredzēja, ka ar 1999. gada 1. janvāri spēku zaudē Latvijas PSR likumi, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes lēmumi un tās Prezidija dekrēti un lēmumi, kas pieņemti pirms 1990. gada 4. maija, izņemot Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu, Latvijas Civilprocesa kodeksu, Latvijas Darba likuma kodeksu, Latvijas Kriminālkodeksu, Latvijas Kriminālprocesa kodeksu, Latvijas Soduzpildes kodeksu, Latvijas Republikas Valodu likumu. Tāpat likumā tika paredzēts, ka Ministru kabinetam jānosaka kārtība, kādā spēku zaudē Latvijas PSR Ministru padomes pieņemtie akti. Tādejādi Latvijas patstāvīgo tiesību avotu sistēmā tika saglabāti (un daži vēl joprojām pastāv) no padomju tiesībām pārņemti kodeksi.

Nav pārsteidzoši, ka uzreiz pēc padomju režīma sabrukuma neatkarību pasludinājušajās valstīs, arī Latvijā pastiprināta uzmanība tika pievērsta cilvēktiesību aizsardzībai – konstitūcijās tika ierakstītas dažādas cilvēktiesību normas, piemēram, konstitūciju cilvēktiesību katalogi, ratificēti dažādi starptautiskie tiesību avoti, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, kā arī aktīvi veidotas dažādas cilvēktiesību aizsardzības institūcijas.¹⁴⁷ Konstitucionālās tiesas izveide bija paredzēta jau Neatkarības deklarācijas 6. pantā, taču pēc diskusijām Saeimā 1996. gada 5. jūnijā tika pieņemts likums “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”, ar kuru tika grozīts Satversmes 85. pants¹⁴⁸, kā arī pieņemts Satversmes tiesas likums¹⁴⁹, kas paredzēja Latvijas Republikas Satversmes tiesas izveidošanu. 1998. gada 15. oktobrī Satversme tika papildināta ar 8. nodaļu, jeb t.s. cilvēktiesību katalogu.

Kopš 1995. gada, kad tika parakstīts Asociācijas līgums ar Eiropas Savienību, Latvijas tiesiskajā sistēmā paralēli norisinājās divi reformu procesi: 1) transformācijas process no padomju tiesību loka uz kontinentālās Eiropas tiesību loku tā demokrātiskas un tiesiskas valsts variantā; un 2) Latvijas tiesiskās sistēmas orientācija uz iestāšanos Eiropas Savienībā.¹⁵⁰ Šis process turpinājās 2000. gadā uzsākot sarunas par Latvijas Republikas iestāšanos Eiropas Savienībā, kā arī četrus gadus vēlāk – 2004. gada 1. maijā, kļūstot par Eiropas Savienības dalībvalsti.

Latvijas tiesiskās sistēmas izveide un turpmākā attīstība notika, pamatojoties uz dabisko tiesību doktrīnas atziņām. Tas nav pārsteidzoši, ņemot vērā vairākus faktoros: 1) valdības mērķis ar tiesiskās reformas palīdzību bija “*pāriet padomju politiskās un tiesiskās kultūras zonu*

¹⁴⁶ Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 28. oktobris, Nr. 317/320.

¹⁴⁷ Šajo A. Tiesības postkomunisma periodā. Likums un tiesības, 1999. oktobris, Nr. 2, 39.lpp.

¹⁴⁸ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 12. jūnijs, Nr. 100/101.

¹⁴⁹ Satversmes tiesas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

¹⁵⁰ Levits E. Latvijas tiesiskā iekārta transformācijas procesā. Likums un Tiesības, 1999, Nr. 1, 11. lpp.

uz Rietumeiropas zonu”¹⁵¹; 2) tiesību zinātnieku centieni reformēt Latvijas tiesisko iekārtu notika ciešā sadarbībā ar vācu tiesību zinātniekiem, kas pēc 2. pasaules kara centās “atsvešināties” no jebkādas saistības ar tiesību pozitīvismu tā klasiskajā izpratnē¹⁵²; 3) juristi, kas centās apgūt rietumu tiesību izpratni un to piemērošanas metodoloģiju, pētīja arī starpkaru perioda Latvijas tiesību zinātnieku darbus, kuros bieži tika raksturots un attiecīgi kritizēts klasiskais tiesību pozitīvisms¹⁵³; 4) līdz ar to tiesību pozitīvisms arī vēlāk tika definēts, kā doktrīna, kurā tiesības aprobežojas ar likumu, proti, valsts izdotām vai sankcionētām tiesību normām¹⁵⁴.

3.3. Tiesību avotu veidi, to sistēma un spēkā esamības kritēriji

Latvijas tiesību zinātnē, pamatojoties uz 19. gadsimta klasisko tiesību pozitīvismu, ir attīstīts viedoklis, ka saskaņā ar pozitīvistisko tiesību izpratni, tiesību sistēmā tiek ietvertas tikai likumdevēja pieņemtās - rakstītās tiesību normas.¹⁵⁵ Taču, kā aplūkots darba iepriekšējās nodaļās, moderna tiesību pozitīvisma izpratne par tiesību būtību ir pilnībā neitrāla pret tik formālu jautājumu kā tiesību normu forma. Tiesību avotu iedalījums Latvijā, kā kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošā valstī, doktrināri ir ticis nostiprināts jau vairāk nekā piecpadsmit gadus.¹⁵⁶ Pamatojoties uz Jura Jelāgina un Daigas Rezevskas (iepriekš–Iljanovas) pētījumiem Latvijas tiesību doktrīnā tiesību avotu veidi, atkarībā no šo avotu rakstura tika iedalīti divās grupās: 1) patstāvīgajos tiesību avotos; un 2) palīgtiesību avotos. Attiecīgi patstāvīgie tiesību avoti ir: normatīvie tiesību akti, paražu tiesības un vispārējie tiesību principi, savukārt palīgtiesību avoti ir: tiesu prakse, tiesību doktrīna un normatīvo tiesību aktu izstrādes materiāli.¹⁵⁷ Kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošā Latvijas tiesiskā sistēma, kas var tikt apzīmēta kā rakstīto tiesību sistēma, atbilstošs ir apstākļi, ka normatīvie tiesību akti pat dabisko tiesību pārstāvju vidū tiek atzīti par pamata tiesību avotiem, bet vispārējie tiesību principi un paražu tiesības par subsidiārajiem jeb papildu tiesību avotiem (šis faktors savā ziņā norāda uz sociālistisko tiesību ietekmi arī mūsdienās). Ievēribas cienīgs ir arī jaunākais Gintas

¹⁵¹ Sk.: Valsts prezidenta aicinātā Ministru prezidenta V. Birkava uzruna Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas rīta sēdē 1993. gada 20. jūlijā. Saeimas stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_93/200793.html [aplūkots 2015. gada 2. martā]

¹⁵² Sk.: Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990. 1991. gadā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā Zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 67.-69. lpp.

¹⁵³ Sk.: Šulcs L. Dabisko tiesību evolūcija. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1934, Nr. 5/6, 107. lpp.; Vīnzarājs N. Jēdzienu jurisprudence. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, Nr. 1, 60. lpp.; Rūsis A. Normu kritika starptautiskajās publiskajās tiesībās. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939, Nr. 6, 1474. lpp.; Ducmanis K. Kara un miera jautājumi pēc veclaiķu un jaunlaiku starptautiskām tiesībām. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 3, 743. lpp.

¹⁵⁴ Sk.: Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 75.-83. lpp.

¹⁵⁵ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 29. lpp.

¹⁵⁶ Sk.: Jelāgins J. Tiesību pamatavoti. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas prof. E. Melķiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 63.-64. lpp.

¹⁵⁷ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 58. lpp.

Sniedzītes pētījums par tiesnešu tiesībām, kurā tiek paplašināts tiesību palīgavotu saraksts, kā arī judikatūra tiek nodalīta kā “obligātais tiesību avots”, kas tiek tuvināts patstāvīgajiem tiesību avotiem, pamatojoties uz apstākli, ka tiesību piemērotājs nedrīkst ignorēt tiesnešu tiesības, kas ir ietvertas Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūrā.¹⁵⁸

Tātad, vismaz tiesību zinātnes atziņu līmenī, ir konstatējami trīs patstāvīgo avotu veidi, kas ir vispārobligāti un saistoši, kā arī ir patstāvīgi piemērojami, lai pamatotu juridisko nolēmumu pamatojuma (rezolutīvo) daļu.¹⁵⁹ Līdzīgi, saistībā ar pēdējā laikā tiesību zinātnē aktuālo jautājumu par tiesu judikatūras juridisko spēku, būtu vērts aplūkot obligāto tiesību avotu – visu to tiesas nolēmumu, kas stājušies spēkā un atzīstami par tiesiskiem, kā arī satur abstraktas juridiskas atziņas jeb tiesnešu tiesības, atzīšanu kā spēkā esošu tiesību avotu, kas obligāti jāizvērtē un jāņem vērā kopā ar attiecīgo patstāvīgo tiesību avotu.¹⁶⁰ Tomēr, ņemot vērā apstākli, ka šīs darba apakšnodaļas ietveros sasniedzamais mērķis ir noskaidrot, kuri ir Latvijas tiesiskajā sistēmā spēkā esošie tiesību avoti, šo tiesību avotu derīguma analīze būtu veicama, pamatojoties uz vienu sadales kritēriju, šajā gadījumā – patstāvīgo tiesību avotu nošķiršanas kritēriju, t.i., vispārsaistošo spēku, kas ļauj ar šo tiesību normu pamatot nolēmuma rezolutīvo daļu. Tādēļ, šīs nodaļas ietvaros autors analizēs arī judikatūru kā tiesību avotu, hipotēzes ietvaros, pieņemot, ka moderna tiesību pozitīvisma skatījumā, Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra būtu atzīstama par patstāvīgu tiesību avotu. Autors šī darba ietvaros neaplūko citu tiesību palīgavotu spēkā esamību, jo doktrīnas, *travaux préparatoires* un citu tiesību palīgavotu izmantošanas nozīmīgums tiesiskajā argumentācijā un interpretācijā nemainītos atkarībā no piederības kādai no tiesību doktrīnām, līdz ar to bezjēdzīga kļūst šo tiesību avotu izvērtēšana moderna tiesību pozitīvisma perspektīvā.

Lai noskaidrotu, vai Latvijas tiesiskā sistēma atzīst visus iepriekšminētos tiesību avotus par saistošiem un derīgiem, moderna tiesību pozitīvisma ieskatā, vispirms būtu nepieciešams konstatēt, kādus tiesību avotus atzīst Latvijas tiesiskajā sistēmā sociāli pastāvošā atzīšanas norma. Šo tiesību avotu pastāvēšanas izvērtējuma dēļ jāizvirza hipotēze par iepriekš doktrīnā atzīto tiesību avotu pastāvēšanu Latvijas tiesiskajā sistēmā, kura jāpārbauda ar sociālo avotu tēzes piemērošanu, t.i., konstatējot to atzīšanu par spēkā esošiem tiesību avotiem valsts amatpersonu, īpaši tiesnešu, praksē. Latvijas tiesiskajā sistēmā atzīstamo tiesību avotu atrašanas

¹⁵⁸ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 227. lpp.

¹⁵⁹ Iļjanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 57. lpp.

¹⁶⁰ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 225. lpp.

rezultātā, ar sociālās tēzes palīdzību ir nepieciešams konstatēt arī katra tiesību avota spēkā esamības kritērijus, kas noteikti Latvijas tiesiskās sistēmas atzīšanas normā.

3.3.1. Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošie tiesību avoti un to veidi

Autors izvirza hipotēzi, ka Latvijas tiesiskās sistēmas atzīšanas norma paredz šādu primāro normu (pozitīvisma terminoloģijā) veidus, kas vienlaikus, no Latvijas tiesību avotu iedalījuma shēmas perspektīvas, ir atzīstami par patstāvīgajiem tiesību avotiem: – tiesību normatīvie akti, vispārējie tiesību principi, paražu tiesības, kā arī Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra. Lai pierādītu hipotētiski izvirzītās atzīšanas normas pastāvēšanu Latvijas tiesiskajā sistēmā, nepieciešams to pārbaudīt ar sociālo avotu tēzes palīdzību. Tātad, lai iepriekš hipotētiski izvirzītā Latvijas tiesiskās sistēmas atzīšanas norma būtu spēkā, ir nepieciešams konstatēt, ka Latvijas tiesiskās sistēmas amatpersonas (īpaši tiesneši un likumdevējs) kā iekšēju standartu pieņem un atzīst šo hipotētiski izvirzīto atzīšanas normu.

Interesanti, ka likumdevējs daudzus tiesību teorijas jautājumus ir noteicis ar tiesību normu veidā. Līdz 2012. gada 1. jūlijam spēkā esošajā likumā “Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību” normatīvi bija paredzēti gan jautājumi par Latvijā juridiski saistošajiem tiesību avotiem, to spēkā stāšanās kārtību, tiesību normu hierarhiju, kolīziju risināšanu u.c.¹⁶¹ Līdzīgi arī Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums, kurš kopš 2012. gada 1. jūlija aizstāj iepriekšminēto likumu, regulē gan juridiski saistošo tiesību normu pastāvēšanu un spēkā stāšanos, gan normatīvo aktu hierarhiju, gan tiesību normu kolīziju risināšanas metodes u.c.¹⁶² Kopumā likumdevējs ir paredzējis, ka par spēkā esošiem, kā arī attiecīgi par tādiem, ko iestāde var izmantot, pamatojot administratīvo aktu ir atzīstami šādi tiesību avoti: 1) Satversme; 2) likumi; 3) Ministru kabineta noteikumi; 4) pašvaldību saistošie noteikumi; 5) starptautisko vai Eiropas Savienības tiesību normas; 6) vispārējie tiesību principi.¹⁶³ Judikatūra, kā iepriekš aplūkots, vismaz likumdevēja pieņemto normatīvo aktu līmenī, ir tikusi atzīta par tiesību palīgavotu, t.i., tādu avotu, kas ir izmantojams administratīvā akta pamatojumā.¹⁶⁴

¹⁶¹ Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 18. jūnijs, Nr. 72 (zaudējis spēku).

¹⁶² Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. panta pirmā daļa: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. jūnijs, Nr. 96.

¹⁶³ Administratīvā procesa likuma 1. panta ceturtā un piektā daļa: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

¹⁶⁴ Administratīvā procesa likuma 67. panta piektā daļa: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

Tiesību normatīvie akti

Kā to veiksmīgi norāda Dž. Gardners, likumdošanas ceļā pieņemtu tiesību normatīvo aktu pastāvēšana tiesiskās sistēmas avotu vidū ir zināma paradigma.¹⁶⁵ Tiesību normas ir abstrakti uzvedības priekšraksti, kas nav domāti atsevišķiem vienreizējiem gadījumiem un ļauj likumdevējam efektīvi iejaukties nepieciešamās situācijās un pat orientēt sabiedrību noteiktu mērķu sasniegšanai.¹⁶⁶ Ārējie tiesību normatīvie akti ir tiesību normas šaurākā izpratnē, t.i., rakstītās tiesību normas.¹⁶⁷ Par ārējiem normatīvajiem aktiem ar juridisku spēku Latvijā tiek atzīti Satversme, Saeimas pieņemti un valsts prezidenta izsludināti likumi, Ministru kabineta noteikumi, kā arī pašvaldību saistošie noteikumi.¹⁶⁸ Līdzās Satversmei gan jāmin arī citas Latvijas Republikas konstitucionāla ranga tiesību normas, t.i., 1918. gada 18. novembra Latvijas Republikas proklamēšanas akts, 1920. gada 27. maija Deklarācija par Latvijas valsti, 1990. gada 4. maija deklarācija "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" un 1991. gada 21. augusta konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu", kā arī tie likumi, kurus Saeima pieņem Satversmes 68. panta otrajā daļā paredzētajā kārtībā.¹⁶⁹

Normatīvo tiesību aktu pastāvēšana Latvijas tiesiskajā sistēmā būtu atzīstama par aksiomu, ņemot vērā to pašsaprotamo izmantošanu un piemērošanu valsts amatpersonu darbībā, kā arī likuma (kā rakstīto tiesību normu) jēdzienu, kas to definē kā tiesību normu, kas regulē noteiktas sociālās attiecības atbilstoši šo attiecību idejai, un kuru izdod attiecīgās valsts augstākā autoritāte likumdošanas jomā noteiktas procedūras kārtībā.¹⁷⁰ Vienlaikus Latvijas tiesiskajā sistēmā saistošais tiesiskās noteiktības princips (kura spēkā esamība un pastāvēšana tiks aplūkota vēlāk) uzliek valstij pienākumu nodrošināt tiesisko attiecību noteiktību un

¹⁶⁵ Gardner J. *Some Types of Law*. Grām.: *Common Law Theory*. Cambridge Studies in Philosophy of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 51.

¹⁶⁶ Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: *Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti*. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 99.-100. lpp.

¹⁶⁷ Rezevska D., Ziemele I. 15. pants. Ārējo normatīvo aktu, vispārējo tiesību principu un starptautisko tiesību normu piemērošana. Grām.: *Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa* Dr.iur. J. Briedes zin. Redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 226. lpp.

¹⁶⁸ Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. panta pirmā daļa: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 20. jūnijs, Nr. 96.

¹⁶⁹ Par likuma "Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas, un Krievijas valsts robežu" 1. panta vārdu "ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu" atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 30. novembris, Nr. 193. Secinājumu daļas 56.3. un 62. punkts.

¹⁷⁰ Pleps J., Pastars E., Plakane I. *Konstitucionālās tiesības*. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 288. lpp.

stabilitāti, kā arī ievērot tiesiskās paļāvības principu, lai veicinātu indivīda uzticību valstij un likumam.¹⁷¹ Pienākums nodrošināt tiesisko attiecību noteiktību attiecas ne tikai uz jautājumiem par abstraktu tiesisko attiecību noregulēšanu tiesību normās, bet arī uz sarežģītākiem jautājumiem kā dažādu juridisku metožu piemērošana. Līdz ar to ir skaidrojama arī prasība pēc normatīvi noregulētajiem jautājumiem par juridiski saistošo tiesību normu pastāvēšanu, to hierarhiju un citiem tiesībteorētiskiem jautājumiem. Tiesību normatīvie akti ir galvenais tiesību piemērotāju izmantotais tiesību avots Latvijas tiesiskajā sistēmā, tādejādi apakšnodaļas sākumā izvirzītajai hipotēzei atbilst apsvērumi par tiesību normatīvo aktu pastāvēšanu Latvijas tiesību sistēmā.

Vispārējie tiesību principi

Vispārējo tiesību principu piemērošanas apguve bija viens no galvenajiem mērķiem, runājot par iepriekš aplūkoto pāreju no sociālistiskā tiesību loka, jo sociālistisko tiesību loka un kontinentālās Eiropas tiesību loka atšķirības, pirmkārt, ir konstatējamas izpratnē par tiesību avotiem.¹⁷² Ar “vispārējiem tiesību principiem” apzīmē tādas tiesību principus, kas ir kādas valsts tiesiskās sistēmas vai pat kāda tiesību loka kopumā pamatnostādnes, kuras atšķirībā no citiem “speciālajiem” principiem atšķiras uz visu tiesisko sistēmu (vai tiesību loku).¹⁷³ Svarīgi konstatēt, ka moderna tiesību pozitīvisma skatījumā, tieši šāda – gramatiska vispārējo tiesību principu izpratne būtu atzīstama par pareizu, jo, kā iepriekš norādīts, tiesību pozitīvisma ietvaros nepastāv nepieciešamas saiknes starp tiesībām un morāli, vai cilvēkam no dabas piemītošām tiesībām kā vispārējo principu avotu. Nedaudz koriģējot D. Rezevska piedāvāto vispārējo tiesību principu definīciju¹⁷⁴ saskaņā ar moderna tiesību pozitīvisma atziņām, hipotētiski būtu secināms, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāv, no valsts amatpersonu praksē sociāli atzītas atzīšanas normas izrietošas, vispārpieņemtas pamatnostādnes, galvenie noteikumi, uz kuriem balstās Latvijas tiesiskās sistēmas primāro normu sistēma.

Līdz šim Latvijas tiesību doktrīnā norādīts, ka vispārējie tiesību principi tiek atvasināti no tiesiskās sistēmas pamatnormas, no citiem vispārējo tiesību principiem, atklāti no normatīvajiem tiesību aktiem vai no visas tiesiskās sistēmas kopumā, iegūstot savu saturisko ārējo formu tiesu judikatūrā un tiesību zinātnē.¹⁷⁵ Tomēr, vienlīdz svarīgs ir secinājums, ka

¹⁷¹ Par likuma "Par valsts pensijām" 30. panta piektās un sestās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2004. 26. oktobris, Nr. 169. Secinājumu daļas 9.2. punkta 3. paragrāfs.

¹⁷² Levits E. Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. Likums un Tiesības, 2002, Nr. 6, 165. lpp.

¹⁷³ Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 20. lpp.

¹⁷⁴ Turpat. 21. lpp.

¹⁷⁵ Rezevska D. Tiesiskās paļāvības principa satura konkretizācija un attīstība judikatūrā. Apvienotais pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un letonikas 4. kongress. Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012, 10. lpp.

vispārējo tiesību principu spēks ir atkarīgs tikai un vienīgi no katras valsts normatīvā regulējuma un prakses, kas ir izveidojusies vispārējo tiesību principu piemērošanā.¹⁷⁶ Jau šobrīd secināms, ka teorētiskā pieeja vispārējo tiesību principu analīzē ir ārkārtīgi līdzīga tiesību pozitīvisma pieņēmumiem par tiesību avotu spēku atkarībā no to avotiem, taču nepieciešams noskaidrot, vai nav konstatējamas arī pretrunas, kas veidotos, pamatojoties uz dabisko tiesību doktrīnas atzinām.

E. Levits apgalvo, ka vispārējie tiesību principi savu juridiski saistošo spēku gūst no demokrātiskas republikas jēdziena, kas ietverts Satversmes 1. pantā.¹⁷⁷ Satversmes tiesas interpretācija šajā jautājumā dalās, jo Satversmes tiesas praksē ir novērojamas selektīvas atšķirības, dažkārt secinot, ka pienākums visām valsts institūcijām ievērot vispārējos tiesību principus izriet no Satversmes 1. pantā ietvertā demokrātiskas republikas jēdziena¹⁷⁸ vai citām Satversmē noteiktajām valsts konstitucionālajām pamatvērtībām¹⁷⁹, vienlaikus citos spriedumos norādot uz tendenci vispārējos tiesību principus formāli atvasināt no Satversmes pantiem.¹⁸⁰ Īpaši akcentējama arī Satversmes tiesas prakse piemērot vispārējos tiesību principus atbilstoši to gramatiskajam saturam, kas ietverta tiesību normā – Satversmes tiesa ir atzinusi, ka vispārējā tiesību principa (samērīguma principa) saturs var būt mainīgs atkarībā no likumdevēja ieskatiem likumdošanas procesā, t.i., atkarībā no tiesību normas redakcijas.¹⁸¹ Nav noliedzams, ka Satversmes tiesas praksē ir atzīts vispārējiem tiesību principiem piemītošais saistošais – juridiskais spēks. Šāds secinājums ir izdarāms, jo, lai arī vispārējie tiesību principi

¹⁷⁶ Iljanova D. Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata/ rakstu krājums prof. E. Meļkiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999, 105. lpp.

¹⁷⁷ Levits E. Samērīguma princips publiskajās tiesībās – jus commune europeum un Satversmē ietvertais konstitucionālā ranga princips. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 9, 266. lpp.

¹⁷⁸ Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma "Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību "WINDAU" Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību" (protokols nr. 67, 38. paragrāfs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai, likuma "Par ārvalstu ieguldījumiem Latvijas Republikā" 1. panta pirmajai daļai, Enerģētikas likuma 41. pantam, likuma "Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju" 8. panta pirmajai un ceturtajai daļai un likuma "Par akciju sabiedrībām" 49. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta spriedums lietā Nr. 04-07(99). Latvijas Vēstnesis, 2000. 29. marts, Nr. 113/114. Secinājumu daļas 3. punkta 4. paragrāfs.

¹⁷⁹ Par 2009. gada 12. marta likuma „Grozījumi Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likumā” 5. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. 2012-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2013. 14. jūnijs, Nr. 114. Secinājumu daļas 7. punkta 2. paragrāfs.

¹⁸⁰ Par Kredītiestāžu likuma 59.² panta, 59.³ panta, 59.⁴ panta, 117. panta ceturtais daļas 3. punkta, 173. panta ceturtais daļas un 185. panta pirmās primdaļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 90., 91., 92. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2010-60-01. Latvijas Vēstnesis, 2011. 31. marts, Nr. 51. Secinājumu daļas 13. punkta 2. paragrāfs.; Par likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 22. panta ceturtais daļas otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-28-01. Latvijas Vēstnesis, 2007. 17. aprīlis, Nr. 62. Secinājumu daļas 19.2. punkta 2. paragrāfs.

¹⁸¹ Par likuma "Par ārvalstnieku un bezvalstnieku iecelošanu un uzturēšanos Latvijas Republikā" 35. pantā ietverto vārdu "uzturēšanās atļaujas neizsniedz" un Imigrācijas likuma 34. pantā ietverto vārdu "uzturēšanās atļaujas izsniegšanu atsaka" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 110. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01. Latvijas Vēstnesis, 2007. 6. marts, Nr. 38. Secinājumu daļas 11. punkta 2. paragrāfs.

līdz šim nav tikuši izmantoti, pamatojot nolēmuma rezolutīvo daļu, kas cita starpā ir viens no patstāvīgos tiesību avotus raksturojošajiem kritērijiem, Satversmes tiesas nolēmumos regulāri tiek izvērtēta tiesību normu atbilstība vispārējiem tiesību principiem.¹⁸² Vispārējo tiesību principu analīze Satversmes tiesā notiek arī padziļināti skaidrojot dažādus vispārējos tiesību principus.¹⁸³ Satversmes tiesa ir norādījusi, ka vispārējo tiesību principu uzdevums ir nodrošināt to, ka citas tiesību normas, arī Satversmē ietvertās, tiek piemērotas pareizi un to piemērošana, kā arī piemērošanas rezultāts pilnībā atbilst tiesiskas valsts prasībām.¹⁸⁴

Satversmes tiesas stratēģija praktiski neizmantojot vispārējos tiesību principus kā patstāvīgos avotus, pamatojot nolēmumu rezolutīvo daļu, varētu būt skaidrojama ar Satversmes tiesas likuma 16. pantā ietverto, un kā pati Satversmes tiesa atzinusi izsmēlošo tiesas kompetences uzskaitījumu¹⁸⁵, kā arī vēlmi nodrošināt tiesiskās palāvības principa un ar to cieši saistīto tiesiskās noteiktības un tiesiskās stabilitātes principu izpildi attiecībā uz tiesību normu subjektiem demokrātiskā tiesiskā valstī.

Līdzīgu pieeju ir attīstījušas arī vispārējās jurisdikcijas, īpaši administratīvās tiesas. Tiesu spriedumos vispārējie tiesību principi tiek atvasināti gan no Satversmes un citās tiesību normās

¹⁸² Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam" 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. Latvijas Vēstnesis, 2009. 22. decembris, Nr. 201. Secinājumu daļas 32. punkts; Par Valsts fondēto pensiju likuma 4. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. 2011-08-01. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. janvāris, Nr. 16. Secinājumu daļas 6. punkts.

¹⁸³ Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā "no 1991. gada 1. janvāra" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 23. decembra spriedums lietā Nr. 2002-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2002. 24. decembris, Nr. 188. Secinājumu daļas 3. punkta 4. paragrāfs.; Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/144 "Par Kolkas pagasta padomes 2003. gada 13. jūnija saistošo noteikumu Nr. 6 "Kolkas pagasta teritorijas plānojums" apturēšanu daļā", 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/145 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 11 "Detālplānojums Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Sīkraga ciema īpašuma Jūrasli teritorijai, kadastra Nr. 8862 001 0061" apturēšanu", 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/146 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 13 "Detālplānojums Nr. 02/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašuma "Saulrīti" teritorijai, kadastra Nr. 8862 002 0050" apturēšanu" un 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/147 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 12 "Detālplānojums Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašumu Ausmas, kadastra Nr. 8862 002 0027, un Undīnes, kadastra Nr. 8862 002 0204" apturēšanu" atbilstību Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta pirmajai daļai un Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 27. marta spriedums lietā Nr. 2007-17-05. Latvijas Vēstnesis, 2008. 3. aprīlis, Nr. 52. Secinājumu daļas 13. punkta 2. paragrāfs.

¹⁸⁴ Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" un 2005. gada 9. jūnija likuma "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103. Latvijas Vēstnesis, 2005. 20. decembris, Nr. 203. Secinājumu daļas 24. punkta 2. paragrāfs.

¹⁸⁵ Par likuma "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu" 11. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. decembris, Nr. 200. Secinājumu daļas 13.2. punkta 3. paragrāfs.

ietvertajām ģenerālklauzulām,¹⁸⁶ gan pašiem Satversmes un citu tiesību normatīvo aktu pantiem¹⁸⁷. Tiesneši katrā ziņā ir atzinuši vispārējo tiesību principu pastāvēšanu un attiecīgi arī to juridiski saistošo spēku. Satversmes 1. pantā, nosakot, ka Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika, Satversmei kopumā raksturīgajā lakoniskajā stilā ir nepārprotami apliecināts, ka Latvija par saviem atzīst demokrātiskas un tiesiskas valsts virsprincipus, no kuriem izriet arī citi vispārējie tiesību principi.¹⁸⁸ Ņemot vērā Satversmes 1. pantā nostiprināto demokrātiskas valsts jēdzienu, tiesneša padotība likumam, kas nostiprināta Satversmes 83. pantā, jāsaprot arī kā padotība vispārējiem tiesību principiem.¹⁸⁹

Lai arī tiesas pielieto vispārējos tiesību principus tikai savu nolēmumu argumentācijā, vienlaikus, vērtējot dažādu tiesību normu vai tiesisko attiecību atbilstību vispārējiem tiesību principiem, vispārējie tiesību principi iekļaujošā tiesību pozitīvisma izpratnē ir atzīstami par patstāvīgajiem tiesību avotiem, kuri būtu izmantojami nolēmuma rezolutīvās daļas pamatojumā. Fakts, ka tiesas nolēmumu pamatojumā izmanto citus ārējos normatīvos aktus, ir skaidrojams ar Latvijas tiesiskajai sistēmai raksturīgajiem tiesiskās noteiktības un likuma atrunas principiem, kas vērsti uz tiesību subjektu interešu un paļāvības nodrošināšanu. Vispārējo tiesību principu tieša piemērošana, ar to pamatojot tiesu nolēmuma rezolutīvo daļu, ir ļoti reti novērojams fenomēns ne tikai Latvijas tiesiskajā sistēmā, bet visā kontinentālās Eiropas tiesību lokā, un, vismaz Latvijā, tas ir saistīts ar zināmu nedrošību attiecībā uz tiesību normu piemērošanu, ņemot vērā apstākli, ka vispārējo tiesību principu piemērošana prasa lielu intelektuālo piepūli un praktisko kompetenci.¹⁹⁰ Turklāt, jānorāda, ka izmantošana nolēmuma rezolutīvās daļas pamatojumā nav atzīstama par kritēriju pastāvīgā tiesību avota noteikšanā. Patstāvīgie tiesību avoti var tikt izmantoti nolēmuma rezolutīvās daļas pamatojumā, taču tā ir tikai šim tiesību avotu veidam piemītoša īpašība, kuru tiesnesis nepieciešamības gadījumā varētu izmantot, nevis kritērijs, nosakot vietu tiesību avotu sistēmā. Atziņa, ka vispārējie tiesību

¹⁸⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKA-708/2011. Motīvu daļas 12. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2011/708-ska-2011.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā]; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKA-4/2013. Motīvu daļas 10. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2013/4-ska-2013.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā]

¹⁸⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 15. maija lēmums lietā Nr. SKA-543/2012. Aprakstošās daļas 5.2. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2012/543-ska-2012.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā];

¹⁸⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SKA-5/2006. Motīvu daļas 10. un 10.1. paragrāfi. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2006/sa-5-06-red%20.pdf> [aplūkots 2015. gada 11. martā]

¹⁸⁹ Briede J. 83. pants Tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padoti. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 65. lpp.

¹⁹⁰ Iļjanova D. The Functional Meaning of General Principles of Law in the Application of Written Legal Norms. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 719. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007, 59. lpp.

principi tiesu praksē “iekšēji” tiek uztverti kā patstāvīgie tiesību avoti, ir novērojama tiesu nolēmumu secinājumu un motīvu daļās.

Atšķirīgs viedoklis par vispārējo tiesību principu juridiski saistošo raksturu Latvijas tiesiskajā sistēmā būtu konstatējams no izslēdzošajiem tiesību pozitīvistiem. Ņemot vērā apstākli, ka vispārējo tiesību principu spēkā esamības kritērijs atzīšanas normā paredz *a priori* saistību ar morāles kritēriju, vispārējie tiesību principi nebūtu aplūkojami kā patstāvīgs tiesību avots. Likumdevējs Administratīvā procesa likuma 15. panta piektajā daļā ir noteicis, ka vispārējie tiesību principi ir piemērojami tikai situācijās, kad konkrētu jautājumu neregulē ārējais normatīvais akts, kā arī, lai interpretētu normatīvos aktus.¹⁹¹ Tā kā vispārējie tiesību principi nevar paredzēt konkrētu (vai vismaz metodoloģiski interpretējamu) tiesību normas dispozīciju un sankciju, tiesnesim aplūkojot vispārējos tiesību principos “apslēptos” morāles kritērijus, ir jārada jaunas tiesības, nevis jāpiemēro šīs nerakstītās tiesību normas, jeb vispārējos tiesību principus. Izslēdzošā tiesību pozitīvisma skatījumā vispārējie tiesību principi būtu atzīstami par tiesību palīgavotu, kas tiesnesim palīdz tālākveidot pastāvošās tiesību normas, tādejādi radot jaunas tiesību normas – judikatūru, kas satur tiesnešu tiesības. Izslēdzošā tiesību pozitīvisma ietvaros vispārējie tiesību principi ir atzīstami par morāli un citas tiesiskajai sistēmai raksturīgās vērtības apkopojošiem priekšrakstiem, kas, būdami tiesību palīgavoti, palīdz tiesību piemērotājam aizpildīt tiesību sistēmā konstatēto robu ar interpretācijas un tiesību tālākveidošanas palīdzību.

Līdz ar to ir konstatējams, ka Latvijas tiesību piemērotāju metodoloģija attiecībā uz vispārējiem tiesību principiem sakrīt ar iekļaujošo tiesību pozitīvistu atziņām. Vienlaikus konstatējams, ka izslēdzošā tiesību pozitīvisma atziņas nav savienojamas ar Latvijas valsts amatpersonu iekšējo izvērtējumu par vispārējo tiesību principu juridiski saistošo spēku. Šī iemesla dēļ, darba turpinājumā vērtējot vispārējiem tiesību principiem izvirzāmos spēkā esamības kritērijus, autors pieturēsies pie iekļaujošā tiesību pozitīvisma atziņām par tiesību un morāles nošķiršanu.

Judikatūra

Lai izvērtētu tiesību pozitīvisma ietekmi uz tiesību avotu sistēmu Latvijas tiesību sistēmā, autors nodaļas sākumā izvirzīja hipotēzi par judikatūras piederību pie patstāvīgo tiesību avotu grupas. Jāatzīst, ka judikatūras kā tiesību avota spēkā esamības izvērtējums, gluži tāpat kā iepriekš aplūkoto vispārējo tiesību principu analīze prasa daudz lielāku darba apjomu, taču autors centīsies pieturēties pie argumentiem, kas varētu būt īpaši svarīgi tieši, izvērtējot tiesību

¹⁹¹ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.

pozitīvisma attieksmi pret šiem jautājumiem. Latvijā par vispāratzītu ir norādāma Jāņa Neimaņa sniegtā judikatūras definīcija: “*judikatūra ir publicēto (galvenokārt augstāko) tiesas nolēmumu kopums, kuriem ir principiāla nozīme un kas satur abstrakta rakstura juridiskas atziņas*”.¹⁹² E. Levits ir pamatoti norādījis, ka pie šaurākā – judikatūras jēdziena nepieder nepilnīgi tiesu nolēmumi, piemēram, atcelti un acīmredzami kļūdaini tiesu spriedumi, kas pieder pie vispārīgā tiesu prakses kopuma.¹⁹³

Pētot judikatūras jēdzienu, ir svarīgi izprast iemeslu, kādēļ judikatūra būtu atzīstama par tiesību avotu (iespējams patstāvīgu). Tiesneši veic tiesību jaunradi, likumu papildinot, labojot vai precizējot: 1) likums tiek papildināts attiecībā uz tām sfērām, kurās nepastāv spēkā esošs likumisks regulējums (*praeter legem*); 2) likumu labo, tādā novirzās no likuma teksta, ja tā dēļ rezultāts ir netaisnīgs vai nesaprātīgs (*contra legem*); 3) likumu precizē, izstrādājot iespējamās interpretācijas alternatīvas un no tām izvēloties vienu alternatīvu (*secundum legem*).¹⁹⁴ Ievērojot augstāko tiesu instanču un konstitucionālo tiesu vietu un lomu tiesu hierarhijā, visiem zemākstāvošiem tiesu posmiem ir jāseko augstāko tiesu praksei konkrētu kategoriju lietu iztiesāšanā, dodot tām iespēju, atcelt lēmumus, kas neatbilst tiesu praksei.¹⁹⁵ Atkāpšanās no judikatūras atziņām ir pieļaujama tikai, ja tam ir svarīgi iemesli un nepieciešamība.¹⁹⁶

Vienlaikus Satversmes tiesa ir norādījusi, ka augstākās instances tiesas nolēmums nav ārējais normatīvais akts, un gadījumā, ja tiesnesim ir šaubas par tiesību normu interpretāciju iepriekš izlemtā lietā, tiesnesim ir tiesības izvēlēties citu, konkrētās lietas faktiskajiem apstākļiem atbilstošāku rezultātu, pienācīgi argumentējot savu viedokli.¹⁹⁷ Satversmes tiesa ir centusies ierobežot tiesu varas kompetenci, secinot, ka tiesas spriedumi ir tiesību normu piemērošanas akti un nerada jaunas tiesību normas.¹⁹⁸ Līdzīgi arī vispārējās jurisdikcijas tiesu praksē ir atzīts, ka tiesu prakse un tiesas spriedums citā lietā nevar būt patstāvīgs pamats strīda izšķiršanai, bet, kā sekundārs tiesību avots, izmantojams tikai sprieduma argumentācijā

¹⁹² Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Jānis Neimanis, 2004, 71. lpp.

¹⁹³ Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Par līdztiesību likuma un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. Latvijas Vēstnesis, 2005. 6. janvāris, Nr. 3. Secinājumu daļas 15. punkta 3. paragrāfs.

¹⁹⁴ Apse D. Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 703. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 7.lpp.

¹⁹⁵ Melčikis E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē Dr.iur. S. Osipovas zin. Redakcijā. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 1999, 46. lpp.

¹⁹⁶ Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. Jurista Vārds, 2005. 8. marts, Nr. 9.

¹⁹⁷ Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. Latvijas Vēstnesis, 2005. 6. janvāris, Nr. 3. Secinājumu daļas 15. punkta 3. paragrāfs.

¹⁹⁸ Par Civillikuma 1231. panta 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. 2008-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. decembris, Nr. 200. Secinājumu daļas 11.2. punkta 5. paragrāfs.

attiecībā uz noteiktas tiesību normas piemērošanu.¹⁹⁹ Cita starpā šie apsvērumi ir atzīstami par galveno iemeslu, kādēļ Latvijas tiesību sistēmā judikatūra nevēlami tiek atzīta par tiesību avotu, kam varētu būt piemērojams vispāršaistošs spēks. Tomēr, ņemot vērā Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas nolēmumu īpašo statusu, autors šīs apakšnodaļas ietvaros vēlas praktiski aplūkot to juridiski saistošo spēku caur sociālo avotu tēzes prizmu.

Likumdevējs Satversmes tiesas likuma 29. panta otrajā prim daļā un 32. panta otrajā daļā ir noteicis, ka Satversmes tiesas lēmumā par tiesvedības izbeigšanu sniegtā tiesību normas interpretācija, kā arī Satversmes tiesas spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir saistoša visām valsts un pašvaldību institūcijām (arī tiesām) un amatpersonām, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām.²⁰⁰ Pienākums piemērot Satversmes tiesas spriedumā atspoguļoto tiesību normas interpretāciju ir noteikts arī Administratīvā procesa likuma 17. panta piektajā daļā un Kriminālprocesa likuma 2. panta otrajā daļā.²⁰¹ Tādejādi Satversmes tiesas spriedums var pilnībā vai daļēji atcelt normatīvo tiesību aktu, attiecīgi mainot regulējumu un attiecoties uz visām personām, kuru tiesiskās attiecības regulēja par spēkā neesošu pasludinātā tiesību norma.²⁰² Vēl viens normatīvajam tiesību aktam (patstāvīgajam tiesību avotam) līdzīgs kritērijs ir Satversmes tiesas spriedumam piemītošais, uz nākotni vērsta spēks, sašaurinot normatīvo tiesību aktu izdevējistādes kompetenci.²⁰³ Satversmes tiesas judikatūrai ir ar formālo likumu piešķirts vispārobligāts statuss un tā tiek izsludināta, publicējot oficiālajā laikrakstā, turklāt Satversmes tiesas spriedumi satur oficiālo Satversmes interpretāciju, kas pieder pie normatīvās interpretācijas veida legālās interpretācijas, kuras rezultāts ir pielīdzināms attiecīgajam normatīvajam tiesību aktam.²⁰⁴

Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu juridiski saistošais spēks vispārēji izriet no Latvijas apņemšanās ratificēt un pildīt Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās protokolus.²⁰⁵ Vienlaikus jānorāda, ka likuma "Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu" 4. pants *expressis verbis* paredz Latvijas Republikas apņemšanos atzīt par

¹⁹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 28. februāra spriedums lietā Nr. SKC-89. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department1/2007/cd1_280207.doc [aplūkots 2015. gada 12. martā]

²⁰⁰ Satversmes tiesas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

²⁰¹ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.; Kriminālprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74.

²⁰² Paparinskis M. Satversmes tiesas spriedums kā normatīvs tiesību akts. Likums un tiesības, 2003, Nr. 5, 146. lpp.

²⁰³ Turpat. 147. lpp.

²⁰⁴ Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 173. lpp.

²⁰⁵ Mits M. Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu izmantošana Satversmes tiesā: Administratīvo pārkāpumu pārsūdzības lieta. Likums un Tiesības, 2002, Nr. 38, 303. lpp.

obligātu Eiropas Cilvēktiesību tiesas jurisdikciju visos jautājumos, kas attiecas uz konvencijas un tās protokolu interpretāciju un pielietojumu.²⁰⁶ Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakse ir obligāta ne tikai, interpretējot konvencijas normas, bet arī attiecīgo Satversmes normu interpretācijai.²⁰⁷ Atbilstošu pieeju, atzīstot Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu saistošo raksturu, ir attīstījušas arī vispārējās jurisdikcijas tiesas.²⁰⁸

Administratīvā procesa likuma 15. panta ceturtajā daļā un Kriminālprocesa likuma 2. panta otrajā daļā ir noteikts, ka Eiropas Savienības tiesas judikatūra ir ņemama vērā, piemērojot Eiropas Savienības tiesību normas.²⁰⁹ Pati Eiropas Savienības tiesa ir savā ziņā attīstījusi judikatūras saistošo raksturu, nosakot, ka Dalībvalstu pēdējās instances tiesām ir tiesības nevērsties Eiropas Savienības tiesā prejudiciālā nolēmuma procedūras ietvaros, kad: 1) jautājums ir pēc būtības identisks jautājumam, kas iepriekš jau ir bijis izskatīts prejudiciālā jautājuma procedūras ietvaros; un 2) Eiropas Savienības tiesas iepriekšējais spriedums jau ir izskaidrojis attiecīgo tiesību jautājumu, lai gan jautājumi nav pilnīgi identiski.²¹⁰ Tas netieši padara iepriekšējos Eiropas Savienības tiesas spriedumus par saistošiem visām Dalībvalstu tiesām. Tomēr Luksemburgas tiesa ir pilnībā klievējusi šaubas par tās spriedumu saistošo spēku, vairākkārt nosakot, ka Eiropas Savienības tiesas sniegtā interpretācija ir saistoša visām Dalībvalsts administratīvajām institūcijām (plašākā nozīmē).²¹¹ Kopš pievienošanās Lisabonas līgumam, Latvijai ir saistoša arī Lisabonas līgumam pievienotā deklarācija par Savienības tiesību aktu augstāku spēku, tādejādi līgumiem un tiesību aktiem, ko Savienība ir pieņēmusi, pamatojoties uz Līgumiem, ir augstāks spēks nekā dalībvalstu tiesību aktiem.²¹² Satversmes tiesa ir noteikusi, ka Eiropas Savienības tiesas judikatūrā nostiprinātā Eiropas Savienības

²⁰⁶ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144.

²⁰⁷ Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2000. 1. septembris. Secinājumu daļas 5. punkta 2. paragrāfs.

²⁰⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 22. jūnija spriedums lietā Nr. 189/2012. Motīvu daļas 13. punkta 3. paragrāfs. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/06_2012/22_06_2012/AL_2206_AT_SKA-0189-2012.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā]

²⁰⁹ Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.; Kriminālprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74.

²¹⁰ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā 283/81 *Srl CILFIT / Ministero della Sanita*, ECR, p. I-13.

²¹¹ Eiropas Savienības (bij. Kopienu) Tiesas 2004. gada 13. janvāra spriedums lietā Nr. C-453/-- *Kühne & Heitz NV/ Productschap voor Pluimvee en Eieren*, ECR, p. I-27.

²¹² Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī, Oficiālais Vēstnesis C 306, 2007. gada 17. decembris.

tiesību aktu interpretācija ir saistoša, piemērojot ne tikai Eiropas Savienības tiesību aktus, bet arī nacionālās tiesības.²¹³

Īpašas izpētes vērts ir arī jautājums par Satversmes tiesas pieņemtajiem spriedumiem, kuros tiek noregulēti konkrēti dzīves gadījumi. Satversmes tiesa nolēmumu daļās mēdz noteikt uz personām, kuru tiesības aizskar kādas augstāka juridiskā spēka tiesību normām neatbilstošas tiesību normas, pārejas noteikumus, kuru ietvaros šīm personām tiek noteiktas konkrētas tiesības vai pienākumi. Piemēram, Satversmes tiesa 2013. gada spriedumā ir noteikusi, ka *“līdz brīdim, kad būs novērsti minētie tiesiskā regulējuma trūkumi, šā sprieduma nolēmumu daļas 1. punktā minētajām personām Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā paredzētās pamattiesības nodrošināmas, dodot tām tādas pašas tiesības apstrīdēt un pārsūdzēt protokollēmumu, kādas paredzētas transportlīdzekļa vadītājam, kurš ar tehniskiem līdzekļiem (foto iekārtām vai videoiekārtām), neapturot transportlīdzekli, fiksēta pārkāpuma izdarīšanas brīdī vadījis transportlīdzekli.”*²¹⁴ Citā lietā Satversmes tiesa, atzīstot par spēkā neesošu Civilprocesa likuma aktuālo redakciju, noteica, ka par spēkā esošu atzīstama iepriekšējā (spēku zaudējusi) tiesību normas redakcija.²¹⁵ Šāda Satversmes tiesas prakse norāda uz acīmredzamu mērķi radīt tiesību normas, kas līdz attiecīgai likumdevēja rīcībai noteiktu konkrēta dzīves gadījuma regulējumu.

D. Rezevska norāda, ka tiesību normai ir raksturīgas trīs pazīmes: 1) vispāršaistošs spēks; 2) no valsts tiesu vai izpildu varas piespiedu kārtā nodrošināta piemērojamība; un 3) vairākkārtīga pielietojamība.²¹⁶ Ņemot vērā, ka Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra atbilst iepriekšminētajām pazīmēm, kā arī tā valsts amatpersonu līmenī tiek atzīta par juridiski saistošu tiesību avotu, autors par pamatotu atzīst viedokli par šo tiesu institūciju judikatūras piederību patstāvīgajiem tiesību avotiem arī moderna tiesību pozitīvisma perspektīvā.

²¹³ Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006. - 2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvdostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr. 12. Secinājumu daļas 24.2. punkts.

²¹⁴ „Par Ceļu satiksmes likuma 43.6 panta trešās, piektās, septītās un astotās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 28. marta spriedums lietā Nr. 2012-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2013. 2. aprīlis, Nr. 63. Nolēmumu daļas 3. punkts.

²¹⁵ Par Civilprocesa likuma 141. panta pirmās daļas, ciktāl tā neparedz tiesības iesniegt blakus sūdzību par lēmumu, ar ko apmierināts pieteikums par prasības nodrošināšanu, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91., 92. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85-01. Latvijas Vēstnesis, 2010. 1. aprīlis, Nr. 53. Nolēmumu daļas 3. punkts.

²¹⁶ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1, 31. lpp. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/at_biletens2010_01_web.pdf [aplūkots 2015. gada 25. martā]

Paražu tiesības

Paražu tiesībām Latvijas teritorijā ir sena vēsture un liela nozīme – vēsturiski dažādas paražu tiesību normas Latvijas teritorijā ir atvasinātas no folkloras – tautas dziesmām, sakāmvārdiem un hronikām, kā arī miera un padošanās līgumiem un vēlāk rakstītiem likumiem.²¹⁷ Runājot par paražu tiesību saturu, vispārīgi varētu piekrist jau starpkaru periodā Latvijas tiesību doktrīnā izteiktajam viedoklim, ka noteiktas darbības iegūst paražu tiesības kvalitāti, atbilstot nemainīguma, ilgstošas norises un vispārības kritērijiem.²¹⁸ Taču, jānorāda, ka paražu tiesību definīcija daudz plašāk ir tikusi attīstīta starptautisko tiesību teorijā un praksē. Paražu tiesības kā patstāvīgs starptautisko tiesību avots tiek raksturots ar diviem elementiem: 1) vispārēja piemērošanas prakse; un 2) *opinio iuris sive necessitatis* – subjektīva pārliecība, ka šāda prakse ir nepieciešama kā tiesību norma.²¹⁹ Paražu tiesības netiek radītas rakstītu tiesību normatīvo aktu veidā, bet gan sabiedrības vai valsts amatpersonu ilgstošas un pastāvīgas prakses rezultātā.²²⁰ Novērojams, ka šāds starptautisko paražu konstatēšanas mehānisms ir analogisks mehānismam, ar kādu tiesību pozitīvisma pārstāvji izvērtētu kādu tiesību normu pastāvēšanu, kā arī spēkā esamību kā sociālu faktu un šī sociālā fakta iekšēju izvērtēšanu valsts amatpersonu praksē. Starptautiskajās tiesībās tiek atzīts, ka šis iekšējais izvērtējums (jeb subjektīvā attieksme) ir izsecināma no attiecīgām darbībām vai tieši pretēji – bezdarbības konkrētās faktiskajās situācijās.²²¹ Nacionālajās tiesības teorētiski varētu būt iespējams nodalīt divus paražu veidus, kuri potenciāli varētu kļūt par paražu tiesībām: 1) tiesību subjektu paražas; un 2) oficiālo tiesību piemērotāju (amatpersonu) paražas.²²² Šī pētījuma ietvaros svarīgi ir konstatēt paražu tiesību juridiski saistošā rakstura pamatojumu no moderna tiesību pozitīvisma skatupunkta.

Līdzīgi kā daudzu citu Eiropas valstu civilkodeksos, arī Latvijas Civillikuma 2. panta otrajā daļā ir nostiprināta norma, kas ļauj likumā noteiktos gadījumos piemērot ieradumu (paražu) tiesības, vienlaikus nosakot, ka tās nevar ne atcelt, ne grozīt likumu.²²³ Mūsdienās paražu tiesības tik tiešām ir ļoti reti piemērojamas un nacionālo tiesu praksē tām kā patstāvīgajam tiesību avotam ir otršķirīga loma tiesību sistēmā, kurā tās ir kā papildinājums

²¹⁷ Sk.: Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI – XIX gs. Rīga: Zvaigzne, 1972, 23.-24. lpp.

²¹⁸ Grīnberga – Cepurīte A. Paraša juridiskā nozīmē. Jurists, 1938, Nr. 3/4, 83. sleja.

²¹⁹ ANO Starptautiskās tiesas spriedums: Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986, ICJ Reports, 1986, para.183(2).

²²⁰ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007, 62. lpp.

²²¹ Malanczuk P. Akerhurst's Modern Introduction to International Law. Seventh Revised Edition. New York: Routledge, 1997, p.44.

²²² Bentham J. The Collected Works of Jeremy Bentham. A Comment on the Commentaries and A Fragment on Government Edited by J.H. Burns and H.L.A. Hart. New York: Oxford University Press, 2008, p. 182.

²²³ Civillikums: LR likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

likumam.²²⁴ Pirmšķietami varētu šķīst, ka paražu tiesību nepiemērošana nacionālo tiesu praksē, no sociālo avotu tēzes viedokļa nozīmētu šī tiesību avota neatzīšanu tiesību pozitīvisma izpratnē. Dž. Rāzs, vienlaikus atbalstot sociālo avotu tēzes pastāvēšanu, kritizēja atzīšanas normu tieši šajā aspektā – par to, ka tā it kā nevar izskaidrot tādu tiesību avotu saistošo spēku, kas netiek piemēroti kā sociāls fakts.²²⁵ Tomēr, atzīšanas normā nostiprināto tiesību avotu veidi ir aplūkojami no “iekšējā” skatupunkta. Paražu tiesību neizmantošana tiesu nolēmumos ir skaidrojama ar mūsdienu kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošo valstu praksi, cenšoties iepriekš paražu līmenī risinātos jautājumus iekļaut rakstītajās tiesību normās. Fakts, ka likumdevējs ir tiesību normās iekļāvis iespējamību paražu tiesībām tikt izmantotām konkrētos gadījumos, kā arī vispārējā paražu tiesību nenoliegšana tiesu praksē un doktrīnā, norāda uz tiesiskās sistēmas paradoksu – lai arī paražu tiesības tiek piemērotas ļoti reti, īpašos gadījumos tām var piemist patstāvīga tiesību avota juridiski saistošais spēks.

3.3.2. Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošo tiesību avotu veidu spēkā esamības kritēriji

Kā aplūkots iepriekš, iekļaujošā tiesību pozitīvisma izpratnē Latvijas patstāvīgo tiesību avotu uzskaitījums ir atbilstošs šobrīd Latvijas tiesību zinātnē valdošajam viedoklim par tiesību avotu sistēmu. Šāds secinājums ir izdarāms, Latvijas tiesisko sistēmu analizējot ar sociālo avotu tēzes palīdzību. Turpmākam ieskatam būtu nepieciešams izvērtēt arī šo tiesību avotu spēkā esamības kritērijus. Tiesību spēkā esamības kritēriji konstitucionālās valstīs ir komplicēti, jo likumdevējs nav saistīts tikai ar konkrētu likumdošanas procedūru ievērošanu, bet arī ar dažādu būtisku, konstitūcijā ietvertu, vērtību ievērošanu, piemēram, cilvēktiesību ievērošanu.²²⁶ Latvijas tiesību doktrīnā ir piedāvāta formālo un materiālo tiesību normu spēkā esamības kritēriju pastāvēšana. Formālie kritēriji ir tie, kas attiecas uz normas objektīvo un saturisko pieejamību, savukārt materiālie kritēriji attiecas uz tiesību normas saturisko atbilstību hierarhiski augstākām tiesību normām un starptautiskās sabiedrības atzītajiem vispārējiem tiesību principiem.²²⁷ Šī darba ietvaros nav nepieciešams izvērtēt vispārzināmus jautājumus par formālajiem dažādu tiesību avotu spēkā esamības kritērijiem, piemēram, tiesību normatīvā akta pieņemšanas kārtību un pieņemšanas procedūru. Svarīgākais saistībā ar šo pētījumu, būtu

²²⁴ Meļķis E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē Dr.iur. S. Osipovas zin. Redakcijā. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 1999, 45. lpp.

²²⁵ Raz J. Practical Reason and Norms. London: Hutchinson & Co. (Publishers), 1975, p. 53.

²²⁶ Pino G. The Place of Legal Positivism in Contemporary Constitutional States. Law and Philosophy, 1999, Vol. 18, No. 5, p. 534.

²²⁷ Rudevskis J. 90. Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 65. lpp.

noskaidrot, vai Latvijas tiesību piemērošanas procesā par tiesību avota spēkā esamību ietekmējošiem var tikt atzīti arī citi (iespējams metafiziski) kritēriji.

E. Levits norāda, ka tiesību akta leģitīmācija vienmēr ir atkarīga no diviem faktoriem: 1) vai tā izdevējs ir demokrātiski leģitīmēts (demokrātiskā valstī visas iestādes un amatpersonas ir šādi leģitīmētas); un 2) vai izdotais tiesību akts ir taisnīgs, lietderīgs un saprātīgs.²²⁸ Līdzīgi, aplūkojot vēlēšanu tiesības piedalīties likumdošanas procesā, Satversmes tiesa ir noteikusi, ka Satversmes 78. pantā paredzētais jēdziens “pilnībā izstrādāts likumprojekts” ietver šādus trīs kritērijus: 1) likumprojekts paredz izlemt jautājumus, kas ir regulējami ar likumu; 2) pieņemšanas gadījumā likums atbilstu Satversmē ietvertajām normām, principiem un vērtībām; 3) pieņemšanas gadījumā likums atbilstu Latvijas starptautiskajām saistībām.²²⁹

Prezumējot, ka demokrātiskā valstī likumi tiek pieņemti ar tautas priekšstāvju lēmumu, leģitīmācija tiešām tiek ietverta jau pašā likumdošanas procesā – tādejādi varētu uzskatīt, ka visi pieņemtie lēmumi ir *a priori* leģitīmi, izvairoties no katra atsevišķa gadījuma leģitīmēšanas.²³⁰ Kā aplūkots iepriekš, tiesību pozitīvisms paredz, ka morāles kritēriji nav obligāts tiesiskajai sistēmai piederošo tiesību normu spēkā esamības kritērijs. Līdz ar to, būtu nepieciešams noskaidrot, kāda ir morāles nozīme, izvērtējot tiesību normu juridiski saistošo spēku Latvijas tiesiskajā sistēmā.

Lotārs Šulcs savā publikācijā par dabiskajām tiesībām ir rakstījis, ka: “*Principā var pieņemt, ka šīs pozitīvo tiesību normas var pastāvēt pilnīgi patstāvīgi, bez jebkāda sakara ar morāli. Tādā gadījumā tās gan būs sliktas pozitīvās tiesības, jo viņas nebalstīsies uz autoritatīvākās sabiedrības daļas tiesisko apziņu. Jāuzsver, ka šāda pozitīvo tiesību autarķija pielaižama tikai attiecībā uz atsevišķām normām, bet ne uz veselu tiesību sistēmu, jo pēdējā bez zināma ētiska minimuma nav iespējama*”.²³¹ Kā redzams, neizslēdzot sliktu likumu spēkā esamību, L. Šulcs piedāvā “ētiska minimuma” jēdzienu, kas acīmredzami ir analogisks H. Harta piedāvātajam dabisko tiesību minimālā satura jēdzienam.

Iepriekšējā apakšnodaļā tika secināts, ka sociālo avotu tēze pierāda vispārējo tiesību principu kā patstāvīga tiesību avota pastāvēšanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Vispārējo tiesību principu saturs vienmēr ir saistīts ar zināmiem morāliem apsvērumiem, jo vispārējo tiesību principu konkretizēšanas procesā, tiesību piemērotājs cita starpā konkrētu dzīves gadījumu

²²⁸ Avotiņš V. Egils Levits: Amorālas tiesības nav pieļaujamas. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2015. 30. marts. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/137499-egils-levits-amoralas-tiesibas-nav-pielaujamas.htm> [aplūkots 2015. gada 2. aprīlī]

²²⁹ Par likuma "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu" 11. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. decembris, Nr. 200. Secinājumu daļas 18.3. punkta 5. -7. paragrāfs.

²³⁰ Japiņa G. Tiesību normas likumības un tiesiskuma pārbaude. Likums un tiesības, 2003, Nr. 1, 21. lpp.

²³¹ Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. Jurists, 1937, Nr. 1/2, 24. sleja.

apskata caur morāles prizmu. D. Rezevska norāda, ka vispārējo tiesību principu spēkā esamība ir konstatējama, izprotot demokrātiskas tiesiskas valsts būtību – demokrātiska tiesiska valsts sākas ar suverēna gribu, kas tiek izteikta pamatnormā, no kuras attiecīgi tiek atvasināti vispārējie tiesību principi.²³² Analogiski, izslēdzot pamatnormas jēdziena piemērošanu, un izvērtējot atzīšanas normas saturu, būtu secināms, ka vispārējo tiesību principu atzīšanas kritērijs ir atvasinājums no likumu un judikatūras sistēmas, kuru tiesību piemērošanas procesā *per se* atzīst valsts amatpersonas. Arī Elīna Grigore – Bāra uzskata, ka vispārējie tiesību principi kā patstāvīgs tiesību avots liecina par to, ka tiesības tiek pakļautas taisnīguma prasībām, tādejādi tiek saistīts tiesību spēkā esamības juridiskais un morālais pamatojums, kas norāda uz svarīgu tiesību normu atzīšanas kritēriju.²³³

D. Rezevska norāda, ka vispārējie tiesību principi, kas savu juridisko spēku iegūst no demokrātiskas tiesiskas valsts principa prevalē pār rakstītajām tiesību normām, kas atšķirībā no vispārējiem tiesību principiem nespēj attīstīties pietiekami ātri, lai atbilstu sabiedrības dinamiskajām attiecībām.²³⁴ Tomēr tiesību pozitīvisma ietvaros būtu atzīstams, ka demokrātiskas tiesiskas valsts jēdziens nav atzīstams par vispārējo tiesību principu spēkā esamības kritēriju – demokrātiskas tiesiskas valsts jēdziens ir līdzeklis, ar kuru palīdzību Latvijas tiesiskajā sistēmā tiek vadīts valsts amatpersonu “iekšējais” izvērtējums par vispārējo tiesību principu nepieciešamību un saturu. Tādejādi, vispārējie tiesību principi ir spēkā esoši tādēļ, ka sociāla fakta izpratnē, tie tiek piemēroti, un valsts amatpersonas iekšējā izvērtējuma rezultātā atzīst tos par patstāvīgu tiesību avotu, uzskatot, ka likumdošanas procesam, kā arī tiesību piemērošanai jānotiek atbilstoši zināmiem, tiesiskajā sistēmā pastāvošiem priekšrakstiem.

Latvijas tiesību doktrīnā ir norādīts, ka kontinentālās Eiropas tiesību lokam piederošā tiesību sistēmā blakus rakstītajiem tiesību avotiem var pastāvēt arī vispārējie tiesību principi, kuri juridiskā spēka ziņā var atrasties pat virs konstitūcijas.²³⁵ Secīgi ir ticis atbalstīts arī viedoklis, ka vispārējie tiesību principi prevalē pār formālo konstitūciju tādēļ, ka tie kā taisnīguma etalons ir pastāvējuši neatkarīgi no, un pirms likumdevēja.²³⁶ Tomēr, tiesību

²³² Rezevska D. The Content of the General Principles of Law and Normative Legal Acts. International Scientific Conference. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Riga: University of Latvia, 2012, p. 35.

²³³ Grigore-Bāra E. Taisnīgums kā tiesību kritērijs. Grām.: Inovāciju juridiskais nodrošinājums: Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2012, 269. lpp.

²³⁴ Rezevska D. The Content of the General Principles of Law and Normative Legal Acts. International Scientific Conference. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Riga: University of Latvia, 2012, p. 45.

²³⁵ Levits E. Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 11, 332. lpp.

²³⁶ Pētersons M. Vispārējie tiesību principi un Satversmes tiesas kompetence. Jurista Vārds, 2011. 3. maijs, Nr. 18. Pieejams: [http://www.juristavards.lv/doc/229442-bvisparejie-tiesibu-principi-un-satversmes-tiesas-kompetenceb/aplūkots 2014. gada 1. aprīlī](http://www.juristavards.lv/doc/229442-bvisparejie-tiesibu-principi-un-satversmes-tiesas-kompetenceb/aplūkots%2014.%20gada%201.%20aprīlī)

pozitīvisma sociālo avotu tēze nepieļauj šādu vispārējo tiesību principu rašanās un pastāvēšanas izpratni. Kā aplūkots iepriekš, Latvijas tiesas vispārējos tiesību principus atvasina no Satversmes pantiem, vai tajos iekļautām ģenerālklausulām, īpaši demokrātiskas tiesiskas valsts jēdziena. Satversme Latvijas tiesību doktrīnā, ir tikusi klasificēta formālajā un materiālajā izpratnē. Ar Satversmi formālā izpratnē tiek saprasta rakstīta tiesību norma ar augstāko juridisko spēku, bet ar Satversmi materiālā izpratnē apzīmē konkrētā laikā pastāvošo konstitucionālo regulējumu, kas ir eksistējošs neatkarīgi no formālās konstitūcijas izmaiņām konkrētā laikā.²³⁷ J. Pleps ir norādījis, ka atbilstoši tiesību pozitīvisma doktrīnai, tiesības aprobežojas ar likumdevēja pieņemtajām tiesību normām, tādejādi vispārējie tiesību principi nevarētu būt atzīstami par formālās konstitūcijas daļu.²³⁸ Taču, kā pierādīts iepriekš – tiesību pozitīvisms ir neitrāls pret tiesību normu formu un pieļauj vispārējo tiesību principu eksistenci. Tas nozīmē, ka, pat konstatējot iepriekšminēto neprecizitāti, jāpiekrīt J. Plepa tēzei (kuru J. Pleps gan ir pamatojis ar dabisko tiesību doktrīnas atziņām), ka formālās konstitūcijas jēdziens ietver arī vispārējos tiesību principus.²³⁹ Līdz ar to secināms, ka no moderna tiesību pozitīvisma skatupunkta, formālā Satversme satur vispārējos tiesību principus, kam attiecīgi ir tāds pats juridiskais spēks kā formālajai Satversmei, kas Latvijas tiesiskajā sistēmā ir tiesību norma ar augstāko juridisko spēku. Svarīgi atzīmēt arī to, ka no juridiski saistošo tiesību avotu konstatēšanas viedokļa nav nozīmes iedalījumam formālajā un materiālajā Satversmē, jo Satversme ir aplūkojama kā komplicēta, ar iztulkošanas palīdzību konkretizējama, likumdevēja pieņemta un tiesību piemērotāju vidū atzīta tiesību norma. Satversmes tekstā ir apslēpts konstitūcijas pamats: būt pēc iespējas negrozāmai tiesību normai, bez kuras valsts funkcionēšana nav iespējama.²⁴⁰ Šī iemesla dēļ, darba turpinājumā, autors nenodala formālās un materiālās Satversmes jēdzienus, lietojot visaptverošu Satversmes jēdzienu.

Autors piekrīt, ka vispārējie tiesību principi Latvijas tiesiskajā sistēmā ir atzīstami par dabisko tiesību un morāles minimālā satura projekciju. Tādejādi ir secināms, ka morāles kritērijs tiesību avotu juridiski saistošā spēka noteikšanā tiek netieši atspoguļots, vērtējot tiesību normu atbilstību augstāka juridiskā spēka tiesību normām, kuru hierarhijas augšgalā atrodas Satversme, kas satur Latvijas tiesiskajā sistēmā sociāli atzītos vispārējos tiesību principus. Tiesību normu taisnīgums tiek nodrošināts ar tiesību normu hierarhijas palīdzību, kuras ietvaros tiesību zemāka juridiskā spēka tiesību normām ir jāatbilst augstāka juridiskā spēka tiesību normām, kur visaugstākais juridiskais spēks piemīt Satversmei, kas satur arī vispārējos tiesību

²³⁷ Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 31. lpp.

²³⁸ Turpat. 27. lpp.

²³⁹ Turpat. 28. lpp.

²⁴⁰ Sk.: Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu iztulkošanā (Sakarā ar dep.Goldmana nezaizskaramību). Jurists, 1928, Nr. 3, 72. sleja.

principus, kuru konkretizēšana var būt saistīta ar morāles kritēriju izvērtēšanu. Tas noved pie secinājuma, ka, lai arī netieši morāles kritērijs tiek aplūkots, konkretizējot vispārējo tiesību principu saturu, Latvijas tiesiskā sistēmas atzīšanas norma neparedz tiešu morāles kritēriju kā tiesību normas spēkā esamības kritēriju.

Cieņpilni jāatzīst, ka iepriekšminētā, tiesību pozitīvisma doktrīnai atbilstošā tēze, pretēji viedoklim, ka “*Ne visai morālei jābūt pārvērstai tiesību formā, bet visām tiesībām ir jāatbilst morālei. Morāle ir tiesību minimums. Amorālas tiesības nav pieļaujamas.*”²⁴¹, ir atzīstama par deskriptīvi pamatojama. Taisnība tik tiešām ir atzīstama par morāles mērauklu, pēc kuras var spriest par pareizu tiesību piemērošanu.²⁴² Tomēr autors nevar piekrist apgalvojumam, ka morāle un taisnīgums ir identiski jēdzieni – morāle atšķirībā no taisnīguma ir ne tikai relatīvs, bet arī subjektīvs jēdziens. Tiesību norma var būt gan pieņemta atbilstošā procedūrā, gan satura ziņā atbilst Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem (arī taisnīguma principam), vienlaikus, neatbilstot zināmām morāles normām, kas “iziet ārpus” dabisko tiesību minimuma, kas *per se* ir vispārējo tiesību principu elements. Situācija, kad kāda sociāla prakse ir atbilstoša morāles kritērijiem nenozīmē, kā tā ir noteikta ar spēkā esošu tiesību normu, līdz ar to izdarāms arī slēdziens par pretējo – fakts, ka persona veic darbības, kas ir pretrunā vispārējai morālei, automātiski nenozīmē, ka šīs darbības ir prettiesiskas.

3.4. Atzīšanas norma Latvijas tiesiskajā sistēmā

Apkopojot iepriekšējās apakšnodalās izdarītos secinājumus, ir konstatējama šobrīd Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāvošā atzīšanas norma. Ņemot vērā atzīšanas normas jēdzienu, un sociālu praksi kā šīs normas pastāvēšanas priekšnoteikumu, nav iespējams atzīšanas normu definēt kā obligātu, tālākā nākotnē paredzamu priekšnoteikumu. Tajā pašā laikā, ir iespējams konstatēt, kāds ir šobrīd sociāli praktizētais Latvijas tiesiskās sistēmas atzīšanas normas saturs. Dž. Koulmens ir centies formulēt, kāda varētu būt vispārējā (vienkāršotā) atzīšanas normas definīcija: **Noteikums** (standarts, princips, tiesību normatīvais akts u.c.) **ir spēkā esoša tiesību norma, ja tas atbilst priekšnoteikumiem** $X_1, X_2 \dots X_n$.²⁴³ Šāda konstrukcija ļauj saprast, ka noteikumi, kas atbilst priekšnoteikumiem $X_1, X_2 \dots X_n$, spēj noteikt personas rīcību, tātad atzīšanas norma vispārējā formā ir formulējama šādi: **Rīkojies atbilstoši noteikumiem, kas atbilst priekšnoteikumiem $X_1, X_2 \dots X_n$!**²⁴⁴ Līdz ar to, apkopojot darbā iepriekš secināto,

²⁴¹ Avotiņš V. Egils Levits: Amorālas tiesības nav pieļaujamas. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2015. 30. marts. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/137499-egils-levits-amoralas-tiesibas-nav-pielaujamas.htm> [aplūkots 2015. gada 3. aprīlī]

²⁴² Apse D. Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un palīgavoti. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 2. Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotnei, 1. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 5. lpp.

²⁴³ Coleman J. Incorporationism, conventionality, and the practical difference thesis. Hart's Postscript: Essay's on the Postscript to the Concept of Law Edited by Jules Coleman. Oxford: Oxford University Press, 2001, pp. 142 – 143.

²⁴⁴ Ibid. p. 143.

iekļaujošā tiesību pozitīvisma teorijas ietvaros ir iespējams konstatēt šādu Latvijas Republikas tiesību sistēmas atzīšanas normu:

Latvijas Republikas tiesību sistēmā pastāv sekojoši patstāvīgo tiesību avotu veidi: 1) normatīvie tiesību akti; 2) vispārējie tiesību principi; 3) paražu tiesības; 4) Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra. Uz iepriekš minētajiem patstāvīgajiem tiesību avotiem ir attiecināma sekojoši formulēta vispārējā atzīšanas norma:

- 1) Rīkojies atbilstoši Satversmei un citiem formāli spēkā esošiem tiesību normatīvajiem aktiem, kas saturiski atbilst Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem, kuru saturs ir konkretizēts līdzšinējā valsts amatpersonu (likumdevēja un tiesu) praksē!
- 2) Rīkojies atbilstoši vispārējiem tiesību principiem, kuru saturs ir konkretizēts līdzšinējā valsts amatpersonu praksē!
- 3) Rīkojies atbilstoši paražām, kuras nav pretrunā Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem, un kuras vispārēji tiek piemērotas, pamatojoties uz vispārēju subjektīvu pārliecību par šādu paražu nepieciešamību kā tiesību normu!
- 4) Rīkojies atbilstoši Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūrai!

Konstatējot Latvijas tiesiskajā sistēmā juridiski saistošo tiesību avotu kopumu, būtu nepieciešams noskaidrot, vai moderna tiesību pozitīvisma perspektīvā ir konstatējamas kāda izmaiņas to piemērošanas metodoloģijā. Kā iepriekš doktrīnā jau ir atzīts, tiesību normu hierarhijas jautājumi ir lielā mērā balstīti uz 20. gadsimta tiesību pozitīvisma un tā pārstāvja H. Kelzena izstrādāto tiesību normu hierarhijas modeli.²⁴⁵ Jāatzīmē, ka H. Kelzena tiesību normu hierarhijas sistēmā tiesību normas satura atbilstība augstāka juridiska spēka tiesību normām nebija noteicoša – tā balstījās tikai uz augstāka juridiskā spēka tiesību normā paredzēto pieņemšanas procedūru.²⁴⁶ Tomēr, pamatojoties uz Latvijas negatīvo pieredzi saistībā ar totalitāru valstu netaisnīgo tiesisko regulējumu, tiesību zinātnē tika attīstīts viedoklis, ka likuma taisnīgums demokrātiskā un tiesiskā valstī ir ne vien likuma primārais mērķis, bet arī nepieciešama spēkā esamības īpašība.²⁴⁷ Iepriekš darbā jau ir ticis noskaidrots, ka likuma taisnīgums Latvijas tiesiskajā sistēmā tiek nodrošināts, ievērojot tiesību normu hierarhiju, kuras ietvaros zemākām tiesību normām ir saturiski jāatbilst tiesību normai ar visaugstāko juridisko spēku – Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem.

²⁴⁵ Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors Hanss Kelzens un mūsdienas (I). Likums un tiesības, 2007, Nr. 2, 49. lpp.

²⁴⁶ Kelsen H. Introduction to the Problems of Legal Theory. A Translation of the First Edition of the *Reine Rechtslehre* or *Pure Theory of Law*. Oxford: Clarendon Press, 2002, p. 56.

²⁴⁷ Levits E. Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). Likums un Tiesības, 2003, Nr. 6, 163. lpp.

Moderna tiesību pozitīvisma skatījumā atzīšanas norma paredz arī tiesību normu hierarhijas priekšnoteikumus. Mūsdienīgās tiesību sistēmās ar dažādiem tiesību avotiem tādiem kā rakstītas konstitūcijas, likumdevēja akti vai tiesu precedenti, atzīšanas norma var būt samērā komplicēta, ietverot arī tiesību normu hierarhijas noteikumus, kas paredz viena veida tiesību avotu prioritāti pār citiem.²⁴⁸ Praksē tiesību normu hierarhija darbojas tādejādi, ka tiesa nepiemēro Satversmei vai citam augstāka juridiska spēka normatīvajam aktam neatbilstošu zemāka juridiskā spēka tiesību normu.²⁴⁹ Savukārt, pamatojoties uz Satversmes tiesas likuma 32. panta trešo daļu, tiesību normas, kuras par neatbilstošām augstāka juridiskā spēka tiesību normām atzinusi Satversmes tiesa, ir uzskatāmas par spēkā neesošām no Satversmes tiesas spriedumu publicēšanas dienas, ja Satversmes tiesa nav noteikusi citādi.²⁵⁰

Šī darba ietvaros nav nepieciešams analizēt vispārzināmus jautājumus par tiesību normu hierarhiju un kolīziju risināšanas metodēm, jo tiesību pozitīvisma attieksme pret šiem jautājumiem ir vispārēji neitrāla. Līdz ar to, šis juridisko metožu jautājums nenonāk pretrunā moderna tiesību pozitīvisma doktrīnai. Svarīgi ir akcentēt, ka pretēji dabisko tiesību doktrīnas pārstāvju atziņām, aplūkojot Latvijas tiesisko sistēmu, tiesību pozitīvisma perspektīvā tiesību normu juridisko spēku, un attiecīgi arī hierarhiju nosaka atzīšanas norma kā valsts amatpersonu praktizēts sociāls fakts. Līdz ar to, atzīšanas normas izpētes rezultātā ir secināms, ka Latvijas tiesiskajā sistēmā konstatējamo patstāvīgo tiesību avotu hierarhija ir attēlojama šādi:

- 1) Satversme, tajā ietvertie vispārējie tiesību principi un citi konstitucionāla ranga tiesību akti;
- 2) likumi;
- 3) Ministru kabineta noteikumi;
- 4) pašvaldību saistošie noteikumi.

Kā redzams, moderna tiesību pozitīvisma ieskatā tiesību normu hierarhija ir atbilstoša Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. pantā noteiktajai ārējo normatīvo aktu hierarhijai, papildinot to ar vispārējiem tiesību principiem.²⁵¹ Atbilstoši judikatūras kā patstāvīga tiesību avota raksturam, Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra tiesību normu hierarhijā ir novietojama atbilstoši tiesību normām, kuras interpretācija konkrētajā nolēmumā ir sniegta. Vienlaikus, sarežģīts ir jautājums par nacionālo paražu tiesību vietu tiesību normu hierarhijā, ņemot vērā to piemērošanas prakses neesamību. Taču, ņemot vērā likumdevēja norādījumus attiecībā uz neiespējamību ar paražu

²⁴⁸ Hart H. The Concept of Law. Oxford: Clarendon Press, 1961, p. 76.

²⁴⁹ Briede J. 83. pants. Tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padoti. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 65. lpp.

²⁵⁰ Satversmes tiesas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103.

²⁵¹ Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. jūnijs, Nr. 96.

tiesībām grozīt vai atcelt likumu, secināms, ka nacionālās paražu tiesības tiesību normu hierarhijā atrodas zem likumiem. Turklāt, tā kā Ministru kabineta noteikumi (pamatojoties uz Ministru kabineta iekārtas likuma 31. pantu) un pašvaldību saistošie noteikumi (pamatojoties uz likuma “Par pašvaldībām” 14. trešo daļu) tiek izdoti likumā noteiktajos gadījumos (uz likuma pamata), deduktīvi secināms, ka nacionālās paražu tiesības hierarhiski atrodas arī zem Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, kas nav pretrunā likumam.

Darba ietvaros veiktā tiesu prakses analīze liecina arī par tiesību pozitīvismam raksturīgo tiesnešu pašierobežošanos, veicot tiesību piemērošanu un izlemjot dažādus dzīves gadījumus. Dabisko tiesību izpratnē, tiesiskā sistēma ir pilnīga – tā sastāv no rakstītām un nerakstītām tiesību normām, kuras tiesneši, tulkojot vai konkretizējot var atbilstoši izlemt jebkuru dzīves gadījumu. Ņemot vērā dabisko tiesību izpratni par tiesībām, dažādi dzīves gadījumi būtu izlemjami pat, tiesnesim vispārēji izvēloties no morāles vai cilvēka saprāta izrietošu principu un to attiecīgi piemērojot konkrētam dzīves gadījumam. Turpretī Latvijas tiesas ir strikti noteikušas savu kompetenci, nosakot, ka piemēram nejuridiski – politiski lēmumi, nav tiesību jautājums, kas attiecīgi nevar būt pakļauts izskatīšanai tiesā.²⁵²

Nav noliedzams, ka, aplūkojot Latvijas tiesiskajai sistēmai piederošo valsts amatpersonu praksi, ir konstatējama atbilstība ne tikai moderna tiesību pozitīvisma atziņām, bet arī atsevišķām, no klasiskā tiesību pozitīvisma aizgūtām tēzēm. Atsaukšanās uz dabisko tiesību doktrīnu ir drīzāk formāla, jo tiesību piemērošanā liela nozīme tiek piešķirta tiesiskās noteiktības veicināšanai. Tiesu prakses analīze liecina, ka spēkā esošās tiesības tiek aplūkotas kā tiesiskās sistēmas sastāvdaļa, nevis tiesību dabas vai cilvēka saprāta elements. Līdz ar to tiek apstiprināta darba ievadā izvirzītā hipotēze, ka tiesību piemērošana un filozofiski juridiskā doma Latvijas tiesiskajā sistēmā, kas *prima facie* tiek raksturota kā piekritīga dabisko tiesību doktrīnai, nav pretrunā (funkcionē atbilstoši) arī galvenajām moderna tiesību pozitīvisma pamatnostādņēm.

²⁵² Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 30. decembra lēmums lietā Nr. SKA-1088/2010. Motīvu daļas 10. punkta 2. paragrāfs. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2010/ska_1088_10.pdf [aplūkots 06.04.2015.]

KOPSAVILKUMS

1. Latvijas tiesību zinātnē, apzīmējot rakstīto tiesību kopumu, tiek nepareizi lietots jēdziens “pozitīvās tiesības”. Moderna tiesību pozitīvisma izpratnē jēdziens “pozitīvās tiesības” tiek lietots, lai apzīmētu visu konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošo un juridiski saistošo tiesību avotu kopumu.
2. Moderns tiesību pozitīvisms ir doktrīna par tiesību būtību, kuras ietvaros tiesību saturs un spēkā esamība ir atzīstami par sociālu faktu. Tiesību pozitīvisms arī mūsdienās piedāvā zinātniski pamatojamu un empīriski izzināmu skatījumu uz tiesībām, tiesību zinātni nevērtējot caur metafizisku un citādi pretrunīgu jautājumu prizmu. Moderna tiesību pozitīvisma perspektīvā aplūkojot demokrātisku tiesisku valsti, ir iespējams nodrošināt tiesību atbilstību taisnīguma, lietderības un tiesiskās noteiktības principiem.
3. Tiesību būtības noskaidrošana kā tiesību pozitīvisma centrālais pētījumu objekts, šīs doktrīnas ietvaros rada neitrālu attieksmi pret dažādiem tiesiskajā sistēmā potenciāli iespējamiem tiesībteorētiskiem un metodoloģiskiem jautājumiem, piemēram, tiesību interpretācijas un tālākveidošanas metodēm vai primāro tiesību normu formu. Vienlaikus, analītiski aplūkojot konkrētu tiesisko sistēmu, sociālā fakta veidolā ir iespējams izvērtēt arī konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošo tiesību piemērošanas metodoloģiju.
4. Moderna tiesību pozitīvisma izpratnē tiesību sistēmu konceptuāli veido primāro un sekundāro normu kopums. Primārās normas ir tās, kas nosaka personām piemērojamus pienākumus un tiesības, savukārt sekundārās normas nosaka primāro normu piemērošanas kārtību (spriešanas norma), grozīšanas kārtību (izmaiņu norma) un spēkā esamības kritērijus (atzīšanas norma). Tiesiskās sistēmas pastāvēšanas pamatā ir divi kritēriji: 1) valsts iedzīvotājiem, kas pieder pie konkrētas tiesiskās sistēmas, ir vispārēji jāpakļaujas tiesiskajā sistēmā ietilpstošajām primārajām tiesību normām (ārējais izvērtējums); un 2) valsts amatpersonām kā iekšēju standartu jāpieņem un jāatzīst tiesiskajā sistēmā pastāvošās sekundārās normas (iekšējais izvērtējums).
5. Moderns tiesību pozitīvisms tiek balstīts uz diviem galvenajiem doktrīnas pamatprincipiem – sociālo avotu tēzi un nošķiršanas tēzi. Sociālo avotu tēze paredz, ka tiesību normu spēkā esamība un saturs ir pilnībā atkarīgi no sociāliem avotiem, kas izpaužas valsts amatpersonu darbībā, piemērojot un vispārīgi identificējot juridiski saistošās tiesību normas, pamatojoties uz atzīšanas normā paredzētiem tiesību normu spēkā esamības kritērijiem. Nošķiršanas tēze paredz, ka nepastāv nepieciešama saistība starp tiesībām un morāli, tādejādi atzīstot, ka konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošās primārās normas var būt spēkā esošas neatkarīgi no to atbilstības morāles kritērijiem.

6. Atkarībā no sociālo avotu tēzes un nošķiršanas tēzes interpretācijas, modernā tiesību pozitīvisma pārstāvji, tiek iedalīti divās apakšdoktrīnās – iekļaujošajā un izslēdzošajā tiesību pozitīvismā. Iekļaujošā tiesību pozitīvisma pārstāvji atzīst, ka morāles kritēriji nav obligāti, taču var būt konkrētā tiesiskajā sistēmā pastāvošo tiesību normu spēkā esamības kritērijs un tiesību piemērotāju veiktā morāles apsvērumu izvērtēšana arī ir atzīstama par sociālu faktu. Izslēdzošā tiesību pozitīvisma pārstāvji uzskata, ka morāles kritēriji ir nozīmīgs tiesību piemērošanas procesa elements, vienlaikus noliedzot jebkādu morāles kritēriju ietveršanu tiesību normu spēkā esamības izvērtējumā.
7. Latvijas tiesību teorijā ir izveidojusies nepilnīga un izteikti negatīva izpratne par mūsdienu tiesību zinātnē attīstījušos tiesību pozitīvisma doktrīnu. To ietekmējušas starpkaru perioda Latvijas tiesību zinātnieku kritiskās atziņas par klasisko tiesību pozitīvismu, kā arī klasiskajam tiesību pozitīvismam pielīdzināmā tiesību izpratne sociālistiskajā tiesību lokā, kuras ietekmē Latvijas tiesību zinātnieki, Latvijas tiesiskās iekārtas transformācijas procesā, lielākoties, ir analizējuši autoru, kuru idejas atbilst dabisko tiesību izpratnei, darbus.
8. Latvijas tiesiskajai sistēmai piederīgo valsts amatpersonu, t.sk. likumdevēja un tiesnešu sociālās prakses analīze, kas ir atrodama likumdevēja pieņemtajos normatīvajos aktos, to izstrādes materiālos un tiesu judikatūrā, liecina, ka tiesību piemērošanas metodoloģija funkcionē atbilstoši moderna tiesību pozitīvisma izvirzītajām tēzēm.
9. Latvijas tiesību zinātnē paustās atziņas par tiesību avotu veidiem un to juridiski saistošo spēku gandrīz pilnībā atbilst iekļaujošā tiesību pozitīvisma pārstāvju atziņām. Tiesu prakses un tiesību normatīvo aktu analīze norāda, ka atsaukšanās uz dabisko tiesību doktrīnas atziņām ir drīzāk formāla.
10. Iekļaujošā tiesību pozitīvisma ietvaros, nav atzīstama līdz šim Latvijas tiesību doktrīnā attīstītā tēze par to, ka vispārējie tiesību principi, tiesību normu juridiskā spēkā hierarhijā atrodas virs Satversmes formālā izpratnē. Ņemot vērā Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūras īpašo statusu, moderna tiesību pozitīvisma skatījumā tie būtu atzīstami par patstāvīgu tiesību avotu.
11. Izslēdzošā tiesību pozitīvisma skatījumā Latvijas tiesību sistēma atšķiras tādejādi, ka vispārējie tiesību principi būtu atzīstami par tiesību palīgavotu, kas tiesību piemērotāju – tiesnesi, “virza” uz pareiza nolēmuma pieņemšanu, tādejādi radot jaunas tiesību normas – judikatūru, kas satur tiesnešu tiesības. Ņemot vērā vispārējo tiesību principu lomu Latvijas tiesiskajā sistēmā kā patstāvīgiem tiesību avotiem, atzīstams, ka tiesību izpratne Latvijas tiesiskajā sistēmā nav atbilstoša izslēdzošajam tiesību pozitīvismam.

12. Latvijas tiesiskajā sistēmā šobrīd pastāvošā atzīšanas norma vispārējā formā varētu tikt definēta šādi:

Latvijas Republikas tiesību avotu sistēmā pastāv sekojoši patstāvīgo tiesību avotu veidi: 1) normatīvie tiesību akti; 2) vispārējie tiesību principi; 3) paražu tiesības; 4) Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra. Uz iepriekš minētajiem patstāvīgajiem tiesību avotiem ir attiecināma sekojoši formulēta vispārējā atzīšanas norma:

- Rīkojies atbilstoši Satversmei un citiem formāli spēkā esošiem tiesību normatīvajiem aktiem, kas saturiski atbilst Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem, kuru saturs ir konkretizēts līdzšinējā valsts amatpersonu (likumdevēja un tiesu) praksē!
- Rīkojies atbilstoši vispārējiem tiesību principiem, kuru saturs ir konkretizēts līdzšinējā valsts amatpersonu praksē!
- Rīkojies atbilstoši paražām, kuras nav pretrunā Satversmei un tajā ietvertajiem vispārējiem tiesību principiem, un kuras vispārēji tiek piemērotas, pamatojoties uz vispārēju subjektīvu pārliecību par šādu paražu nepieciešamību kā tiesību normu!
- Rīkojies atbilstoši Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūrai!

Latvijas tiesiskajā sistēmā konstatējamo patstāvīgo tiesību avotu hierarhija ir attēlojama šādi:

- Satversme, tajā ietvertie vispārējie tiesību principi un citi konstitucionāla ranga tiesību akti;
- likumi;
- Ministru kabineta noteikumi;
- pašvaldību saistošie noteikumi.

Satversmes tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Eiropas Savienības tiesas judikatūra tiesību normu hierarhijā ir novietojama atbilstoši tiesību normām, kuras interpretācija konkrētajā nolēmumā ir sniegta. Nacionālās paražu tiesības tiesību normu juridiskā spēka hierarhijā atrodas zem likuma, kā arī Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību saistošajiem noteikumiem, kas nav pretrunā ar likumu.

IZMANTOTĀS LITERATŪRAS UN JURIDISKO AKTU SARAKSTS

Literatūra

1. Apse D. Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 703. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
2. Apse D. Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un palīgavoti. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 2. Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotnei, 1. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
3. Autoru kolektīvs. 1. pants. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
4. Autoru kolektīvs. Padomju tiesības V. Millera un E. Meļķiša redakcijā. Rīga: Izdevniecība "Zvaigzne", 1978.
5. Avotiņš V. Egils Levits: Amorālas tiesības nav pieļaujamas. Neatkarīgā Rīta Avīze, 2015. 30. marts. Pieejams: <http://nra.lv/latvija/137499-egils-levits-amoralas-tiesibas-nav-pielaujamas.htm> [aplūkots 2015. gada 2. aprīlī].
6. Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Apgāds Zvaigzne ABC, 2007.
7. Balodis R., Kārklīņa A. Divdesmit gadi kopš Latvijas Neatkarības deklarācijas: valststiesību attīstības tendences un risinājumi. Jurista Vārds, 2010. gada 27. aprīlis. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=208524> [aplūkots 2015. gada 20. februārī]
8. Blūzma V. Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā un padomju tiesību uzspiešana Latvijai (1940-1941). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000.
9. Briede J. 83. pants. Tiesneši ir neatkarīgi un vienīgi likumam padoti. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. VI nodaļa. Tiesa. VII nodaļa. Valsts kontrole. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.
10. Broks J. Tiesības filozofija. Doktrīnas, koncepcijas, diskursi. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2004.
11. Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001.
12. Ducmanis K. Kara un miera jautājumi pēc veclaiku un jaunlaiku starptautiskām tiesībām. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1938, Nr. 3.
13. Grigore-Bāra E. Taisnīgums kā tiesību kritērijs. Grām.: Inovāciju juridiskais nodrošinājums: Latvijas Universitātes 70. konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.

14. Grīnberga – Cepurīte A. Paraša juridiskā nozīmē. Jurists, 1938, Nr. 3/4.
15. Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. Likums un tiesības, 1999, Nr. 1.
16. Iljanova D. Dabiskās tiesības un to evolūcija. Grām.: Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas: Zinātniski metodiskie raksti E. Meļķiņa zin. redakcijā. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
17. Iljanova D. Tiesību normu un principu kolīzija. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā E. Meļķiņa zin. Redakcijā. Rīga: Ratio iuris, 2003.
18. Iljanova D. Vispārīgie tiesību principi un to funkcionālā nozīme. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata/ rakstu krājums prof. E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
19. Iljanova D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005.
20. Japiņa G. Tiesību normas likumības un tiesiskuma pārbaude. Likums un tiesības, 2003, Nr. 1.
21. Jelāgins J. Tiesību pamatavoti. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas prof. E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
22. Kalniņš V. Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture. Feodālisma un topošā kapitālisma laikmets XI – XIX gs. Rīga: Zvaigzne, 1972.
23. Konstitucionālo tiesību komisijas 2012. gada 17. septembra viedoklis par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
24. Krastiņš I. Tiesību doktrīnas (3. izdevums). Rīga: Latvijas Universitāte, 2000.
25. Krastiņš I. Valsts un tiesību teorija. Rīga: Zvaigzne, 1985.
26. Lazdiņš J. Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.-1991. gadā. Grām.: Latvijas Universitātes žurnāls Nr. 1. Juridiskā Zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010.
27. Lazdiņš J. Nacistiskās Vācijas okupācijas periods Latvijas tiesībās (1941-1945). Grām.: Latvijas tiesību vēsture (1914-2000). Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
28. Lazdiņš J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 703. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
29. Lepse A. Par konstitucionālās sistēmas attīstību mūsdienās. Latvijas Vēstnesis, 1998. 19. jūnijs, Nr. 182/183.

30. Levits E. Cilvēktiesības Eiropas Savienības tiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 11.
31. Levits E. Ģenerālklauzulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (I). Likums un Tiesības, 2003, Nr. 6.
32. Levits E. Latvijas tiesiskā iekārta transformācijas procesā. Likums un Tiesības, 1999, Nr. 1.
33. Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. Par līdztiesību likuma un tiesas priekšā, un diskriminācijas aizliegumu. Par Satversmes 91. pantu. Latvijas Vēstnesis, 2003. 8. maijs, Nr. 68.
34. Levits E. Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. Likums un Tiesības, 2002, Nr. 6.
35. Levits E. Samērīguma princips publiskajās tiesībās – jus commune europeum un Satversmē ietvertais konstitucionālā ranga princips. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 9.
36. Levits E. Tiesību normu interpretācija un Satversmes 1. panta demokrātija jēdziens. Cilvēktiesību Žurnāls, 1997, Nr. 4.
37. Levits E. 4. maija deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. 4. maijs. Grām.: Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000.
38. Liepa L. Pozitīvās tiesības. Grām.: Mūsdienu tiesību teorijas atziņas: Mācību grāmata/rakstu krājums prof. E. Meļķiša redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 1999.
39. Mārtiņa Paparinska viedoklis par Konstitucionālo tiesību komisijas viedokli. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
40. Meļķīsis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
41. Meļķīsis E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.
42. Meļķīsis E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. Grām.: Tiesību spogulis. Zinātnisko rakstu krājums tiesību teorijā un vēsturē Dr.iur. S. Osipovas zin. Redakcijā. Rīga: Biznesa augstskola Turība, 1999.
43. Mīts M. Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu izmantošana Satversmes tiesā: Administratīvo pārkāpumu pārsūdzības lieta. Likums un Tiesības, 2002, Nr. 38.

44. Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Jānis Neimanis, 2004.
45. Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. Jurista Vārds, 2005. 8. marts, Nr. 9.
46. Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006.
47. Osipova S. Tautas gars, pamatnorma un konstitucionālā identitāte. Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade – kā rast pareizo līdzsvaru. Latvijas Universitātes 71. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013.
48. Paporinskis M. Satversmes tiesas spriedums kā normatīvs tiesību akts. Likums un tiesības, 2003, Nr. 5.
49. Pētersons M. Vispārējie tiesību principi un Satversmes tiesas kompetence. Jurista Vārds, 2011. 3. maijs, Nr. 18. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/229442-bvisparejie-tiesibu-principi-un-satversmes-tiesas-kompetenceb/> [aplūkots 2014. gada 1. aprīlī].
50. Pleps J. Administratīvā procesa tiesā avoti. Grām.: Administratīvais process tiesā J. Briedes vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2008.
51. Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors Hanss Kelzens un mūsdienas (I). Likums un tiesības, 2007, Nr. 2.
52. Pleps J. Normatīvo tiesību aktu hierarhija: profesors Hanss Kelzens un mūsdienas (II). Likums un tiesības, 2007, Nr. 3.
53. Pleps J., Pastars E., Plakane I. Konstitucionālās tiesības. Papildināts un pārstrādāts izdevums. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
54. Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
55. Plotnieks A. Padomju sociālistiskās tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1975.
56. Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens, 2010, Nr. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/docs/2011/at_biletens2010_01_web.pdf [aplūkots 2015. gada 25. martā].
57. Rezevska D. Tiesiskās paļāvības principa satura konkretizācija un attīstība judikatūrā. Apvienotais pasaules latviešu zinātnieku 3. kongress un letonikas 4. kongress. Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012.
58. Rezevska D. Vispārējie tiesību principi un juridiskās kultūras attīstība Latvijā. Grām.: Latvijas Universitātes 5. starptautiskā zinātniskā konference, veltīta Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 95. gadadienai. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
59. Rezevska D., Ziemele I. 15. pants. Ārējo normatīvo aktu, vispārējo tiesību principu un starptautisko tiesību normu piemērošana. Grām.: Administratīvā procesa likuma

- komentāri. A un B daļa Dr.iur. J. Briedes zin. Redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013.
60. Rudevskis J. 90. Ikvienam ir tiesības zināt savas tiesības. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011.
61. Rudevskis J. Par Dievu, cilvēku un cilvēktiesību metafizisko dabu. 1. Cilvēktiesību pirmavota meklējumos. 2010. 15. jūnijs, Nr. 24. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/211726-par-dievu-cilveku-un-cilvektiesibu-metafizisko-dabu/> [aplūkots: 2014. gada 28. maijā].
62. Rūsis A. Normu kritika un starptautiskās publiskās tiesības. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1939, Nr. 6.
63. Sinaiskis V. Lietderība un noteikumi likumu iztulkošanā (Sakarā ar dep.Goldmana nezaizskaramību). Jurists, 1928, Nr. 3.
64. Sniedzīte G. Tiesnešu tiesības. Jēdziens un nozīme Latvijas tiesību avotu doktrīnā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013.
65. Šajo A. Tiesības postkomunisma periodā. Likums un tiesības, 1999, Nr. 2.
66. Šulcs L. Dabisko tiesību evolūcija. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1934, Nr. 5/6.
67. Šulcs L. Dabisko tiesību jēdziens. Jurists, 1937, Nr. 1/2.
68. Vīnzarājs N. Jēdzienu jurisprudences. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1937, Nr. 1.
69. Austin J. The province of Jurisprudence determined. Cambridge Texts in the History of Political Thought edited by Wilfrid E. Rumble. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
70. Bentham J. The Collected Works of Jeremy Bentham. A Comment on the Commentaries and A Fragment on Government Edited by J.H. Burns and H.L.A. Hart. New York: Oxford University Press, 2008.
71. Bindreiter U. Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine. Hague: Kluwer Law International, 2002.
72. Bix B. Jurisprudence: Theory and Context. Fifth Edition. Carolina Academic Press, 2008.
73. Bix B. Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. American Journal of Jurisprudence, 2011, Vol. 56.
74. Bourdeau M. Auguste Comte. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Winter 2008 edition. 2008. Pieejams: <http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/comte/> [aplūkots 2015. gada 1. janvārī].

75. Carey S. What is the Rule of Recognition in the United States? *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 157, No. 1161. Pieejams: <https://www.law.upenn.edu/live/files/98-carey157upalrev11612009pdf> [aplūkots 2015. 15. februārī].
76. Carrio R. Proffesor Dworkin's Views on Legal Positivism. *Indiana Law Journal*, 1979, Vol. 55, No. 2.
77. Casey B. Natural Law and the Challenge of Legal Positivism. Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School at the University of Missouri–Columbia. University of Missouri, 2007. Pieejams: <https://mospace.umsystem.edu/xmlui/bitstream/handle/10355/4842/research.pdf?sequence=3> [aplūkots: 2014. gada 24. maijā].
78. Coleman J. Incorporationism, conventionality, and the practical difference thesis. *Hart's Postscript: Essay's on the Postscript to the Concept of Law* Edited by Jules Coleman. Oxford: Oxford Univerity Press, 2001.
79. Durkheim E. *The Rules of sociological method*. Edited with and introduction by Steven Lukes. New York: Macmillan Press, 1982.
80. Dworkin R. *Law's Empire*. Oxford: Hart Publishing, 1998.
81. Dworkin R. *Taking Rights Seriously*. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
82. Edlin D. Introduction. *Grām.: Common Law Theory*. Cambridge Studies in Philosophy of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
83. Finnis J. On the Incoherence of Legal Positivism. *Notre Dame Law Review*, 2000, Vol. 75, No. 5.
84. Fuller L. Positivism and Fidelity to Law – a Reply to Professor Hart. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4.
85. Gardner J. Legal Positivsim 5 ½ Myths. *American Journal of Jurisprudence*, 2001, No. 199.
86. Gardner J. Some Types of Law. *Grām.: Common Law Theory*. Cambridge Studies in Philosophy of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
87. Geiger R. The German Border Guard Cases and International Human Rights. *European Journal of International Law*, 1998, No. 9.
88. Hart H. Are There Any Natural Rights? *The Philosophical Review*, Vol. 64, No. 2, 1955.
89. Hart H. *The Concept of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1961.
90. Hart H. *The Concept of Law*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1994.

91. Hart H. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*, 1958, Vol. 71, No. 4.
92. Iljanova D. The Functional Meaning of General Principles of Law in the Application of Written Legal Norms. Grām.: Latvijas Universitātes raksti. 719. sējums. Juridiskā zinātne. Rīga: Latvijas Universitāte, 2007.
93. Kelsen H. Introduction to the Problems of Legal Theory translated by Bonnie L. Paulson and Stanley L. Paulson. Oxford: Clarendon Press, 1997.
94. Kelsen H. Pure Theory of Law. Translation from the Second (Revised and Enlarged) German edition by Max Knight. Berkeley: University of California Press, 1970.
95. Lacey N. A Life of Hart: The Nightmare and the Noble Dream. Oxford: Oxford University Press, 2004.
96. Lyons D. Ethics and the Rule of Law. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
97. Maccormick N. Institutions of Law: An Essay in Legal Theory. Oxford: Oxford University Press, 2007.
98. Malanczuk P. Akerhurst's Modern Introduction to International Law. Seventh Revised Edition. New York: Routledge, 1997.
99. Marmor A. Legal Positivism: still descriptive and morally neutral. Pieejams: <http://lawweb.usc.edu/users/amarmor/documents/DescriptivePositivismfinalms.pdf> [aplūkots 2014. gada 27. maijā].
100. Martin D. Legal Positivism: Hart, Bentham and Kelsen. *The Carrington Rand Journal of Social Sciences*, 2014, Vol. 1, No. 2.
101. Merryman J. The Civil law Tradition: An Introduction to the Legal Systems in Western Europe and Latin America, Second Edition. Stanford: Stanford University Press, 1985.
102. Mitrophanous E. Soft Positivism. *Oxford Journal of Legal studies*, 1997, No. 4. Pieejams: <http://ojls.oxfordjournals.org/content/17/4/621.full.pdf> [aplūkots 2014. gada 23. maijā].
103. Murphy J. The Philosophy of Positive Law: Foundations of Jurisprudence. New Haven: Yale University Press, 2005.
104. Murphy L. Better To See Law This Way. *New York University Law Review*, 2008, Vol. 83, No. 4.
105. Murphy M. Was Hobbes a Legal Positivist? *Ethics*, 1995, Vol. 105, No. 4.
106. Patterson E. Hans Kelsen and His Pure Theory of Law. *California Law Review*, Vol. 40, No. 5, 1952. Pieejams:

- <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3427&context=californialawreview> [aplūkots 2014. gada 25. maijā].
107. Pino G. The Place of Legal Positivism in Contemporary Constitutional States. *Law and Philosophy*, 1999, Vol. 18, No. 5.
 108. Priel D. Farewell to the Exclusive-Inclusive Debate. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2005, Vol.25, No. 4.
 109. Priel D. Were the legal realists legal positivists? *Law and Philosophy*, 2008, No. 4. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=980705 [aplūkots 2014. gada 21. maijā].
 110. Radbruch G. Statutory Lawlessness and Supra – Statutory Law (1946). *Oxford Journal of Legal Studies*, 2006, Vol. 26, No. 1.
 111. Ratnapala S. *Jurisprudence*. New York: Cambridge University Press, 2009.
 112. Raz J. Authority, Law and Morality. *The Monist*, 1985, Vol. 68, Issue 3.
 113. Raz J. Facing Up: A Reply. *Southern California Law Review*, 1989, Vol. 62, No. 4.
 114. Raz J. *Practical Reason and Norms*. London: Hutchinson & Co. (Publishers), 1975.
 115. Raz J. *The Authority of Law: Essays on law and morality*. Clarendon Press, 1979.
 116. Raz J. *The Purity of the Pure Theory. Grām.: Normativity and Norms. Critical Perspectives on Kelsenian Themes*. New York: Oxford University Press, 1999.
 117. Rezevska D. The Content of the General Principles of Law and Normative Legal Acts. International Scientific Conference. *The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space*. Riga: University of Latvia, 2012.
 118. Sheldon G. *Encyclopedia of Political Thought*. New York: Facts on File, 2001.
 119. Spaak T. Kelsen and Hart on the Normativity of Law. *Perspectives on Jurisprudence: Essays in honour of Jes Bjarup*. 2005. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=922755> [aplūkots: 2015. gada 1. martā].
 120. Spaak T. *Legal Positivism and the Objectivity of Law*. Stockholm University, 2004, Vol. 253. Pieejams: http://www.giuri.unige.it/intro/dipist/digita/filo/testi/analisi_2004/18spaak.pdf [aplūkots 2015. gada 2. februārī].
 121. Stalley R., Long R. *A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence. A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics Socrates and Early Socratic Philosophers of Law*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2007.
 122. Starr W. Law and Morality in H.L.A. Hart's legal philosophy. *Marquette Law Review*, 1984, Vol. 67, No. 673. Pieejams:

<http://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol67/iss4/8/>

[aplūkots 2015. gada 13. februārī].

123. Tamanaha B. Legal Postivism. International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, Second Edition, 2014. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=2516508> [aplūkots 2014. gada 15. maijā].
124. Tamanaha B. The Contemporary Relevance of Legal Positivism. Australian Journal of Legal Philosophy, Vol. 32, 2007. Pieejams: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=960280## [aplūkots 2015. gada 10. janvārī].
125. Uzelac A. Survival of Third Legal Tradition? Supreme Court Law Review, 2010, No. 49. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=2498760> [aplūkots 2015. gada 9. martā].
126. Waldron J. Jurisprudence for Hedgehogs. New York University Public Law and Legal Theory Working Papers, 2013. September 23, Paper 417. Pieejams: http://www.law.yale.edu/documents/pdf/Intellectual_Life/LTW-Waldron.pdf [aplūkots 2015. gada 13. martā].
127. Waluchow W. Legal Positivism, inclusive versus exclusive. Routledge Encyclopedia of Philosophy. London: Routledge, 2008. Pieejams: <http://www.rep.routledge.com.libaccess.lib.mcmaster.ca/article/T064> [aplūkots 2014. gada 15. maijā].
128. Waluchow W. Four Concepts of Legal Validity: Reflections on Inclusive and Exclusive Positivism, 2008. Pieejams: <http://ssrn.com/abstract=1296840> [aplūkots 2015. gada 26. februārī].

Normatīvie akti

1. Lisabonas līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, parakstīts Lisabonā 2007. gada 13. decembrī, Oficiālais Vēstnesis C 306, 2007. gada 17. decembris.
2. Civillikums: LR likums. Valdības Vēstnesis, 1937. 20. februāris, Nr. 41.
3. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: Deklarācija, Ziņotājs, 1990. 17. maijs, Nr. 20.
4. Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR AP likums, Ziņotājs, 1991. 24. oktobris, Nr. 42.
5. Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43

6. Par likumu un citu Saeimas, Valsts prezidenta un Ministru kabineta pieņemto aktu izsludināšanas, publicēšanas, spēkā stāšanās kārtību un spēkā esamību: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1994. 18. jūnijs, Nr. 72 (zaudējis spēku).
7. Satversmes tiesas likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1996. 14. jūnijs, Nr. 103
8. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144.
9. Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 28. oktobris, Nr. 317/320.
10. Administratīvā procesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2001. 14. novembris, Nr. 164.
11. Kriminālprocesa likums: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74.
12. Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likuma 9. panta pirmā daļa: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. jūnijs, Nr. 96.

Juridiskās prakses materiāli

1. ANO Starptautiskās tiesas spriedums: Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986, ICJ Reports, 1986, para.183 (2).
2. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 1982. gada 6. oktobra spriedums lietā 283/81 *Srl CILFIT / Ministero della Sanita*, ECR, p. I-13.
3. Eiropas Savienības (bij. Kopienų) Tiesas 2004. gada 13. janvāra spriedums lietā Nr. C – 453/-- *Kühne & Heitz NV/ Productschap voor Pluimvee en Eieren*, ECR, p. I – 27.
4. Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma "Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību "WINDAU" Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību" (protokols nr. 67, 38. paragrāfs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai, likuma "Par ārvalstu ieguldījumiem Latvijas Republikā" 1. panta pirmajai daļai, Enerģētikas likuma 41. pantam, likuma "Par valsts un pašvaldību īpašuma objektu privatizāciju" 8. panta pirmajai un ceturtajai daļai un likuma "Par akciju sabiedrībām" 49. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta spriedums lietā Nr. 04-07(99). Latvijas Vēstnesis, 2000. 29. marts, Nr. 113/114. Secinājumu daļas 3. punkta 4. paragrāfs.
5. Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25.

- pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2000. 1. septembris. Secinājumu daļas 5. punkta 2. paragrāfs.
6. Par likuma "Par valsts pensijām" pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā "no 1991. gada 1. janvāra" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2002. gada 23. decembra spriedums lietā Nr. 2002-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2002. 24. decembris, Nr. 188. Secinājumu daļas 3. punkta 4. paragrāfs.
 7. Par likuma "Par valsts pensijām" 30. panta piektās un sestās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2004. gada 25. oktobra spriedums lietā Nr. 2004-03-01. Latvijas Vēstnesis, 2004. 26. oktobris, Nr. 169. Secinājumu daļas 9.2. punkta 3. paragrāfs.
 8. Par Administratīvā procesa likuma 124. panta pirmās daļas un otrās daļas par valsts nodevas samaksu administratīvo pārkāpumu lietās atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 14. janvāra spriedums lietā Nr. 2004-16-01. Latvijas Vēstnesis, 2005. 6. janvāris, Nr. 3. Secinājumu daļas 15. punkta 3. paragrāfs.
 9. Par Ministru kabineta 2005. gada 11. janvāra noteikumu Nr. 17 "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" un 2005. gada 9. jūnija likuma "Grozījumi likumā "Par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām"" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2005. gada 16. decembra spriedums lietā Nr. 2005-12-0103. Latvijas Vēstnesis, 2005. 20. decembris, Nr. 203. Secinājumu daļas 24. punkta 2. paragrāfs.
 10. Par likuma "Par ārvalstnieku un bezvalstnieku iecelšanu un uzturēšanos Latvijā" 35. pantā ietverto vārdu "uzturēšanās atļaujas neizsniedz" un Imigrācijas likuma 34. pantā ietverto vārdu "uzturēšanās atļaujas izsniegšanu atsaka" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 110. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 28. februāra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2006-41-01. Latvijas Vēstnesis, 2007. 6. marts, Nr. 38. Secinājumu daļas 11. punkta 2. paragrāfs.
 11. Par likuma "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli" 22. panta ceturtās daļas otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 11. aprīļa spriedums lietā Nr. 2006-28-01. Latvijas Vēstnesis, 2007. 17. aprīlis, Nr. 62. Secinājumu daļas 19.2. punkta 2. paragrāfs.
 12. Par likuma "Par pilnvarojumu Ministru kabinetam parakstīt 1997. gada 7. augustā parafēto Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma projektu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas, un Krievijas valsts robežu" 1. panta vārdu "ievērojot Eiropas Drošības un sadarbības organizācijas pieņemto robežu nemainības principu" atbilstību Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas "Par Latvijas

- Republikas neatkarības atjaunošanu" preambulai un 9. punktam un 2007. gada 27. martā parakstītā Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līguma par Latvijas un Krievijas valsts robežu un likuma "Par Latvijas Republikas un Krievijas Federācijas līgumu par Latvijas un Krievijas valsts robežu" atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 3. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. Latvijas Vēstnesis, 2007. 30. novembris, Nr. 193. Secinājumu daļas 56.3. un 62. punkts.
13. Par Rīgas teritorijas plānojuma daļas 2006. - 2018. gadam, kas attiecas uz Rīgas brīvostas teritoriju, atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 115.pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 17. janvāra spriedums lietā Nr. 2007-11-03. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. janvāris, Nr. 12. Secinājumu daļas 24.2. punkts.
 14. Par reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministra 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/144 "Par Kolkas pagasta padomes 2003. gada 13. jūnija saistošo noteikumu Nr. 6 "Kolkas pagasta teritorijas plānojums" apturēšanu daļā", 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/145 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 11 "Detālplānojums Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Sīkraga ciema īpašuma Jūressili teritorijai, kadastra Nr. 8862 001 0061" apturēšanu", 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/146 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 13 "Detālplānojums Nr. 02/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašuma "Saurīti" teritorijai, kadastra Nr. 8862 002 0050" apturēšanu" un 2007. gada 6. jūnija rīkojuma Nr. 2-02/147 "Par Kolkas pagasta padomes 2006. gada 23. oktobra saistošo noteikumu Nr. 12 "Detālplānojums Nr. 01/08/05 Kolkas pagasta Mazirbes ciema īpašumu Ausmas, kadastra Nr. 8862 002 0027, un Undīnes, kadastra Nr. 8862 002 0204" apturēšanu" atbilstību Valsts pārvaldes iekārtas likuma 10. panta pirmajai daļai un Latvijas Republikas Satversmes 1. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 27. marta spriedums lietā Nr. 2007-17-05. Latvijas Vēstnesis, 2008. 3. aprīlis, Nr. 52. Secinājumu daļas 13. punkta 2. paragrāfs.
 15. Par likuma "Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam" 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2009. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2009-43-01. Latvijas Vēstnesis, 2009. 22. decembris, Nr.201. Secinājumu daļas 32. punkts.
 16. Par Civilprocesa likuma 141. panta pirmās daļas, ciktāl tā neparedz tiesības iesniegt blakus sūdzību par lēmumu, ar ko apmierināts pieteikums par prasības nodrošināšanu,

- atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91., 92. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2010. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2009-85-01. Latvijas Vēstnesis, 2010. 1. aprīlis, Nr. 53. Nolēmumu daļas 3. punkts.
17. Par Kredītiestāžu likuma 59.² panta, 59.³ panta, 59.⁴ panta, 117. panta ceturtais daļas 3. punkta, 173. panta ceturtais daļas un 185. panta pirmās primdaļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 90., 91., 92. un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2011. gada 30. marta spriedums lietā Nr. 2010-60-01. Latvijas Vēstnesis, 2011. 31. marts, Nr. 51. Secinājumu daļas 13. punkta 2. paragrāfs.
 18. Par Valsts fondēto pensiju likuma 4. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 25. janvāra spriedums lietā Nr. 2011-08-01. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. janvāris, Nr. 16. Secinājumu daļas 6. punkts.
 19. Par likuma "Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu" 11. panta pirmās daļas un 25. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 77. un 78. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2012. gada 19. decembra lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 Latvijas Vēstnesis, 2012. 20. decembris, Nr. 200. Secinājumu daļas 13.2. punkta 3. paragrāfs.
 20. Par Ceļu satiksmes likuma 43.⁶ panta trešās, piektās, septītās un astotās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 28. marta spriedums lietā Nr. 2012-15-01. Latvijas Vēstnesis, 2013. 2. aprīlis, Nr. 63. Nolēmumu daļas 3. punkts.
 21. Par 2009. gada 12. marta likuma „Grozījumi Iekšlietu ministrijas sistēmas iestāžu un Ieslodzījuma vietu pārvaldes amatpersonu ar speciālajām dienesta pakāpēm dienesta gaitas likumā” 5. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 91. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2013. gada 12. jūnija spriedums lietā Nr. 2012-21-01. Latvijas Vēstnesis, 2013. 14. jūnijs, Nr. 114. Secinājumu daļas 7. punkta 2. paragrāfs.
 22. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SKA-5/2006. Motīvu daļas 10. un 10.1. paragrāfi. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament3/2006/sa-5-06-red%20.pdf> [aplūkots 2015. gada 11. martā].
 23. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 28. februāra spriedums lietā Nr. SKC-89. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departament1/2007/cd1_280207.doc [aplūkots 2015. gada 12. martā].
 24. Par Civillikuma 1231. panta 2. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2008. gada 22. decembra spriedums lietā Nr. 2008-11-01. Latvijas Vēstnesis, 2008. 23. decembris, Nr. 200. Secinājumu daļas 11.2. punkta 5. paragrāfs.

25. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2010. gada 30. decembra lēmums lietā Nr. SKA-1088/2010. Motīvu daļas 10. punkta 2. paragrāfs. Pieejams: http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2010/ska_1088_10.pdf [aplūkots 06.04.2015.]
26. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2011. gada 24. novembra spriedums lietā Nr. SKA-708/2011. Motīvu daļas 12. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2011/708-ska-2011.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā].
27. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 15. maija lēmums lietā Nr. SKA-543/2012. Aprakstošās daļas 5.2. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2012/543-ska-2012.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā];
28. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2012. gada 22. jūnija spriedums lietā Nr. 189/2012. Motīvu daļas 13. punkta 3. paragrāfs. Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2012/06_2012/22_06_2012/AL_2206_AT_SKA-0189-2012.pdf [aplūkots 2015. gada 12. martā].
29. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 15. marta spriedums lietā Nr. SKA-4/2013. Motīvu daļas 10. paragrāfs. Pieejams: <http://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/department3/2013/4-ska-2013.doc> [aplūkots 2015. gada 11. martā].

Citi prakses materiāli

1. Tiesneša Levita atsevišķās domas. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 34044/96, 35532/97, 44801/98 Streletz, Kessler and Krenz v. Germany. Pieejams: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59353#{"itemid":\["001-59353"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-59353#{) [aplūkots 2015. gada 9. martā].
2. Valsts prezidenta aicinātā Ministru prezidenta V. Birkava uzruna Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas rīta sēdē 1993. gada 20. jūlijā. Saeimas stenogramma. Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/st_93/200793.html [aplūkots 2015. gada 2. martā].
3. Ziņojums par kabineta sastādīšanu un deklarācija par kabineta iecerēto darbību. Pieejams: http://mk.gov.lv/sites/default/files/editor/birkavs_zinojums.pdf [aplūkots 2015. gada 10. martā].
4. Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmums "Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā". Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=68772> [aplūkots 12.04.2015.]

Dokumentārā lapa

Maģistra darbs „Tiesību izpratne moderna tiesību pozitīvisma skatījumā” izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst izdrukai.

Rīgā, 2015. gada 14. aprīlī.

Autors: _____ (Jānis Gavars)

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai.

Rīgā, 2015. gada ____ . aprīlī

Maģistra darba vadītājs: _____ (Docents Dr.iur. Jānis Pleps)

Darbs iesniegts Tiesību teorijas un vēstures katedrā 2015. gada 14. aprīlī.

Rīgā, 2015. gada 14. aprīlī

Studiju metodiķe: _____ (Baiba Beļicka)

Recenzents: _____

Darbs aizstāvēts maģistra gala pārbaudījuma komisijas sēdē

2015. gada ____ . _____, prot. Nr. ____ . Vērtējums _____

Komisijas sekretāre(-s) _____ (_____)